
МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПОВІТРЯНИХ СИЛ
імені ІВАНА КОЖЕДУБА

СУЧАСНА ВІЙНА: ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

**Збірник матеріалів VII Міжнародної наукової конференції
Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба**

30 травня 2023 року

Харків
2023

VII Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: збірник матеріалів, 30 травня 2023 року. – Х.: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2023. – 248 с.

Наведені публікації за теоретичними та практичними результатами наукових досліджень і розробок, які виконані науково-педагогічними працівниками, науковими співробітниками, докторантами, ад'юнктами, аспірантами та іншими фахівцями органів військового управління, закладів, установ і підприємств.

Для наукових, науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, фахівців у сфері військового управління, морально-психологічного забезпечення збройних сил.

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідальність несе автор.

Затверджено до друку Вченою радою Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, протокол №6 від 11 травня 2023 року.

ЗМІСТ

ПРИВІТАННЯ КОМАНДУВАЧА ПОВІТРЯНИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	7
ВСТУПНЕ СЛОВО-ВІТАННЯ НАЧАЛЬНИКА ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПОВІТРЯНИХ СИЛ.....	9
<i>Лук'яненко В., Квіткін П., Дятлова І.</i> МОРАЛЬНИЙ ФАКТОР У ВІЙНІ: ДЕТЕРМІНАНТИ ГОМЕОСТАЗИСУ.....	11
<i>Racek V., Krotiuk V., Yandola K.</i> GENDER EQUALITY INTRODUCTION IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....	16
<i>Данильян О., Дзьобань О.</i> ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ: ЗАХІДНІ ОРІЄНТИРИ.....	20
<i>Стасюк В., Дикун В., Агасв Е.</i> ВПЛИВ СТРЕС-ФАКТОРІВ БОЙОВОЇ ОБСТАНОВКИ НА ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В БОЙОВИХ УМОВАХ	26
<i>Калиновський Ю., Чалапко В.</i> ГЛОБАЛЬНЕ ГІБРИДНЕ ПРОТИБОРСТВО ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА.....	29
<i>Староконь Є.</i> ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХІАТРИЧНА КАРТИНА СВІТУ АДЕПТІВ РАШИЗМУ.....	33
<i>Кротюк В.</i> РАШИЗМ: ГЕНЕЗА ПОХОДЖЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ.....	36
<i>Панченко Т.</i> АДАПТАВНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ЄВРОПІ У 2022-2023 РОКАХ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ.....	40
<i>Висоцький О.</i> ОСНОВНІ ВИМІРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО ПІД ЧАС ШИРОКОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	45
<i>Поліщук І.</i> МІЖНАРОДНА СВІТОВА СИСТЕМА У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	50
<i>Кривошеїн В.</i> ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ.....	53
<i>Ставченко С.</i> ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ.....	58
<i>Сірко Р., Слободяник В.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ФАХІВЦІВ РИЗОКОНЕБЕЗЧНИХ ПРОФЕСІЙ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	63
<i>Кільдеров Д., Приходько Ю., Скворок І.</i> САМООРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ.....	66
<i>Гончарова О.</i> ВИЛУЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КОЛОНІАЛЬНОГО МИНУЛОГО З СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ МІСТ УКРАЇНИ У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022–2023 РОКІВ.....	72

<i>Приходько Ю.</i> ЛЮДИНА ЯК БІОЛОГІЧНА СИСТЕМА: ДІЯЛЬНИСНИЙ ПІДХІД.....	78
<i>Романишин А., Неурова А.</i> МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ.....	86
<i>Петрова Л.</i> ДУХОВНІСТЬ НА ПЕРЕТИНІ РЕЛІГІЙНИХ ТА СВІТСЬКИХ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРОТИСТОЯННІ ШИРОКОМАСШТАБНІЙ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ.....	89
<i>Кучеренко С., Кучеренко Н.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ.....	91
<i>Жукович І.</i> ТРУДНОЩІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	94
<i>Кравченко І.</i> ДОСВІД ТА ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ГРУП ВІЙСЬКОВОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	96
<i>Кислий В., Приходько Д., Куртов А.</i> СТРАХ НА ВІЙНІ.....	101
<i>Кравченко А.</i> КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПЕРВИННІЙ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	104
<i>Чепель М.</i> ДО ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ХОДІ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	109
<i>Черевичний С., Остапчук О., Романішин А.</i> МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА У БОРОТБІ ФІНСЬКОГО НАРОДУ В ХОДЗИМОВОЇ ВІЙНИ.....	110
<i>Савчук О., Пасічник В.</i> ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КОМАНДИРІВ ТАКТИЧНОЇ ЛАНКИ З ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВПЛИВУ ПРОТИВНИКА НА ПІДЛЕГЛИЙ ОСОБОВИЙ СКЛАД.....	112
<i>Нікіфоров І., Нікіфорова Н.</i> РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....	117
<i>Остапчук О., Дембіцький В., Герасименко О.</i> «МИРНИЙ ПЛАН» КИТАЮ ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ (ЛЮТИЙ 2023 РОКУ).....	121
<i>Храбан Т.</i> РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕМОЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА ДОПОМОГОЮ КОНЦЕПТУ ВІЙНА.....	127
<i>Громико О., Онципенко П.</i> ЗАХИСТ УКРАЇНОЮ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ВІЙНИ З РОСІЄЮ.....	130
<i>Холох О.</i> ФЕНОМЕН «ОБРАЗУ ВОРОГА» В ДИСКУРСІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК.....	133
<i>Скрябін О.</i> ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ВОРОГА З УКРАЇНИ РОСІЙСЬКИМИ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У 2014 –2021 РОКАХ.....	141

<i>Чаркіна Т.</i> ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА МЕДІАОСВІТА – НАГАЛЬНА ПОТРЕБА В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ.....	144
<i>Рубльов В., Рубльова Р., Кулікова Г.</i> ЩОДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОСУДДЯ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	147
<i>Храбан Т., Самойленко К.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОСИЛЕННЯ ЗАХИСТУ ЖУРНАЛІСТІВ, ЯКІ ВИСВІТЛЮЮТЬ ПОДІЇ В ЗОНАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ.....	148
<i>Потіха О., Юрик Ю.</i> РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДІТЕЙ.....	152
<i>Токарев В.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	155
<i>Воржевітіна Г.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ У МАЙБУТНЬОГО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ.....	158
<i>Овсяннікова Я.</i> ДО ПИТАННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ.....	160
<i>Артюхова В., Шмига Т.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СИМПТОМІВ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	162
<i>Мороз В.</i> УРГЕНТНА АДІКЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ.....	165
<i>Савчук О., Глюдзик А.</i> ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ АРМІЇ ІЗРАЇЛЮ.....	171
<i>Бабич А., Півовар В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ.....	174
<i>Соболева С., Михайлов В.</i> НАСЛІДКИ ВПЛИВУ СТРАХУ І ТРИВОГИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА МЕТОДИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	176
<i>Буряк О., Батрак А.</i> СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	180
<i>Zorkin R., Rakytyanskyi S., Plakysi O.</i> PSYCHOLOGICAL OPERATIONS AS AN INSTRUMENT OF INFLUENCE ON THE ENEMY DURING AN ARMED CONFLICT.....	182
<i>Бойко С., Будур І.</i> ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ З ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ.....	185
<i>Михайловський Р., Бойко С.</i> ГЕОПОЛІТИЧНІ РЕАЛІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ.....	188
<i>Мошаренкова Т., Михайловський Р.</i> МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ СТОРІН КОНФЛІКТУ.....	192
<i>Худавердова А.</i> ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ.....	197
<i>Проценко В.</i> ПРОБЛЕМАТИКА ВІЙСЬКОВИХ КОЛЕКТИВІВ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	199

<i>Халіманенко К.</i> ФОРМУВАННЯ «ОБРАЗУ ВОРОГА» В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ (ЛЮТИЙ 2022 – ЛЮТИЙ 2023 РОКИ).....	201
<i>Кудрявцева Н., Онищенко А.</i> РАШИЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	206
<i>Зоркін Р., Зубач В.</i> ГЕРОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	210
<i>Чечин О.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗРОБКУ ВІЙСЬКОВОГО РИТУАЛУ ПОСВЯТИ В ОФІЦЕРСЬКЕ БРАТЕРСТВО.....	214
<i>Chekh M.</i> INTERNET GOVERNANCE THROUGH NATIONAL SECURITY FOCUS.....	216
<i>Українець В.</i> ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У ПОДОЛАННІ СТРЕСУ.....	219
<i>Агасєв Е.</i> МОРАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ БОЙОВОЇ ПОТУЖНОСТІ ВІЙСЬК НАТО.....	221
<i>Євсєєв І.</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ НЕГАТИВНИХ СТЕРЕОТИПІВ ПРО УКРАЇНУ ТА УКРАЇНЦІВ У СВІДОМОСТІ РОСІЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ (1991–2013 РР.).....	223
<i>Малєєв О.</i> АСПЕКТИ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ТА НАПРЯМКИ ПРОТИДІЇ.....	227
<i>Yandola K.</i> THE OSINT RESEARCH IN MODERN WAR.....	229
<i>Кішук Л.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДО УМОВ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	232
<i>Авраменко А.</i> ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	237
<i>Цапко І.</i> РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІЙСЬКОВИХ КОМАНД.....	239
<i>Чабанюк С.</i> ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВІДБІР ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ.....	242
<i>Римар В.</i> СПОСОБИ ЗАХИСТУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ВІД НЕГАТИВНОГО ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ.....	244

ПРИВІТАННЯ

**Командувача Повітряних Сил Збройних Сил України
учасникам VII Міжнародної наукової конференції
Харківського національного університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»**

Шановні учасники Міжнародної наукової конференції!

Щиро вітаю вас із початком роботи VII Міжнародної наукової конференції «Сучасна війна: гуманітарний аспект», яка вже вкотре стає майданчиком для обговорення актуальних проблем наукового осмислення війн і збройних конфліктів сучасності, зокрема їх гуманітарних аспектів.

За час російсько-української війни, починаючи з 2014 року, з'явилося чимало вітчизняних та зарубіжних наукових доробок, присвячених питанням удосконалення підготовки військових фахівців, покращенню морально-психологічного забезпечення бойових дій, забезпеченню психічного здоров'я військовослужбовців та цивільного населення тощо. Проте, незважаючи на успішність і ефективність Збройних Сил України в цій боротьбі, ворог не зменшує своєї активності та застосовує проти України нові віроломні методи та засоби насильства, веде не просто агресивну війну проти України, а запроваджує терор і геноцид, хоче знищити українську націю та її культуру.

Маю надію, що ця конференція дасть можливість обговорити різні питання, пов'язані з підготовкою військовослужбовців та захистом цивільного населення, психологічною допомогою та реабілітацією, інформаційно-пропагандистським забезпеченням, соціально-правовою

підтримкою та іншими важливими аспектами гуманітарного характеру.

Хочу наголосити на безумовній важливості такого заходу в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації, висловити побажання щодо необхідності пошуку нових дієвих стратегій і тактик для здобуття максимальної переваги над ворогом. Наша спільна мета – здолати ворога і вигнати чужоземну навалу з української землі, добитися покарання військових злочинців, зберегти людей і покращити якість життя тих, хто потерпає від війни.

Впевнений, що результати роботи конференції будуть сприяти наближенню нашої Перемоги.

Бажаю всім натхнення, творчої праці та результативних наукових дискусій!

**СЛАВА УКРАЇНІ! СЛАВА ЗБРОЙНИМ СИЛАМ
УКРАЇНИ!**

Командувач Повітряних Сил
Збройних Сил України
генерал-лейтенант

Микола ОЛЕЦУК

ВСТУПНЕ СЛОВО – ВІТАННЯ
начальника Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
бригадного генерала Андрія БЕРЕЖНОГО

Вельмишановні учасники конференції!

Наукова конференція «Сучасна війна: гуманітарний аспект» була започаткована у Харківському національному університеті Повітряних Сил імені Івана Кожедуба сім років тому за ініціативи кафедри психології та педагогіки університету. Вже за два наступні роки конференція набула статусу міжнародної, до участі в ній залучається все ширше коло науковців, науково-педагогічних працівників, дослідників та військових практиків.

На початку липня минулого року, в умовах відсічі широкомасштабного російського вторгнення, наш університет провів VI Міжнародну наукову конференцію «Сучасна війна: гуманітарний аспект» у змішаному форматі – тим самим став першим вітчизняним вищим військовим навчальним закладом, який відновив проведення наукових конференцій, семінарів та інших наукових заходів, що були призупинені після 24 лютого 2022 року. На нашу думку, це був дуже важливий і своєчасний крок. Незважаючи на те, що конвенційна зброя як і раніше домінуватиме в сучасних воєнних конфліктах, невоєнні інструменти впливу визнаються як такі, що набувають дедалі більшого значення. Поле бою сьогодні все частіше переноситься у когнітивний простір, людський чинник є вирішальним для здобуття перемоги у війні. Наукові знання, емоційний інтелект, критичне мислення, нешаблонні підходи до вирішення задач, вольові та лідерські якості, морально-психологічний стан – всі ці

елементи набувають конкретного виміру та забезпечують успіх тій стороні збройного протиборства, яка здатна їх мобілізувати, ефективно застосовувати та відновлювати.

Обмінятися досвідом формування та підтримки високого бойового духу, стійкого морально-психологічного стану особового складу, досягнення морально-психологічної переваги над ворогом, виробити ефективні шляхи та алгоритми реалізації духовних і моральних сил суспільства і сил оборони держави є головною метою організації і проведення нинішньої конференції.

Незважаючи на війну, цього року у конференції бере участь рекордна кількість дослідників, які представляють вітчизняні заклади вищої освіти, наукові установи, військові частини та органи військового управління, а також науковці з країн-партнерів: Польщі, Німеччини, Франції, Хорватії, США та Латвії.

Бажаю нам усім плідної роботи і вагомих наукових досягнень заради здобуття омріяної перемоги над загарбником, досягнення стабільного миру і процвітання для нашої країни!

СЛАВА УКРАЇНІ!

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

МОРАЛЬНИЙ ФАКТОР У ВІЙНІ: ДЕТЕРМІНАНТИ ГОМЕОСТАЗИСУ

В. Лук'яненко, заступник начальника університету

з морально-психологічного забезпечення – начальник відділу

П. Квіткін, кандидат філософських наук, професор

І. Дятлова, кандидат філософських наук

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Однією з актуальних проблем дослідження процесів війни була і залишається проблема факторів війни, їхнього місця та ролі у досягненні перемоги над противником. У системі таких факторів особливе місце посідає моральний фактор, який, з одного боку є складовою духовного фактору, а з другого – системостворюючим елементом усєї системи факторів війни.

Проблеми морального фактору у війні має давню історію і сягає своїм корінням до поглядів мислителів давньої Індії і давнього Китаю, мислителів європейської античності. Ще в давньоіндійських «законах Ману» (І ст. до н.е.) велика увага була приділена моральному забезпеченню бою, а саме наголошувалося на тому, що цареві необхідно перед боєм надихнути своє військо, а під час бою ретельно спостерігати за воїнами.

Важливу роль війні моральному фактору відводив давньокитайський військовий теоретик і полководець У-цзи. У трактаті «Про мистецтво ведення війни» зазначалося, що коли військо боекдатне, воно бореться (настає), коли боекдатність низька, воно може лише оборонятися. Надійність та стійкість оборони визначаються моральною стійкістю народу. Успіх наступу залежить від підготовленості країни та війська до війни. Підготувавшись, можна провести наступальний бій, відступаючи, оборонятися [1].

Під час аналізу ролі морального фактору у війні В. Мікрюков звертається до поглядів Французького імператора і полководця Б. Наполеона (1769-1821), який наголошував, що на війні моральний фактор ставиться до фізичного як три до одного і англійського фельдмаршала Бернарда Монтгомері (1887-1976), який у «Короткій історії воєнних битв» пише: «У великій війні супротивники можуть мати у своєму розпорядженні приблизно рівні матеріальні ресурси; у цьому випадку перемога буде на тому боці, де краще бойова підготовка, талановитіше керівництво й вище бойовий дух. Яким би досвідченим не був генерал, коли, як буває в кожному бої із рішучим супротивником, настає момент і перемога висить на волоссю, влада в остаточному рахунку переходить із його рук безпосередньо до солдатів. Перемога буде залежати від їхньої хоробрості, бойової підготовки, дисципліни, небажання визнати поразку, від їхньої стійкості та завзятості» [2].

Дослідники проблем морального фактору у війні також посилаються на погляди англійського політика і філософа Ф. Бекона (1561-1626), який наголошував: «Обнесні стінами міста, арсенали й склади зброї, породисті коні, військові колісниці, слони, артилерія та інше, все це лише вівця в левовій шкірі, якщо люди не повні відваги й войовничого запалу» і німецького воєнного теоретика і автора відомої праці «Про війну» Карла фон Клаузевіця (1780–1831) про співвідношення фізичного і морального факторів: «... фізичні явища подібні до дерев'яної рукоятки, у той час як моральні представляють справжній відточений клинок, викуваний із благородного металлу» [2].

Моральний фактор війни – це готовність і здатність народу і армії до самовідданого виконання громадянського і військового обов'язку, перенесення тягот і випробувань війни для досягнення перемоги над ворогом. Моральний фактор постає як цілісне системне утворення у структурі якого, насамперед виділяються такі складові:

– за рівнями сформованості духовних складових морального фактору: ідейно-теоретичний або науково-теоретичний рівень (моральні цінності, моральні ідеали, моральні принципи, моральні норми); буденно-психологічний рівень (моральні відчуття і настрої, моральні уявлення і погляди, моральні почуття і емоції, моральні традиції і звичаї);

– за суб'єктами морального фактору: моральний стан суспільства (народу країни); моральний стан соціально-історичних спільностей, що складають народ країни (націй, класів, верств населення); моральний стан соціально-професійних груп суспільства (робітників, лікарів, науковців, державних службовців, військовослужбовців); моральний стан колективів (науково-педагогічних, наукових, медичних, мистецьких, військових); моральний стан особистості (окремої людини, військовослужбовця).

Важливою складовою проблеми морального фактору у війні є не лише з'ясування його місця та ролі у досягненні перемоги над противником, але й визначення факторів, що забезпечують стабільність морального фактору у війні, високий моральний дух війська.

Проблема детермінант морального фактору постала ще в епоху античності. Так, наприклад, давньокитайські мислителі не лише визначали роль морального фактору, але й зверталися до факторів, що визначають моральний стан війська. Окремо серед цих факторів розглядалися питання впливу на армію з боку противника та протидії цим впливам. Найбільш повно погляди мислителів давнього Китаю висловив автор відомої праці «Мистецтво війни» Сунь-Дзи, який до таких факторів відносив: стан підготовки війська до війни, фізичний стан і матеріальні умови війська, стан взаємовідносин між командирами і підлеглими, наявність стимулів (заохочень) битися і самовіддачі, протидія шкідливим впливам противника.

Розуміння сутності і змісту морального фактору дозволяє визначити фактори, що впливають на стан і динаміку морального фактору у війні. Багатогранність морального фактору зумовлює багатогранну систему детермінант його гомеостазису у війні.

По-перше, це – впевненість у справедливості війни. У цьому плані хрестоматійними стали вислови короля Пруссії Фрідріха Великого (1712 – 1786) «Якби наші солдати розуміли, через що ми воюємо, не можна було б вести жодної війни» і німецького державного діяча, першого канцлера Німецької імперії Отто фон Бісмарка (1815 – 1898) «Ніколи стільки не брешуть, як під час війни, після полювання й до виборів».

Яскравим прикладом цього є як маніпуляції керівництва російської федерації щодо цілей так званої спеціальної воєнної операції, так і неспроможність сформулювати ці цілі взагалі. Нерозуміння цих цілей є однією з причин низького морально-психологічного стану армії росії у розв'язаній агресивній війні проти України.

По-друге, це – рівень військово-професійної підготовленості армії. Яскравим прикладом цього є так звана «друга армія світу», яка за рівнем підготовки командно-керівного складу, так і військово-професійної підготовленості окремих військовослужбовців виявилася неготовою до ведення сучасної війни. Намагання організувати та вести бойові дії за лекалами минулої війни призвели до того, що запланований Бліцкриг трансформувалася на «плановий відхід для заняття кращих позицій» і підготовку до широкомасштабної оборони. Наслідком цього постає недовіра до командирів, невпевненість у можливостях «неперевершеної» бойовій техніці і можливостях досягнути перемоги, що в остаточному рахунку призводить до низького морально-психологічного стану військ.

По-третє, це – рівень сформованості духовних складових морального фактору, насамперед, її ідейно-теоретичного або науково-теоретичного рівень (моральні цінності, моральні ідеали, моральні принципи, моральні норми). Цей рівень формується: у процесі функціонування системи освіти (зміст та обсяг гуманітарної та соціально-економічної складової освіти); у результаті ефективності функціонування інформаційно-пропагандистської діяльності; під впливом умов життєдіяльності соціуму.

По-четверте, це – стан і динаміка матеріального забезпечення військовослужбовців, соціального і правового захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей. Впевненість у тому, що загибель або отримання інвалідності не вплине на рівень життя військовослужбовця та членів його родини є однією з передумов проявів мужності, героїзму та відваги. Золотим правилом у сфері соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей повинно бути: рівень захисту у процесі війни може і повинен лише зростати.

Будь-яке зменшення або обмеження цього рівня надає негативного впливу не лише на морально-психологічний стан військовослужбовців у поточній, але й можливих наступних війнах.

При визначенні рівня соціального та правового захисту захисників і захисниць Батьківщини слід виходити не з міркувань можливостей бюджету щодо забезпечення рівня їхнього соціального захисту, а з розуміння того, що не лише бюджети, але й саме подальше існування держави забезпечується самовідданим виконанням воїнами свого військового обов'язку.

По-п'яте, це – заохочення проявів мужності, героїзму та відваги під час бойових дій, а також самовідданого виконання військового обов'язку поза межами бойових дій. Дієвими видами такого заохочення стали: присвоєння військовим частинам почесних звань, державні нагороди і матеріальне преміювання за знищення противника, матеріальне преміювання за певні види державних нагород.

З метою удосконалення системи морального та матеріального заохочення проявів мужності і героїзму доцільно практику матеріального заохочення розширити на усі державні нагороди, а також надати відомчим нагородам статусу державних нагород.

По-шосте, це – ефективне функціонування системи контрпропаганди. В. Мікрюков у дослідженні інформаційно-психологічних операцій, звертається до думки англійського воєнного теоретика, історика і геостратега Л. Гарта (1895-1970), який стверджував: «Вбити людину в бою – значить всього-навсього зменшити армію тільки на одного солдата, у той час як жива, але позбавлена цілковитого самовладання людина є носієм страху, здатного викликати епідемію паніки. Вплив на психологію командира може звести нанівець боєздатність його військ. Психологічний вплив на уряд країни може виявитися достатнім, щоб позбавити цей уряд всіх наявних у його розпорядженні ресурсів, і тоді меч випаде із його паралізованої руки» [2].

Для досягнення мети пропаганди використовувалися і використовуються, на думку Е. Тоффлера, «одні й ті ж шість інструментів. Це як гайкові ключі, призначені для викручування мізків». До таких «гайкових ключів» дослідник відносить: звинувачення у звірствах; гіперболізація, роздування ставок, що стоять на кону в битві або в війні (солдатам і цивільним кажуть, що під загрозою все, що їм дорого); демонізація і (або) дегуманізація противника; поляризація («хто не з нами, той проти нас»); заява про божественну місію; метапропаганда, тобто пропаганда, спрямована на дискредитацію пропаганди противника [3, с. 248-252].

В Україні створена система протидії інформаційно-пропагандистським та інформаційно-психологічним впливам противника. Звертаючись до ефективності функціонування державної системи контрпропаганди доцільно

звернутися до досвіду її організації у Тайвані [4]. Кожне з міністерств має команду, відповідальну за те, щоб у разі виявлення дезінформаційної кампанії, коли вона ще не сягнула мас, протягом 60 хвилин виготовити таке саме або навіть більш переконливе повідомлення. У Тайвані виявили, що коли вони це здійснюють, то більшість населення отримує це повідомлення як щеплення – ще до того, як до них дійде дезінформація. Тож захист працює подібно до вакцини.

По-сьоме, це – рівень сформованості інформаційної безпеки особистості як готовності і здатності особистості зберігати цілісність і сталість світоглядних позицій, системи цінностей і ціннісних орієнтацій, переконань і життєвих стратегій в умовах інформаційно-пропагандистських та інформаційно-психологічних впливів на свідомість і психіку, цивілізаційної ідентифікації соціуму та особистості, соціокультурних трансформацій суспільства. За таким розумінням сутності інформаційної безпеки особистості у структурі інформаційної безпеки виділяються: світоглядно-ментальна складова (знання, переконання, цінності і ціннісні орієнтації, життєві позиції та ідеали); когнітивна складова (уміння аналізувати й оцінювати інформацію, процеси суспільної життєдіяльності); культурологічна складова (знання технологій інформаційних та інформаційно-психологічних впливів, культура користування сучасними технічними засобами інформації та комунікації) [5, с. 56].

Аналіз сутності і змісту морального фактору у війні і детермінант його гомеостазису дозволяє зробити такі висновки:

- моральний фактор не лише відігравав значну роль у минулих війнах, але й залишається буде залишатися визначальним фактором як сучасних, так і майбутніх війн;
- моральний фактор постає цілісним і динамічним утворенням, стан і динаміка якого зумовлена системою детермінант;
- урахування факторів формування і динаміки морального фактору є запорукою досягнення перемоги у війні

Список використаних джерел

1. У-цзы. Об искусстве ведения войны. URL: <http://militera.lib.ru/science/0/one/u-tszy.rar>
2. Микрюков В. Моральный фактор на войне // Армии. 03.04.2015. URL: https://nvo.ng.ru/forces/2015-04-03/1_moral.html
3. Тоффлер Э. Война и антивойна: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXIвека / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 412 с.
4. 60 хвилин на реакцію. Як ефективно протидіяти дезінформації, не запроваджуючи цензуру: досвід Тайваню. URL: https://texty.org.ua/articles/94406/60_khvylyn_na_reakciju_Jak_jefektyvno_protydijat_y-94406/

5. Квіткін П. В., Дятлова І. В., Петрова Л. О. Інформаційна безпека особистості: теоретико-методологічний аналіз. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. Харків : Право, 2021. Вип. 4 (51). С. 46-62.

GENDER EQUALITY INTRODUCTION IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Pacek B., Prof. dr hab.

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Krotiuk V., PhD, Associate Professor

Yandola K.

Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University

One of the characteristic features of the functioning and development of the Armed Forces of Ukraine (hereinafter – the Armed Forces) is the implementation of state gender policy. This problem has become especially acute in Ukraine since 2014. The problem of gender equality in the Armed Forces is considered mostly in the field of journalism, but is increasingly becoming the focus of research. The discussion is currently revolving around the following issues:

- why it is important for the Armed Forces and other defense establishments to integrate a gender perspective and promote gender equality;
- key legal and policy frameworks that require the Armed Forces to prohibit discrimination, prevent gender-based violence and promote the equal participation of women;
- a vision of what a defense sector that integrates a gender perspective into its work and contributes to gender equality will look like;
- how the Armed Forces and other defense establishments, with the support of effective external control, can achieve gender equality and effective gender mainstreaming.

Political and military experts say the modern hybrid war has prompted the strengthening of defense capabilities in Ukraine.

Initially, one of the causes of gender inequality was stereotypes.

According to society, military affairs are a male occupation. Men are stereotyped in the military formations with weapons in their hands, and women are often represented as service personnel: doctors or cooks... Gender stereotypes are people's perception of what men and women can do: for example, women are better housewives and men are better leaders. The stability of gender stereotypes is due to the fact that the model of gender relations has historically been built in such a way that gender differences prevailed over individual, qualitative differences in the personalities of men and women.

Modern warfare destroys these stereotypes. Today Ukrainian women military demonstrate their capabilities and ability to fight on an equal footing with men.

The Russian-Ukrainian war also destroyed such a gender stereotype that women suffer from psychological and physical inconveniences and a busy schedule more than men, they are a destructive factor in a military unit.

Research by military psychologists shows that the presence of women in the team significantly softens the moral and psychological atmosphere, forces commanders to be restrained, and the main thing, that is the culture of relationships between military in the team itself is growing. Sociological research conducted over the past 10 years shows that it is women servicemen who perform their duties most diligently [4].

For example, now women are more willing to go to study military specialties in higher military educational institutions, the first enrollment in military lyceums took place two years ago. They often study more diligently than men, and this encourages the latter to study more honestly and to comply with established rules of conduct.

So, even contrary to stereotypes, women join the army, especially during the war.

Research shows that in Ukrainian society, a female serviceman is already perceived calmly and without undue pathos, not as a phenomenon, but as a professional. During the war, women demonstrated the indispensability of defending the country.

Rapid increase the number of women in the Ukrainian army took place as early as 2020. With the beginning of a full-scale war, thousands of volunteers expressed their desire to fight for the Motherland. But it is not only men, but also Ukrainian women who continue to bravely fight for freedom.

Analysts explain the increase in the number of women in the Armed Forces due to many factors and mainly to women's desire to defend their country alongside men.

The reasons for these integration processes are also the following:

- changes in military formations, namely: change in the concept of national security, military technology, organizational structure of the army, its purpose and innovations in the policy of conscription of servicemen;

- changes in the social structure of society, when women actively enter the labor market and the public sphere;

- changes in attitude towards the role of women in the society and the popularity of the liberal principle of equality of rights and opportunities.

According to official data, as of the beginning of May 2023, 42000 women are serving in Ukrainian military formations, which is a significant percentage of the total number of military personnel.

According to official data out of 42000 women, 5000 are directly on the front lines. Unfortunately, 107 women were killed or injured during the Russian aggression

Of the hero of the Ukrainian army – Kateryna Polishchuk – «Ptashka». A paramedic who was part of the units of the Armed Forces of Ukraine at the Azovstal plant, which was besieged by the Russians for over a month.

After the voluntary withdrawal of the Ukrainian military from the plant, a number of fighters, including «Ptashka», were captured by the Russian occupiers. Later, as part of a large prisoner exchange, Kateryna Polishchuk was returned to Ukraine. After arriving in the Motherland, the girl admitted that she did not expect to return home.

It should also be noted paramedic Julia Paevska, call sign «Тыра», «Оса», «Runa» and so in.

An important point is to understand the fact that gender equality is not just about increasing the number of women in the Armed Forces. Gender equality is an international norm that means equal rights for women and men to use opportunities and resources, regardless of gender they were born. According to the Law of Ukraine «On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men» it is an equal legal status of women and men and equal opportunities for its implementation, which allows persons of both sexes to participate equally in all spheres of society [3].

Equality of rights is the legislative endowment of equal rights for men and women in all spheres of life and ensuring equal conditions for their implementation; it is the absence of restrictions or privileges on the basis of sex.

Equality of opportunities is ensuring (guaranteeing) in practice of equal conditions for equal distribution, use of political, economic, social and cultural values, which exclude discrimination and restrictions of any sex, which negatively affect life and self-expression.

Gender issues permeate all aspects of military activities: management system, personnel policy, organizational culture, methods and tasks from strategic planning, development and implementation to performance evaluation. Recognition of this fact is necessary to overcome systemic barriers to gender equality.

Activities affect women and men differently, but not all women and men experience the same form of discrimination or marginalization on the basis of sex. Some subgroups of men or women may suffer from specific manifestations of gender inequality, which must be recognized and documented in order to overcome them effectively.

Gender equality requires the protection and human rights ensuring for children, youth, and adults. Equality also means ensuring equal opportunities and justice. Specific measures need to be developed for people who are more oppressed to eliminate gender inequalities, sexist stereotypes and discrimination. Justice

compensates unequal opportunities and guarantees rightful functioning of the structure (justice creates conditions for equality).

Individual and collective empowerment is important for both young and adult men and women to meet their basic needs as well as their long-term strategic interests. The organization might support processes that increase the self-confidence of women and men, develop their independence and help set and achieve their own goals.

Equal participation of men and women of all ages as «agents of change» in all processes is important for achieving gender equality, partnership between women and men.

Empowering women does not mean excluding men. It is about establishing partnership between women and men that would give opportunities to both sexes. This means that both men and women will play an equally important role in the development of more equal teams.

Gender inequality fuels poverty, but poverty alleviation measures cannot reduce gender inequality. The combination of efforts to achieve social justice must take into account the gender component.

Thus, the introduction of a gender approach in the Air Force of the Armed Forces is a purposeful, systematic, multi-vector management activity of the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces as for improving of the model of relations in the modern Ukrainian army which should be characterized by a gender-sensitive organizational culture and comfortable conditions of military activity for servicemen of both sexes. Therefore, gender equality is not an equalization of the quantitative ratio in the personnel recruitment, but an increase in the operational capacity of the Armed Forces due to the diversity of specialists. Professionalism, psychological, personal and professional qualities are in the first place in the professional army. In the context of gender issues, equality means to have the right to choose and the possibility to implement, whether you are a man or a woman.

Referance

1. Gender mainstreaming in the Armed Forces of Ukraine is not just a trend, but a necessity and the right to professional development/. URL: [https://www.mil.gov.ua/diyalnist/genderni-pitannya-u-sferi-bezpeki/integracziya-%D2%91endernih-pitan-u-zbrojni-sili-ukraini-ne-prosto-tendencziya-a-neobhidnist - and-the-right-to-professional-development.html](https://www.mil.gov.ua/diyalnist/genderni-pitannya-u-sferi-bezpeki/integracziya-%D2%91endernih-pitan-u-zbrojni-sili-ukraini-ne-prosto-tendencziya-a-neobhidnist-and-the-right-to-professional-development.html) (04/05/2023).

2. Arnautova V. Gender issues are not only about women's rights, often men also suffer from injustice. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/v-nashomu-vijsku-sluzhyt-ponad-31-tysyacha-zhinok/> (04/05/2023).

3. Gender equality. UN. URL: <http://www.un.org.ua/ua/nasharobota/gender> (04/05/2023).

4. Martsenyuk T. Invisible Battalion 2.0: the return of veterans to a peaceful life (sociological study). URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/invisible%20battalion%2020uk.pdf> (04/05/2023).

5. Arnautova V., Lukichev V., Nikitiuk T. Guide to Gender Integration in the Armed Forces of Ukraine. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/479044> (04/05/2023).

УДК 316.4

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ: ЗАХІДНІ ОРІЄНТИРИ

О. Данильян, доктор філософських наук, професор

О. Дзьобань, доктор філософських наук, професор

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Нові інформаційні системи й технології сьогодні проникають в усі сфери життєдіяльності людства, простір інформації для окремих держав стає єдиним, комунікаційні мережі – спільними, технології інформатизації перетворюються в основу соціальної діяльності. Інформація дедалі більше впливає на людей, а значить – усе більшої значущості набуває вирішення конфліктів, як внутрішніх, так і міждержавних, із застосуванням інформації й інформаційних технологій. Розвиток останніх кардинально змінює принципи й методи управління і комунікації, він же й ліг в основу революції в галузі міжнародних відносин і у військовій справі. Сьогодні при грамотній стратегії роботи з інформацією можливо здобути перемогу в силовому конфлікті. Робота з такими видами інформації, як Інтернет, нові ЗМІ стала новим способом ведення сучасних війн.

Стратегічні комунікації – це не просто напрям у сфері забезпечення сталого розвитку бізнесу, безпеки держави та сучасного світу. Це «дорожня карта», яка допомагає берегти ресурси та закладає фундамент готовності до викликів. Війна підштовхнула до оновлення комунікаційних стратегій: для брендів, державних органів, організацій та суспільства великого значення набула координація дій, протидія деструктивним інформаційним впливам, створення і трансляція меседжів із ціннісним змістом.

Стратегічні комунікації є одним із незамінних інструментів забезпечення національної безпеки у системній співпраці з усіма структурами безпекового сектору і громадянського суспільства.

В силу тотальної інформатизації суспільства у вибудовуванні міжнародних відносин між країнами також відбулися істотні зміни, пов'язані з новітніми досягненнями у сфері інформаційно-комунікаційних технологій.

Не випадково у США, а потім і в низці інших країн на початку ХХІ ст. відбувається оформлення нового підходу до розгляду ролі масових комунікацій

у державній політиці, який отримав своє конкретне втілення у концепції «стратегічна комунікація». Як вказують багато сучасних вітчизняних дослідників, факторами такого надзвичайно швидкого розвитку стратегічних комунікацій стали:

- дедалі стрімкіше зростаюча інформатизація суспільства;
- зростаюча роль інформаційного протиборства для досягнення військово-політичних і економічних цілей;
- збільшення силових конфліктів у світі;
- терористичні атаки;
- формування нових національних стратегій сучасних держав;
- коригування і зміна іміджу країн на міжнародній арені;
- поява і розвиток нових форм дипломатії, таких як громадська дипломатія, кібер-дипломатія тощо.

Термін «стратегічні комунікації» в його сучасному розумінні вперше з'явився у військових колах США у 2001 році, проте в офіційних документах США став використовуватися, починаючи з 2006 року і трактувався як сфокусовані зусилля США, спрямовані на розуміння специфіки цільових аудиторій і роботу з ними для створення, зміцнення і збереження урядом США сприятливих умов для просування національних інтересів і цілей шляхом скоординованої інформації, комплексних планів, програм дії і синхронізації з іншими елементами національної влади.

Латиноамериканське бачення стратегічних комунікацій повністю відповідає підходам США. Проблеми неефективного використання стратегічних комунікацій на практиці у США вбачаються у відсутності чіткої концепції стратегічних комунікацій і використанні даного терміну різними бізнес-організаціями, які змінили початкове теоретичне визначення даного поняття, змінивши тим самим і цілі стратегічних комунікацій, які необхідно синхронізуватися з національною владою.

На початку XXI ст. стратегічні комунікації отримали активне поширення і у Великій Британії. На сьогоднішній день стратегічні комунікації знаходяться на стадії активної розробки і впровадження їх у військові органи держави. В об'єднаному королівстві переконані, що стратегічні комунікації повинні працювати на просування національних інтересів шляхом використання всіх видів оборони для здійснення впливу на поведінку цільових аудиторій. Стратегічні комунікації повинні внести вирішальний внесок у розробку і здійснення національної стратегії, під якою розуміється як сукупність ідей, уподобань і методів, які пояснюють діяльність (дипломатичну, економічну або військову) і приводять її до поставленої мети. Тому, відповідно до цієї точки зору, стратегічні комунікації можуть допомогти зберегти взаємозв'язок між метою та дією.

Відповідно до оцінки ефективності стратегічних комунікацій, даної англійськими аналітиками, на сьогоднішній день їх слабкість полягає в тому, що згідно з останніми урядовими документами США й Великої Британії, вони залишаються, по суті, атрибутом військового процесу. В результаті чого її потенціал залишається недовикористаним.

Проблема стратегічних комунікацій також активно вивчається й розробляється в країнах ЄС, в Китаї, в Росії.

На сьогоднішній день існує велика кількість визначень стратегічних комунікацій. Найбільш характерними з них є:

- поєднання двох домінуючих понять, «м'якої сили» і «стримування», які впливають на світову громадську думку;

- безперервний і швидкий потік інформаційних повідомлень, спрямований на цільові аудиторії, який за допомогою сучасних технологічних досягнень і вданих загальнодержавних методів роботи із засобами масової інформації повинен стати потужним важелем впливу;

- програми і дії, свідомо спрямовані на спілкування і залучення цільових аудиторій, які здійснюються за допомогою зв'язків з громадськістю, громадської дипломатії та інформаційних операцій;

- синхронізація слів і справ, і того, як вони будуть сприйняті відібраними аудиторіями;

- проєктування в масову свідомість державою певних стратегічних пріоритетів, інтересів і цілей шляхом адекватної синхронізації різнобічної діяльності в усіх сферах суспільного життя з її професійним комунікаційним супроводом;

- процес, спрямований на роботу з цільовими аудиторіями стосовно створення, зміцнення та збереження сприятливих умов для просування національних інтересів і цілей шляхом скоординованої інформації, комплексних планів, програм дії і синхронізації з іншими елементами національної влади;

- систематична серія тривалих і послідовно пов'язаних між собою дій, що проводяться через стратегічні, оперативні та тактичні рівні, які дозволяють зрозуміти цільові аудиторії й канали, де може бути запропоноване повідомлення для встановлення потрібних типів поведінки цільової аудиторії;

- цілий комплекс заходів, спрямованих на управління цільовими аудиторіями як всередині країни, так і за її межами, що складається з трьох частин – зв'язків з громадськістю, громадської дипломатії та інформаційних операцій.

Однією з причин такої великої кількості визначень, на думку більшості американських військових аналітиків, є початкове неточне тлумачення стратегічних комунікацій у документах США. Іншою причиною такої величезної кількості визначень очевидно є те, що як управлінська дисципліна

вона до цих пір знаходиться на стадії формування, як в теоретичному, так і в практичному застосуванні.

Однак, як ми можемо бачити, незважаючи на велику кількість визначень, суть стратегічних комунікацій згідно з усіма трактуванням полягає в управлінні цільовими аудиторіями з метою змінити їх поведінку і донести до них ті цінності або інформацію, які необхідні державі, що застосовує стратегічні комунікації. Так само необхідно відзначити, що всі дослідники в основному виділяють три складові стратегічних комунікацій: громадську дипломатію, зв'язки з громадськістю та інформаційно-психологічні операції. Ці поняття з'явилися набагато раніше поняття стратегічних комунікацій, але їх скоординоване застосування стало новим важелем управління у військових, цивільних та гібридних операціях ХХІ століття.

Діяльність в рамках стратегічних комунікацій спрямована не тільки на здійснення впливу на певну цільову аудиторію з метою перемоги в інформаційно-психологічній війні, але й на те, щоб покращити імідж країни, яка використовує стратегічні комунікації, як у супротивників, так і у союзників, за допомогою таких технологій, як іміджмейкінг, брендинг, міжкультурна комунікація, репутаційний менеджмент, спін-доктор тощо.

У даний час, незважаючи на численні спроби створити з концепції стратегічних комунікацій універсальну теорію і скоординувати зусилля для її більш ефективного використання, вона залишається предметом серйозних дискусій і знаходиться на стадії незавершеної теоретичної моделі механізму управління. Тому, однією з причин неефективного використання стратегічних комунікацій є їх теоретична і практична незавершеність. На сьогоднішній день військові аналітики, вчені й експерти, що займаються проблемою стратегічних комунікацій, не можуть виробити один універсальний підхід в роботі у цьому напрямку.

Так більшість британських військових експертів вважають, що однією з проблем стратегічних комунікацій є те, що акцент часто робиться на комунікацію, а не на стратегію або просто на стратегію, а не на стратегічні комунікації.

У британському військовому середовищі цей термін часто порівнюють з діяльністю ЗМІ та їх впливом на населення. Цивільні вчені прирівнюють її до «м'якої сили» і громадської дипломатії, а циніки – до пропаганди. Таким чином, існує реальна загроза зв'язку стратегічних комунікацій з негативними термінами, що на емоційному рівні гальмує розуміння цього складного й важливого поняття.

Згідно з іншим підходом, який активно підтримують фахівці корпорації «Ренд Корпорейшн» та Лабораторії Стратком США, для нормального й ефективного функціонування стратегічних комунікаційних систем необхідний

маркетинговий підхід. На їх думку, збройні сили потребують «нової марки», яка допоможе просувати всі форми їх діяльності. Вона повинна забезпечити рекламу всіх дій збройних сил, а тим самим необхідно дотримуватися правил бізнес-індустрії й розробити правила взаємодії, а не тільки правила застосування сили. Традиційно підкреслюється, що в даний час однією з найбільших проблем є те, що повідомлення не доходять до цільових аудиторій, оскільки немає відповідного бренду, який би сприймався цільовою аудиторією. Подаючи повідомлення, необхідно використовувати приклад маркетингового підходу для просування джерела стратегічних комунікацій через дискурс як канал до цільової аудиторії. Однак усе це буде працювати неефективно, якщо цільова аудиторія не приймає повідомлення й не вірить джерелу.

Існує ще один підхід, згідно з яким стратегічні комунікації стають свого роду синонімом громадської дипломатії. Зазначається, що громадська дипломатія і стратегічні комунікації можуть бути використані як аналоги в описі діяльності урядів, груп або окремих осіб для осмислення культури, цільової аудиторії й діалогу між людьми та інституціями, консультування політичних лідерів про громадську думку. Стратегічні комунікації та громадська дипломатія – це засоби, призначені передусім для переконання.

Ще однією проблемою, яка здійснює негативний вплив на ефективність стратегічних комунікацій, можна вважати невміння правильно і вчасно застосовувати таку міжкультурну комунікацію в роботі з цільовими аудиторіями. Ця тема була домінуючою на конгресі з боротьби з тероризмом в Анкарі у 2009 році, проте вона актуальна й сьогодні.

З моменту своєї появи і до теперішнього моменту стратегічні комунікації знаходяться на стадії розробки та вивчення як фахівцями у військовій сфері, так і дослідниками в галузі суспільних наук. На наш погляд, ефективність роботи стратегічних комунікацій гальмують такі фактори, як відсутність чіткого підходу в їх роботі і недооцінка значущості міжкультурної комунікації при роботі з цільовими аудиторіями, на які спрямовані стратегічні комунікації.

На даний момент США й Велика Британія – єдині країни, де концепція стратегічних комунікацій оформлена на державному рівні і має організовану структуру. На стадії активної розробки і впровадження у військові органи стратегічні комунікації перебувають в Китаї, Латинській Америці і ЄС.

Поява «нових медіа» (інформаційних агентств, соціальних мереж, електронних газет і журналів, блогів, мобільних телефонів) дає можливість більш ефективно проводити роботу в галузі стратегічних комунікацій. Уже зараз державні й політичні інститути не можуть ігнорувати активність у Facebook і Twitter і на аналогічних ресурсах, адже ці мережі домоглися дуже важливого результату: вони створили стандарт для політичних кампаній майбутнього. Соціальні мережі змогли розбудити у населення світу політичну активність.

Після довгих років політичного застою у багатьох країнах громадяни стали більш-менш вільно висловлювати свою думку, нехай навіть у віртуальному просторі.

Разом з тим, «нові медіа» створюють серйозні проблеми для стратегічних комунікаторів, які не можуть у повній мірі керувати посланнями до цільової аудиторії через загальнодоступність соціальних мереж. Внаслідок цього створюється серйозна загроза кібербезпеки Інтернету й розгортання інформаційного протиборства між стратегічними комунікаторами різних країн і залучення в них світової аудиторії. В результаті може знизитися ступінь довіри один до одного серед населення різних країн, а також може бути легко підірваний авторитет будь-якої держави серед її жителів, чим можуть скористатися шовіністично налаштовані угруповання.

Таким чином, стратегічні комунікації є породженням науково-технічної революції й глобалізації і подальший їх розвиток буде залежати від цих двох феноменів і від здатності людей вчасно відповідати на питання, які ставлять перед людством інформаційно-технологічний прогрес і ситуація у світі.

Успіх функціонування стратегічних комунікаційних систем у багатьох країнах сучасного світу буде залежати в першу чергу від уміння поряд з теоретичними розробками, вибудовувати практичну лінію їх застосування на основі грамотних і якісних розробок технологічної складової. Сьогодні це робота з електронними видами комунікації на основі комбінованих розробок, як вчених гуманітаріїв, так і фахівців у галузі точних наук, що займаються створенням нових технологічних засобів сучасної комунікації.

З перших днів російського вторгнення Україна продемонструвала всьому світу високий рівень комунікацій на різних ланках: ми побачили більш відкрите та якісне спілкування державних органів, Президента, бізнесу з громадянами. Поліпилися й комунікативні навички у волонтерському середовищі та у всьому суспільстві.

Зміни, які відбуваються в комунікативних взаєминах, формують нову реальність як для суспільства, так і для Збройних Сил. Стисло її можна сформулювати так: майбутнє, за яке ми боремося, залежатиме від нашої відповідальності, яка є головною ознакою моральної зрілості в регулюванні суспільних відносин. Такий сенс уже зараз поступово розподіляється на різні цільові аудиторії і транслюється по каналах та формах комунікацій.

**ВПЛИВ СТРЕС-ФАКТОРІВ БОЙОВОЇ ОБСТАНОВКИ НА ПРОЦЕС
АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ
В БОЙОВИХ УМОВАХ**

В. Стасюк, доктор психологічних наук, професор

В. Дикун

Е. Агаєв

Національний університет оборони України ім. І. Черняховського

Для визначення стану особистості в особливій для неї ситуації найбільш широко використовується поняття «стрес». Відомо, що Г. Сельє, який вперше запропонував у 1936 р. концепцію стресу, звернув увагу на те, що організм як складна високоорганізована система у відповідь на різні інтенсивні впливи реагує адаптаційно-захисними реакціями, всю сукупність яких він назвав адаптаційним синдромом. Учений виділив три його стадії: тривоги, коли після деякого зниження стійкості організму починається мобілізація його ресурсів; підвищеної резистентності організму; виснаження організму, зниження його стійкості. Якщо навантаження триває, може статися «зрив адаптації».

Фізіологічні зміни, що відбуваються в організмі людини у відповідь на стресові впливи, насправді є лише наслідком емоційних переживань: без емоційних переживань фізіологічні зміни не відбуваються, навіть якщо стрес закінчується фізичною травмою. Таким чином, стрес виникає перш за все як загроза, яка дистанційно впливає на людину, викликаючи у неї те чи інше емоційне ставлення до цієї загрози та готуючи організм до можливих фізичних наслідків. Отже, стрес є для людини такою загрозою, емоційне переживання якої впливає на її здатність ефективно здійснювати свою діяльність.

Підкреслюючи психологічний аспект стресу, необхідно відмітити, що людина реагує не тільки на справжню небезпеку, але також і на загрози або символи небезпеки, пов'язані з переживаннями в минулому. Саме це і дозволяє їй перебувати у стані певної готовності, приводити в дію захисні механізми за той, іноді мізерний, відрізок часу, який відділяє виникнення стресу від появи його наслідків. Ця готовність є не тільки наслідком багатьох соціально-економічних впливів та емоційних конфліктів, вона являє собою необхідну умову виживання.

У зв'язку з проблематичністю вивчення питань емоційного стресу і особливо відокремлення психічного впливу від фізіологічного в реакції організму на емоційний стрес, у вітчизняній та зарубіжній психології дослідження проводяться за такими напрямками: вивчення нейрофізіологічних підстав цілеспрямованої поведінки і стану готовності до дії; звикання (адаптації) до стресових впливів; вивчення стрес-факторів підвищеної інтенсивності,

соціальної та психологічної адаптації людей, що пережили емоційний стрес під час діяльності в екстремальних умовах.

У бойовій обстановці кожен військовослужбовець перебуває у постійному внутрішньо особистісному конфлікті між обов'язком і почуттям самозбереження. Він хоче чинити так, як повинен діяти добрий солдат, але страх штовхає його у протилежний бік. А найстрашніше те, що він боїться не того, що відбувається, а того, що може трапитись. Таке нагнітання страху зумовлює почуття постійного нервового збудження, що збільшується з кожною годиною і з кожним днем.

Таким чином, військовослужбовець страждає від боротьби між страхом загинути чи бути пораненим і поняттям про обов'язок, що точиться в його душі. Іноді він нічого не може зробити з нав'язливим почуттям тривоги, що володіє ним, тому що вектор страху спрямований на те гіпотетичне, що може трапитись, а не на те, що відбувається насправді, тож всі системи організму функціонують безконтрольно. Це цілком закономірний процес, вихід з якого відбувається тільки одним способом – стан тривоги і страху переходить в істеричний стан, що може проявитись у вигляді псевдопаралічів, втрати зору і слуху чи ще чогось подібного. Конфлікт вирішується сам собою, а страх минає.

Вивчення різних симптомів показало, що психічний і фізичний стан військовослужбовця на полі бою може бути надзвичайно пригніченим.

До подібних станів належать:

1. *Стан бойової втоми.* Військовослужбовці, які страждають від простої втоми, дуже виснажені фізично, їх біологічні системи «відмовляють» після певного періоду гіперактивності, коли фізичні можливості спрямовані на боротьбу з небезпекою. Фізичне виснаження організму призводить до порушення розумової діяльності і людина не усвідомлює, що її голова працює все гірше. Стан бойової втоми визначається як стан, що передував сильному прояву захворювання. Якщо не вжити заходів для лікування чи евакуації військовослужбовців, які перебувають у такому стані, то уникнути «психічного зриву» практично неможливо.

У стані бойової втоми спостерігаються порушення рухової активності, іноді до гіпокінезії. Починає проявлятися тенденція до самотності, люди стають дратівливими. Вони втрачають інтерес до спілкування зі своїми товаришами, намагаються уникнути будь-яких видів діяльності, пов'язаних із витратою навіть незначних фізичних зусиль. Такі військовослужбовці схильні до емоційних криз, істерії чи до надзвичайно сильних нападів страху чи жаху. Якщо з якоїсь причини ці люди будуть змушені лишатись у районі бойових дій, такий стан переходить у більш серйозний за своїми негативними наслідками.

2. *Стан потьмарення свідомості.* Військовослужбовці, які страждають на психічне і фізичне виснаження, можуть швидко переходити до стану, коли

порушується нормальне функціонування мозку, що зазвичай проявляється як відвернення від реальності, втрата орієнтації у часі та просторі. Нездатна взаємодія з оточуючим світом, людина починає жити новим аномальним і негаданим життям. Оточений жахами бою, військовослужбовець починає недоречно жартувати, неадекватно поводитися, тобто намагається заглушити свій острах веселістю і сміхом.

3. *Стан конверсійної істерії.* Це психічне захворювання – одне з найчастіших і найсильніших проявів бойового шоку. Військовослужбовець, який перебуває немов би між ковадлом військового обов'язку і молотом реакцією організму на напруження бою, «розряджається» завдяки трансформації своїх острахів у фізичні розлади організму, досить серйозні, щоб повністю вивести людину з ладу і, таким чином, звільнитись від страху за рахунок такого «законного» способу, як втрата здоров'я. Врешті важко примусити людину продовжувати бій, якщо вона осліпла чи паралізована.

4. *Стан триноги.* Загальне відчуття тривоги, що відчуває військовослужбовець, який зазнав бойового шоку, характеризується втомленістю і почуттям напруженості всього організму. Такий стан не зникає навіть після сну чи відпочинку і призводить до того, що людина не може ні на чому зосередитися. Військовослужбовець, якому вдалося заснути, часто покидається від нічних жахів, пов'язаних з тим, що він відчув на полі бою.

5. *Нав'язливі ідеї та компульсивний стан.* Подібний стан при психічних розладах схожий з тими, які проявляються при конверсійній істерії, за винятком того, що при конверсійній істерії люди часто не усвідомлюють ненормального стану, в якому перебувають, не розуміють, що цей стан викликаний їх власними страхами. При нав'язливих ідеях люди, як правило, усвідомлюють, що вони хворі, і навіть розуміють, що причина хвороби у їхньому страху. Тремор кінцівок, прискорене дихання, заїкання, нервовий тік стаються мимоволі.

6. *Стан асоціальної поведінки.* Стреси можуть так сильно впливати, що змінюється природа людини, тобто майже вся сукупність людських якостей. З такого стану хворого дуже важко вивести. Характерна поява стійких нав'язливих ідей, коли людина фіксує свою увагу на будь-яких конкретних діях чи об'єктах. Все це супроводжується дратівливістю, гарячкуватістю, почуттям пригніченості, хвилюванням і сприймається як загроза безпеці потерпілого. Можуть сформуватись стійкі розлади особистості у вигляді різних психопатологічних станів (шизоїдні, епідептоїдні, змішані).

Таким чином, слід зазначити, що стрес-фактори, які характерні для бойової обстановки, мають помітно впливати і на процес адаптації військовослужбовців до діяльності в бойових умовах. Фізіологічні зміни, що відбуваються в організмі військовослужбовців у відповідь на стресові впливи, значною мірою стають наслідком емоційних переживань. Таким чином, стрес виникає перш за все через

загрозу, які дистанційно впливає на людину, зумовлюючи у неї те чи інше емоційне ставлення до цієї загрози та готуючи тим самим весь організм до можливих фізичних наслідків. Це означає, що стрес є для військовослужбовців такою загрозою, емоційне переживання якої впливає на їх здатність успішно адаптуватися.

Вивчення різних симптомів довело, що вплив стрес-факторів бойової обстановки на військовослужбовців може ввести їх у стан бойової втоми, потьмарення свідомості, конверсійної істерії, нав'язливих ідей, в компульсивний стан або у стан асоціальної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Досвід організації морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення бойових дій: нарис / за редакцією генерал-майора В. Ключкова. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2022. 165 с.

2. Дикун В. Г., Мороз В. М., Стасюк В. В., *Методологія дослідження морально-психологічного стану особового складу військ (сил) : навч.-метод. посіб.* Київ : ТОВ «7БЦ», 2023. 383 с.

3. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Київ : ТОВ «7БЦ», 2020. 755 с.

4. Стасюк В. В. *Військова психологія видородової діяльності: Підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів.* Київ: ПП «Золоті Ворота», 2012. 458 с.

5. Стасюк В. В. *Страх і паніка на війні: монографія.* Київ: НУОУ, 2013. 290 с.

6. Стасюк В. В. *Психологічне забезпечення діяльності військ (сил): підруч.* Київ: НУОУ, 2014. 504 с.

ГЛОБАЛЬНЕ ГІБРИДНЕ ПРОТИБОРСТВО ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

*Ю. Калиновський, доктор філософських наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

В. Чалапко

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

XXI сторіччя означилось посиленням глобального гібридного протиборства між низкою впливових гравців на «великій шахівниці», які почали реалізовувати свій лідерський потенціал та прагнути впливати на нові регіони світу, створювати союзи з країнами-сателітами. Основна боротьба розгорнулася між такими геополітичними суб'єктами як США, ЄС, Китай та Росія. У

подальшому оформилась тенденція протистояння на міжнародній арені між демократичними та авторитарними режимами, які використовують для досягнення геостратегічної переваги над конкурентами комплекс політичних, економічних, інформаційних, військових, духовно-культурних та інші методів, що є ознакою гібридності. Російсько-українська війна у цьому контексті розглядається низкою дослідників як продовження глобального гібридного протистояння задля створення нового світового порядку.

Аналізуючи перебіг російсько-української війни, яка почалась у 2014 році й має ознаки гібридності, фахівці стверджують, що контроль над Україною для В. Путіна розглядався як завдання мінімум. Завдання максимум – це контроль над Європою, і його також можна поділити на мінімальне та максимальне. Максимальне – це розвалити Європейський Союз, а мінімальне – перетворити його на недієздатну організацію у такий спосіб: створити передумови для виникнення в країнах ЄС соціально-економічних проблем, у тому числі заворушень і протестів; підтримувати європейські ультраправі та ультраліві партії та політичні рухи, що спричинять трансформацію свідомості базового електорату від підтримки ключових європейських цивілізаційних цінностей до «усвідомлення» суперечностей всередині європейських країн; провокувати та підтримувати суперечності між країнами ЄС, передусім між країнами Західної та Центральної Європи, країнами Східної Європи та Балтії, а в ідеалі – між Європейським Союзом та США. Останніми роками Росія витратила величезні кошти для створення проросійських організацій у Європі, підкупу політиків і ЗМІ, які б впливали на настрої населення в ЄС [1, с. 49].

В той же час на офіційному рівні у Концепції зовнішньої політики Російської Федерації від 2016 року мова йде про те, що російська політика в Євро-Атлантичному регіоні у довгостроковій перспективі орієнтована на формування спільного простору миру, безпеки і стабільності, заснованому на принципах неподільності безпеки, рівноправної співпраці та взаємній довірі. У тому ж документі Росія відкрито визнає Захід супротивником у боротьбі «за домінування ключових принципів організації майбутньої міжнародної системи». Інше поле протистояння із Заходом Кремль визначає в ціннісному вимірі. На офіційному рівні Москва визнає наявність ціннісних відмінностей між світоглядними орієнтирами Заходу та Росії, навіть наголошує на існуванні «суперництва ціннісних орієнтирів» у сучасному світі [2, с. 133-134].

Вочевидь, Росія застосовувала й застосовує гібридні методи боротьби з демократичним світом, використовуючи методи економічного тиску, військового втручання, шпигунсько-розвідувальні та інформаційно-психологічні операції, політико-дипломатичний вплив й різні види відвертого шантажу – від газового до ядерного.

Останній рік російсько-української війни суттєво змінив геополітичний ландшафт. Зокрема, війна призвела до консолідації держав-членів Північноатлантичного альянсу, зміцнення воєнного потенціалу, активізації оборонної діяльності та розширення НАТО, зокрема за рахунок приєднання до нього традиційно нейтральних Фінляндії та Швеції, які через російську загрозу 18 травня 2022 р. подали офіційні заявки на вступ до Альянсу. Російсько-українська війна також вплинула на часткове послаблення протистояння двох наддержав – США й Китаю. 18 березня 2022 р. відбулися переговори між головою КНР Сі Цзіньпіном і американським президентом Дж. Байденом, під час яких обговорювалась також ситуація в Україні, щодо якої китайський лідер заявив, що «конфлікт в Україні не відповідає нічим інтересам». Війна також вплинула на певне ускладнення взаємовідносин РФ із партнерами по БРИКС та ОДКБ, які змушені реагувати на російську агресію проти України, враховуючи обурення нею світового співтовариства. Наприклад, Індія дотримується в цьому питанні позиції «позитивного нейтралітету», не підтримує дії РФ в Україні, не сприймає так звані референдуми проведені на окупованих територіях, і виступає за мирне врегулювання «військового конфлікту». Казахстан, своєю чергою, не визнає самопроголошені республіки «ДНР/ЛНР». Азербайджан теж шукає формат відносин з Україною та Росією, щоб не увійти в російсько-українську війну, водночас надаючи Україні гуманітарну допомогу, а азербайджанські медіа часто виступають з проукраїнських позицій. Інших сусідів та союзників РФ також лякає її агресія проти України [3, с. 14-15].

Незважаючи на зовнішнє послаблення протистояння між Китаєм та США, цей вектор гібридної глобальної боротьби несе у собі приховані небезпеки і у будь-який момент може активізуватись з новою силою. Китай вичікує слушного моменту, щоб почати діяти більш інтенсивно. Як зазначає В. Константинов, на тлі російсько-української війни повним ходом розгортається інша – холодна війна США та КНР. Близький Схід став першою заявкою на перетворення її на справді глобальний конфлікт. Як відомо під кінець минулого року офіційний Пекін вийшов із фактичної самоізоляції, знову ставши одним із найпомітніших гравців у світовій політиці. Для нас у фокусі уваги опинилися китайський «мирний план» та китайсько-російські переговори на вищому рівні. Але наймасштабніші зрушення в політиці Пекіна останніх місяців відбулися на Близькому Сході. Власне, нинішній китайський камбек розпочався в цьому важливому регіоні: у грудні Сі Цзіньпін вирушив до Ер-Ріада з першим закордонним візитом постковідного періоду. Після насиченої поїздки китайського лідера на Аравійський півострів були візит іранського президента Ібрагіма Раїсі до Пекіна і, нарешті, підписання за посередництва КНР саудівсько-іранської угоди. Всі зазначені події вклилися в неповних три місяці,

що свідчить не тільки про ретельну підготовку цих кроків, а й про наявність у Китаю стратегічного плану [4].

Можна стверджувати, що перебіг гібридного протиборства між Китаєм та США буде детермінувати до певної міри ситуацію й в Україні: ступінь акцентуації на проблемах нашої держави, об'єми фінансово-економічної та воєнної допомоги з боку США.

Загалом, в наш час активно формується нова глобальна соціальна реальність, яка діалектично поєднується з локальною мережевою соціальною реальністю. Світ на глобальному й локальному рівнях стикається з ускладненням соціокультурної динаміки суспільства, небаченими раніше біфуркаціями, новими різновидами агресії та силового протиборства. В умовах глобалізації конкретні культури, зазнаючи змін, починають не тільки активно протидіяти, але й рефлексувати, прагнучи підтримувати свою ідентичність, нерідко залучаючи для цього різноманітні сучасні засоби й способи ведення війни. Нові соціокультурні реалії несуть екзистенційну невизначеність і ризики. Сучасній людині доводиться жити без стійких орієнтирів, довготривалих чинників порядку, загально визнаних авторитетів. Одним з результатів мережевих гібридних впливів є зростання рівня переконаності в тому, що нові соціокультурні реалії перестають бути однозначно «хорошими» або «ворожими»; вони є амбівалентними, оскільки несуть у собі не тільки очевидні блага, але й здебільшого приховані небезпеки. У таких умовах соціальна нестабільність починає сприйматись суспільною думкою та окремими громадянами як закономірне явище. Водночас, у ситуації хаосу суспільство, держава та людина закономірно шукають модель порядку, яка б забезпечила їм прогнозоване й стабільне існування [5, с. 94-95].

Таким чином, російсько-українська війна є каталізатором низки тенденцій у глобальному гібридному протиборстві: по-перше, посилення консолідації близьких за інтересами та політичними режимами країн – демократичних (США, Канада, країни ЄС, Україна тощо) та авторитарних (Росія, Китай, Іран, Північна Корея та ін.); по-друге, сформувався пул країн, які намагаються підтримувати справжній або удаваний нейтралітет щодо російсько-української війни (Швейцарія, Індія, азійські країни тощо). Безсумнівно, російсько-українська війна вже змінила світ та своїми наслідками буде змінювати його й на далі. На нашу думку, глобальне гібридне протиборство буде лише посилюватись, оскільки «старий» світовий порядок має ознаки системної кризи, а «новий» міжнародний порядок лише формується.

Список використаних джерел

1. Кучик О., Гогоша О. Геополітичні виміри військово-політичних інтересів РФ у російсько-українському конфлікті. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Вип. 39. С.46-52.

2. Режим Путіна: перезавантаження-2018 / М. М. Розумний (заг. ред.), Я. В. Бережний, І. В. Валюшко, Р. В. Власенко, Д. М. Горелов, В. С. Караваєв, А. В. Лепіхов, І. А. Павленко, В. О. Семененко, О. В. Снігір. Київ: НІСД, 2018. 480 с.

3. Віднянський С. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014-2022 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2022. № 31. С. 10-37.

4. Константинов В. Між США і Китаєм розгортається холодна війна: де зараз головний фронт. *Дзеркало тижня*. 1 квітня 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/mizh-ssha-i-kitajem-rozhortajetsja-kholodna-vijna-de-zaraz-holovnij-front.html> (дата звернення: 2.05.2023).

5. Інформаційно-комунікаційна безпека: сучасні тренди: моногр. / Бровко О. О. [та ін.]; за заг. ред.: Курбана О. В., Лісневської А. Л. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 392 с.

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХІАТРИЧНА КАРТИНА СВІТУ АДЕПТІВ РАШИЗМУ

*Є.Г. Староконь, кандидат психологічних наук, доцент
Житомирський військовий інститут імені С. Корольова*

Протягом століть «руські» демонстрували одну із найзлочинніших ідеологій людиноненавистництва, що проявлялася і проявляється в організації вбивства мільйонів людей, знищенню народів і країн, пограбуванні та знищенні культурних і духовних цінностей інших націй. Боротьба з УНР, голодомор, сталінський терор стали для України жахом 20 століття і забрали життя десятків мільйонів українців.

Двадцять перше століття не стало виключенням. Низка рашистських агресивних війн і їх повномасштабне вторгнення в Україну є логічним продовженням всієї російської історії, її антилюдяної кровожерливої природи. Хоча ще Г. Лебон в роботі *Психологія народів* і має зауважував, що «...кожен народ володіє душевним устроєм таким же як і його анатомічні особливості, і від нього і народжуються його почуття, його думки, його настанови, його вірування і його культура».

І насправді, провалля, що розділяє українську і рашистські культури, бездонне. Коли Самуель Гантінгтон писав свою книгу «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку» він навряд чи думав, що у 21 столітті одна із цивілізацій буде красти брудну жіночу білизну, собачі будки та викидати плазми через те, що там немає ручок регулювання звуку та каналів. Завдяки пропагандистській системі дублювання дійсності рашка живе у вигаданому світі. Тексти, промови, міркування соловйова чи скабесвої замінили росіянам реальну дійсність, а уява про дійсність стала реальнішою за цю дійсність. Звідси

радісне скавучання і облизування пуглера, ненависть до інших культур і виправдання звірств в ім'я «благого дела».

І не дивно, що картина світу пересічного і непересічного рашиста далека від сьогоднішніх реалій, людських цінностей, глобалізаційних процесів. М. Гайдеггер в роботі «Час картини світу» (1993) обґрунтував суб'єктивність картини світу і її відмінність від об'єктивної дійсності. Однак, навряд чи можна було б передбачити її повну неадекватність у цілому народі. Сьогодні навряд чи хтось здивується, якщо виявиться, що рашисти до цього часу вірять в те, що Земля пласка і тримається на трьох слонах.

У загальному розумінні картина світу – це складно структурована цілісність, що включає три головні компоненти: світогляд, світосприйняття та світовідчуття. Ці компоненти на протязі останніх десятиліть в росії послідовно і наполегливо формувалися під впливом спеціальної інформації деструктивного характеру. Для того, щоб нав'язати росіянам почуття зверхності до народів, які живуть краще, вселити неадекватну думку про особливу місію росіян, виховати катів, мародерів і гвалтівників використовувалися такі основні прийоми підготовки інформації для оприлюднення в ЗМІ:

1. Сфальсифіковані факти, події, що спеціально вигадувалися для впливу на свідомість у потрібному напрямку.

2. Хибні умовиводи з акцентом на емоційні стереотипи сприйняття повідомлень з виключенням механізмів логічного осмислення подій та фактів.

3. Стандартні пропагандистські шаблони («НАТО скоро нападе», «ми рятуємо українців», «Україна невдячна за все, що росія для неї зробила», «росія вірець для всіх країн», «українці – заблудші росіяни» тощо).

4. Дезорієнтуюча інформація, хибні соціальні стереотипи в оцінці фальшивих або реальних подій, що спонукають внутрішню російську аудиторію робити необхідні висновки.

Зрозуміло, що під домінуючим впливом такої інформації росіяни отримали свою специфічну етнічну картину світу.

У своїх дослідженнях проблем етнічної картини світу Р. Редфілд, Ф. Стродбек, Ф. Клакхон наголошували на два великих психологічних прошарках цього феномену: свідомий і неусвідомлений. Свідомий проявляється через групу вербалізованих цілей, цінностей, ціннісних орієнтацій, що спрямовують поведінку етноса. Сьогодні характеристики неусвідомленого прошарку можна визначити через аналіз реальної поведінки людей або оціночних коментарів в Інтернеті щодо тих або інших подій.

Можна стверджувати, що до основних елементів етнічної рашистської картини світу належать:

1. Паталогічна ненависть стосовно України та українців, інших народів, що ведуть самостійну політику. Вона проявляється не тільки в негативній оцінці цих суб'єктів, а і у готовності, бажанні здійснювати активні дії проти них

(«можем повторить», заклики вбивати, топити українських дітей, знищити державу Україна тощо).

2. Ідеалізація путіна. Путлер – цар, спаситель, ідол, божество. Саме на таких двох сильних емоціях ненависті та ідеалізації свого часу до влади прийшов А. Гітлер. І треба зауважити, що путін послідовно рухається шляхом Гітлера у багатьох напрямках.

3. Зневага до смерті як наслідок активної пропаганди смерті. Народитися для того, щоб померти за росію. Не жити і радіти життю, а померти. Вчителі пишаються учнями, що прийшли на нашу землю нас вбивати, матері радіють, що син загинув за путіна і його росію, діти розповідають вірші і співають пісень, як вони загинуть, але при цьому вб'ють багато ворогів. І не даремно в дослідженнях російської авторки Л. Олесик «зневага лідера до смерті» стоїть на другому місці після патріотизму.

4. Глибока образа за невдячність від українців, народів Прибалтики, народів інших держав, для яких росіяни зробили «багато доброго і хорошого».

5. Шпіономанія і масові доноси на сусідів, друзів, перехожих. Віцепікер держдуми вимушений звернутися до керівництва мвс рф з пропозицією офіційно підтвердити, що поєднання в одязі блакитного і жовтого кольору не є підставою для затримання та заведення кримінальної справи. А за читання книги українською мовою в літаку пильні сусіди обов'язково повідомлять «куди треба».

6. Віра в бойових птахів, комах – ще одне свідчення паталогічності когнітивних карт рашистських послідовників. По факту, росія – величезний натовп. Тому тут як ніде інде проявляється «легковірність натовпу» про яку згадував З. Фрейд.

7. Щира садистська радість від терористичних ударів по містах і селах України, загибелі цивільного населення, жінок, дітей, що летється з екранів телебачення та розквітає в чатах соціальних мереж.

Це далеко не повний перелік паталогічних вад картини світу адептів рашизму та їх фюрера. І кожен день нам приносить нові свідчення їх неадекватності.

Поки що не видно навіть віддалених перспектив на рух рашистських соціальних процесів у бік реальності. Навіть смерть путіна навряд чи швидко змінить ситуацію. Ще довго росіянам доведеться жити в ілюзорному світі глобально психологічно хворого суспільства. Відчути реальність, жити в реальності – це щастя не для сьогоднішніх поколінь росіян.

Хоча, як ми бачимо, Збройні Сили України мають численні таланти і тому зможуть, якщо не вилікувати то суттєво підкоригувати рашистську «велич».

Слава Україні!

РАШИЗМ: ГЕНЕЗА ПОХОДЖЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

В. Кротюк, кандидат філософських наук, доцент

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Людство зможе успішно протидіяти війнам тоді, коли з'ясує їхні причини. Пізнання причин війн дасть можливість не лише їх припиняти, а й допоможе запобігати війнам. На думку українського вченого Олександра Костенко, який у своїх наукових працях розкриває доктрину соціального натуралізму, єдиною спільною для усіх війн причиною є соціопатія людей, яка за наявності для цього сприятливих умов (конфлікт інтересів, відмінності культур, соціальна нерівність тощо) трансформується у воєнну агресію [1].

За словами О. Костенка колективна соціопатія може набувати різних форм. В Італії це була форма фашизму, в Німеччині – нацизму. Соціопатія, яка вразила сучасну росію, має форму рашизму.

Верховна Рада України 2 травня 2023 року ухвалила постанову, в якій визначила політичний режим у росії як рашистський. Термін «рашизм» до цього активно вживався політиками, науковцями та публіцистами. Найбільш активно – з 2014 року. Постанова українського парламенту стала першим у світі нормативно-правовим актом, у якому фігурує цей термін і його визначення. Згідно з цією постановою, ознаками рашизму є культ сили та мілітаризм, культ особи очільника та сакралізація інститутів держави, самозвеличчування російської федерації шляхом насильницького пригнічення та/або заперечення існування інших народів, нав'язування іншим народам російської мови та культури, створення незаконних збройних формувань на території інших держав, фінансування тероризму, застосування методів терору, геноциду, організація переслідувань за національною, релігійною та іншими ознаками, системне скоєння воєнних злочинів та злочинів проти людяності, економічний та енергетичний шантаж інших держав, пропагування ідей «руського міра», систематичне порушення норм і принципів міжнародного права, суверенних прав інших держав, їхньої територіальної цілісності та міжнародно визнаних кордонів тощо.

Українські законодавці опиралися на експертні думки Тімоті Снайдера, Енн Еплбаум, Марка Липовецького та інших дослідників. У постанові сказано, що рашизм – це тоталітарна ідеологія і практика, на формування якої вплинули: російський шовінізм та імперіалізм (відчуття зверхності до інших народів та впевненість у праві росіян панувати над ними), радянський тоталітарний режим та німецький націонал-соціалізм (нацизм).

Рашизм має усі 14 ознак тоталітарної ідеології, які свого часу виділив видатний італійський філософ і письменник Умберто Еко в есеї «Вічний фашизм». Тімоті Снайдер у своїх публікаціях зазначає, що українці помітили

схилання росіян до фашизму значно раніше від західних аналітиків і дає ряд визначень новому терміну: «рашизм» – дієва концептуалізація світогляду Путіна; фашизм, доведений до своєї нелогічної крайності як культ безумства («шизофашизм»); «російський фашизм». Вчений описав і атрибути рашизму: «культ лідера і культ мертвих, корпоративна держава, міфічне минуле, цензура, теорії змови, централізована пропаганда, а тепер і війна та руйнування» [2].

«Агресор у цій війні постійно намагається повернутися до минулого, якого не було, до безглузвих і некрофільських образів історії. Причинами того, що росія має завоювати Україну, за словами путіна, є хрещення Русі, яке сталося тисячу років тому, а також кровопролиття Другої світової війни. Але російські міфи про імперію ніяк не можуть умістити в собі картину загиблих українців у новій війні», – пояснює Тімоті Снайдер [2].

Американська публіцистка та історикія Енн Епплбаум також наголошує, що терміну «фашизм» недостатньо для того, щоб описати нинішній режим і його методи в росії. Слово «рашизм» тут доречніше, бо воно вказує, що маємо справу з особливою російською версією ідеології винищення – і відтак цей термін конкретніший і корисніший», – говорить вона у розмові з BBC News Україна.

На її думку, рашизм є формою колоніалізму або ж «гіперімперіалізму» сучасної росії. «Хоч би яке слово ми обрали, щоб описати цю ідеологію, маємо справу з імперською ідеологією, спрямованою на геноцид і винищення», – стверджує Епплбаум [2].

Рашизм виникає тоді, коли російська «ідеологія порядку» переходить в агресивну імперську фазу. Коли вона стає тим, що нав'язується світу: «час навести порядок у світі», – дає свою оцінку початку рашизму Марк Липовецький. Дослідник називає свою дату виникнення рашизму: «Перехід відбувся між 2012 та 2014 роками від страху революцій – «якщо ми не перейдемо до активних дій, то станеться революція». У цей момент народжується рашизм, а далі він вже набирає силу і його підживлюють різні культурні джерела» [2].

Український історик Ярослав Грицак вважає, що остаточно рашизм як агресивна ідеологія утвердився після формального президентства Д. Медведєва, коли Путін знову очолив російську федерацію. «Це ідеологія не всього путінського режиму. Радше його другого приходу після 2012 року», – пояснював Ярослав Грицак в ефірі Радіо НВ.

Витоки сучасного рашизму дослідники вбачають в ідеях панславізму, «Москва – третій Рим», російській концепції «занепаду Заходу», пошуку «третього шляху» для росії, відмінного від Сходу і Заходу. Безпосередньою предтечею рашизму є ідеологія «русского міра». «Русскій мір» як ключовий

концепт російської національної ідеї був завжди ідеологічним виправданням російського шовінізму, імперіалізму і військової агресії проти сусідів.

Ідеологічна машина Кремля реанімувала твори російського шовінізму, замішаного на концепті «русского міра». Популяризовано творчість російського філософа еміграції І. Ільїна, якого називають одним із ідеологів нинішнього путінського режиму. «Твори» письменника О. Солженіцина («Как нам обустроить Россию»), філософа і політолога О. Дугіна («Основы геополитики»), літературного критика і теоретика альтернативної історії С. Переслєгіна (сайт «Имперский генеральный штаб»), ідеолога і політтехнолога В. Суркова («Долгое государство Путина»), православного націоналіст-шовініста О.Проханова (голова російської націоналістичної організації «Ізборський клуб») стали теоретико-методологічною базою «русского міра», а згодом і «рашизму».

Сучасна російська влада йде шляхом поєднання ідеології російського більшовизму (червоних) і крайніх націоналістичних течій білої еміграції, що є своєрідним ремейком ідеї «зміновіхівства». Спільним знаменником для них є ідеологія «русского міра», яка останні десять років непомітно викристалізується в ідеологію російського фашизму – «рашизму». Особливість російського шляху призвела до формування специфічної системи цінностей рашизму – етнічної ксенофобії, зневаги до усього, що не вписується в концепцію «русского міра», усього «неруського», «неправославного», ненависті до демократичного світу і його цінностей.

В ідеології «русского міра» важливе місце посідає релігійний компонент. Очільник РПЦ патріарх Кирил (В. Гундяєв), агент КДБ, проповідує ідею «святої Русі» і доктрину «русского міра», активно підтримує вторгнення російської федерації в Україну, є одним із найвпливовіших ідеологів і прихильників війни [3].

Окрім політичного й релігійного бекграунду рашизм має ще й культурний вимір, який розвивався ще з 1990-х. Тому американсько-російський літературознавець і критик Марк Липовецький пропонує вважати рашизм і культурним феноменом.

За своєю суттю рашизм – це ідеологія, що не визнає існування принципу верховенства законів соціальної природи і полягає в підміні дійсності видимістю, природного неприродним, маніпуляції сенсами через приписування словам іншого значення. Метод «рашизму» – це підміна чи маскуванню дійсності видимістю через «перейменування речей», приписування словам іншого значення: чорне перейменується на «біле», фашизм – на «анти фашизм», захист від експансії і агресивності російського імперіалізму – на «русософобію», ксенофобія – на «русский мір», рух назад – на рух «вперед», війну – на «невійну», наслідки – на «причини», захист від агресії – на «агресію» тощо.

Застосування «новоязу» за Дж. Оруеллом для перейменування речей – необхідна ознака рашизму.

Практика рашизму спрямована на те, щоб трансформувати несприятливу для рашистів соціальну дійсність: 1) за допомогою насильства (воєнного, тоталітарного, терористичного тощо); 2) за допомогою пропаганди через свавільне перейменування речей так, як це потрібно для рашистів.

Очевидно також, що мета російсько-української війни – деєвропеїзація України, усунення європейського фактора і європейської перспективи в Україні, це війна проти української частини Європи. Європа для росії є дзеркалом, в якому росія бачить свою потворність. Це викликає в неї агресивність до колективного Заходу, до його цінностей.

Росія давно, ще з часів слов'янофільського руху, перебуває в конфлікті з Європою, а Україна є жертвою саме агресивної реакції у воєнній формі в цьому конфлікті. Росія вибрала Україну для реалізації антиєвропейської агресії, бо вчиняти воєнну агресію безпосередньо проти Європи не дозволяє безсилля і страх перед НАТО. Ворожість росії до європейського світу зароджується на рівні підсвідомості через нежиттєздатність і приреченість на агонію імперського «руського міра». Тут корінь ксенофобії росіян, зокрема щодо «англосаксів».

Ворожість до європейських цінностей маскується рашистськими наративами виправдання війни проти України «антиросійськістю» України. Це і є проявом рашизму, який є реакцією на крах ідеї «руського міра», що виник як спроба створити російську альтернативу європейському світу.

Звісно в Європі існують проблеми, пов'язані з розвитком світоглядних уявлень про цінності, і цим користуються ідеологи росії для дискредитації європейського світу й аргументації на користь «руського міра», який начебто вільний від цих проблем. Зокрема йдеться про цивілізаційні виклики і проблеми щодо критеріїв розмежування добра і зла, істини й неістини, визначення статевого статусу людей, розуміння меж свободи людини, співвідношення природних прав і обов'язків людини тощо. Усе це, зокрема світоглядні дискусії, використовується росією для виправдання вторгнення в Україну.

Отже, єдиною причиною воєнної агресії росії є рашизм, тобто соціопатична ідеологія, що засновується на свавіллі й ілюзіях, культивується в суспільстві урядом і реалізується у соціальній практиці росії. Формула російської агресії проти України така: «Якби не було рашизму, то не було б і війни».

Запобігання російським війнам полягає в дерашизації росії, тобто в лікуванні суспільства від ураження його членів колективною соціопатією і профілактиці цього ураження шляхом культивування цінностей, які мають антивоєнний ефект, зокрема шляхом формування у громадян соціальної (тобто

політичної, економічної, правової, моральної) культури. Бо саме вона є основою імунітету від рашизму, необхідного для мирного співіснування людей і народів.

Зазначене, звичайно, не виключає необхідність воєнного самозахисту від російської агресії. Це природне право того, проти кого відбувається воєнна агресія. В новій антивоєнній доктрині України пріоритет має надаватися засобам запобігання війни, тобто засобам, що впливають на людський фактор – волю і свідомість людей, аби уберегти їх від соціопатизації. Зброя стає фактором воєнної агресії лише як інструмент у руках соціопатів – якщо не буде ураження людей колективною соціопатією, то ця зброя не стане фактором воєнної агресії.

Список використаних джерел

1. О. Костенко. Рашизм – причина війни Росії проти Європи в Україні. URL: <https://zbruc.eu/node/115545> (дата звернення 16.05.23)

2. «Рашизм»: історія «російського фашизму» від теорій Дугіна до ідеології «Брата-2». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100> (дата звернення 16.05.23)

3. Бабинський А. Війна за «русскій мір» чи «святу Русь»? Ідеологічні корені російської агресії. URL: file:///C:/Users/user05/Desktop/07_babynskyi_225-251.pdf (дата звернення 16.05.23)

АДАПТАВНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ЄВРОПІ У 2022-2023 РОКАХ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ

Т. Панченко, доктор політичних наук, доцент

*Центр міжнародних порівнянь та міграційних досліджень ІФО Інститут,
(Мюнхен, Німеччина)*

Повномасштабна війна, яку Росія розв'язала в Україні 24 лютого 2022 року, призвела до рекордної кількості біженців у Європі з часів Другої світової війни. За даними UNHCR, понад 5 мільйонів українців були зареєстровані для тимчасового захисту або аналогічних національних схем захисту. Хоча українські фахівці наголошують на менших масштабах переміщень, потенційні демографічні втрати та загрози для майбутнього розвитку України не викликають сумнівів.

Переміщення населення України у межах країни та за кордон є предметом пильної уваги політиків та вчених не лише в Україні. Щоправда європейська інтелектуальна та політична еліта здебільшого стурбована питаннями інтеграції біженців у приймаючі суспільства, хоча потенційний внесок сьгоднішніх біженців у післявоєнну відбудову також обговорюється. Надзвичайна актуальність даної проблеми та інтерес до неї європейської громадськості уможливила реалізацію ініційованого автором дослідницького проекту у межах діяльності центру інституційних порівнянь та міграційних

досліджень у Мюнхені, націленого на вивчення стратегій інтеграції та адаптації українських біженців в Німеччині у 2022-2023 роках.

У межах проекту у травні-червні 2022 року було проведено якісне дослідження¹, націлене на вивчення досвіду українців, що прибули в Німеччину після 24 лютого 2022 року, а також розуміння їх планів, намірів та очікувань. Для дослідження останніх було також проведено 3 хвили кількісного онлайн-опитування². Окремі результати цих досліджень вже були опубліковані [1-4] та оприлюднені автором на конференціях в Україні, Німеччині та Франції. У межах даної публікації зупинимось більш детально на тих результатах, що дозволять глибше зрозуміти мотиви переміщених осіб на етапі прийняття рішення про бігство, прибуття у приймаючу країну та як ці рішення відбиваються на їхніх подальших намірах, планах та життєвих стратегіях в цілому. До цього часу ці аспекти згадувались у публікаціях лише фрагментарно.

Результати кількісного опитування показали, що переважна більшість українців прибули до Німеччини у березні, у перші тижні війни (71 % опитаних першої хвили та по 57% опитаних другої та третьої хвилі), що підтверджують також дані UNHCR про пересування біженців. Усі учасники якісного дослідження могли з упевненістю назвати дату або на який за розрахунком день війни було прийнято рішення покинути домівку й дату прибуття до Німеччини та у своїй розповіді відтворили ланцюг мотивів, що змусив їх покинути Батьківщину та прибути до Німеччини. Лише у 4 з 17 випадках опитувані заявили, що допускали можливість війни та обговорювали заздалегідь плани на випадок збройного вторгнення на територію України й лише 2 з цих 4 заявили, що планували виїхати саме до Німеччини. Більшість із опитуваних не вірили у попередження щодо можливості війни й рішення покинути свій дім приймали спонтанно та емоційно, дехто під тиском родичів, які прагнули захистити свої сім'ї. У кількох інтерв'ю опитувані говорили, що не бажали нікуди їхати, а коли за вимогою членів родини довелось поїхати, сподівались, що «поки ми їздимо, все скінчиться і ми повернемося додому» (Ж, 36, Миколаїв).

Аналіз відповідей опитуваних демонструє, що домінуючими мотивами у прийнятті рішення покинути свій дім був страх за своє життя, фізичне чи

¹ з 11 травня по 9 липня 2022 року було проведено 17 глибинних інтерв'ю, серед яких 2 сімейних інтерв'ю. Було опитано 15 жінок та 4 чоловіка, які представляли різні вікові категорії, професії, регіони України

² у першій хвилі (травень-червень 2022) опитано 936 респондентів, у другій хвилі (жовтень 2022) - 1461 респондент, у третій хвилі (лютий 2023) - 1393 респондентів.

психічне здоров'я своїх дітей («я боюсь обстрілів» (Ж, 45, Суми)³, «ми це робили заради дітей, щоб вони забули про бомбосховища, щоб по них не стріляли» (Ж, 45, Херсон-Суми), «Я, як мати, дуже хвилювалась за сина» (Ж, 29, Вінниця), «Мені стало страшно за свою родину» (Ч, 52, Дніпропетровська обл.) тощо) та й відповідно прагнення до безпеки («бажано було зупинитись там, де безпечніше» (Ж, 36, Донецьк - Київ), «обрали виїжджати за кордон, бо це найбезпечніше» (Ч, 34, Донецьк - Київ). Разом з тим, у багатьох нарративах можна було почути й інші мотиви, зокрема економічні («як почалась війна ніякої фінансової підтримки я не мала» (Ж, 32, Київська обл. - Київ), «я розуміла, що у мене не буде роботи, не буде чим сплачувати за квартиру» (Ж, 43, Донецьк-Київ). Більш того, розповіді опитуваних про досвід своїх родичів і друзів, що покинули Україну не у перші тижні й навіть місяці війни, демонструють, що ті, хто приймав рішення покинути Україну пізніше, більшою мірою керувались вже економічними мотивами, відчуваючи наслідки економічної кризи, безробіття, зростання цін тощо. Були й такі, хто рішення поїхати пов'язував виключно з турботою про дітей, категорично заявляючи, що ніколи не поїхали б з України, якщо б не діти. Певним чином відрізняються мотиви бігства серед молоді. Зокрема, вони згадували про неможливість бути корисними в Україні («Що я могла зробити для України окрім того що перерахувати гроші ЗСУ» (Ж, 21, Луганська обл. - Київ) та про турботу про власне майбутнє («Потрібно ж подбати якимось про своє майбутнє» (Ж, 29, Харків-Київ), «треба було робити щось далі, можливо отримати якийсь життєвий досвід» (Ж, 21, Луганська обл. - Київ). Загалом, у більшості випадках рішення покинути свій дім приймалось під впливом широкого спектру мотивів та з урахуванням різноманітних факторів.

Відповідно даним кількісного опитування, вибір Німеччини як приймаючої країни більшою мірою був зумовлений наявністю в Німеччині друзів та (чи) родичів (57 % опитуваних у першій хвилі, 50% опитуваних у третій хвилі), що підтверджують також дані інших опитувань у Німеччині. Якісні інтерв'ю показали, що не лише наявність родичів чи друзів, що живуть в Німеччині, вплинула на вибір Німеччини як приймаючої країни та конкретного населеного пункту, де людина отримала притулок, але й той факт, що раніше туди прибули інші знайомі українці. Зокрема, жінки, особливо ті, хто не мали значного досвіду подорожей за кордоном, говорили про те, що їхали туди, де вже хтось є, що боялись бути самі. Окремі опитувані говорили про те, що вже до них приєднались родичі, друзі та знайомі з України.

³ Тут і після кожної цитати наведені наступні дані про опитуваного, фрагмент інтерв'ю якого цитується: стать, вік, походження (або походження та останнє місце проживання в Україні)

Окрім того, результати кількісного опитування показали, що частина українців обрала Німеччину випадково (причому доля таких збільшувалась з часом від 20 % у першій хвилі до 28% у третій хвилі міграції). Також серед причин вибору приймаючої країни були названі сподівання на кращу соціальну підтримку (17 %), минулий досвід відвідування Німеччини або знайомство з німецькою мовою або культурою (11-13 %) й кращі шанси на ринку праці в цій країні (лише 6-7 %). Результати якісного опитування демонструють, що напевно фактор «випадковості» у виборі країни перебільшено. Адже навіть ті, хто дійсно не знав куди їхати, мали певні уявлення про Німеччину як розвинену соціальну державу, яка піклується про людей, що певним чином вплинуло на те, що вони не залишились наприклад в Польщі, а поїхали далі. Це демонструє, наприклад, історія 52-річного чоловіка (Дніпропетровська обл.), який зі своєю родиною після перетину кордону з Україною розмірковував над пропозиціями волонтерів яку ж країну йому обрати і був запрошений німецькою родиною, що приїхала на кордон з метою забрати якусь українську родину. Даючи згоду на цю випадкову пропозицію, розумів, що його діти-інваліди, які постійно потребують медичної допомоги, з високої ймовірністю отримають її саме в Німеччині. А ті, хто свідомо прямував в Німеччину до родичів та друзів, згадували той факт, що Німеччина є демократичною («тут живуть за одними правилами. Немає мажорів, котрим все дозволено» (М 66, Полтавська обл.-Дніпропетровська обл.) та соціальною державою («ми чули, що Німеччина надає найкращий соціальний пакет» (Ж 34, Суми-Київ) «ми знали, що в Німеччині дуже гарна соціальна політика» (Ж 29, Харків-Київ), де забезпечено високу якість життя людей («Німеччина вища навіть за якістю життя людей» (Ж 29, Вінниця). Щоправда переваги якості життя та поваги до людської особистості й турботу про природу більшою мірою українці відчували вже під час перебування в країні. Такі моменти як «тут дуже добре в плані особистих кордонів, ніхто не буде лізти тобі в душу, не буде вчити тебе, як жити», «люди дбають про природу» (Ж 36, Донецьк- Київ), «шляхи, інфраструктура все гідне похвали» (М 66, Полтавська обл.-Дніпропетровська обл.), «багато можливостей свій вільний час впорядкувати» (Ж 29, Харків-Київ), «тихе розплановане життя» (Ж, 29, Вінниця) згадуються у відповідях на питання про перше враження про Німеччину.

Результати якісного опитування також підтверджують, що велику роль у прийнятті рішення про вибір країни у багатьох випадках відіграло попереднє знайомство з Німеччиною та німецькою мовою. Багато хто згадував свій досвід перебування в країні (навіть у якості туриста), співпрацю з німецькими партнерами, досвід вивчення німецької мови в школі чи в університеті. Зокрема, з 19 опитуваних 11 відвідували Німеччину раніше, 6 мали досвід вивчення німецької мови у минулому. Досить показове у цьому сенсі висловлювання 34-річного батька 3 дітей (Донецьк-Київ): «Ми тут раніше були, подобалося і я

розумів, що в плані довгого перебування в цій державі є якась перспектива життя і роботи». Й нарешті, дехто обирав Німеччину, сподіваючись на німецьку медицину, як, наприклад, у випадку 38-річної жінки (Харків), що перенесла напочатку лютого операцію з трансплантації нирки, або вже згадуваний 52-річний батько дітей-інвалідів (Дніпропетровська обл.). Загалом, можна зробити висновок, що очікування соціальної допомоги в Німеччині слугувало важливим додатковим фактором при виборі її як країни перебування. Про очікування на кращі шанси на ринку праці в цій країні у відповідях на питання про мотиви вибору країни перебування у межах якісного опитування взагалі не йшлося. Окремі опитувані висловлювали лише свої сподівання на працевлаштування в цій країні й говорили про те, що на соціальні виплати вони взагалі не розраховували.

Результати якісного дослідження показують, що загалом очікування українців від Німеччини як приймаючої країни виправдалися, й рішення про вибір Німеччини як приймаючої країни оцінюється як правильне. У багатьох нарративах домінують позитивні враження від країни та доброзичливості її людей, а також звучать слова подяки. Хоча безперечно не усі задоволені житловими умовами, багато хто не може звикнути до бюрократичних процедур, великої кількості паперових документів та тривалих очікувань вирішення питань реєстрації. Більшість опитуваних високо цінує свої права як осіб, що перебувають під тимчасовим захистом (усі опитувані перебувають під тимчасовим захистом або очікують його отримання, що відповідає даним онлайн-опитування, яке показало, що лише 3-5% його не розглядають), та можливості, що надані Німеччиною. При цьому одні особливо виокремлюють дозвіл на роботу («для мене найбільш важливе – це право на роботу...хотілося б самій працювати і ні від кого не залежати» (Ж,32 Київська обл.-Київ), «я не можу себе уявити без роботи» (Ж, 43, Черкаська обл.-Київська обл.) або «моя робота рівна моїм соціальним виплатам. Сидіти мені якось не хочеться, відчувати себе жертвою» (Ж, 43, Донецьк-Харків), інші – право на освіту дітей та можливість відвідування інтеграційних мовних курсів. З приводу соціальних виплат більшість опитуваних висловили своє задоволення їх розміром, коментуючи, що «вони в основному покривають базові потреби» (Ж, 29, Харків-Київ). Деякі, хто на них особливо не розраховував, оцінюють їх як «бонус» (Ж, 32, Київська обл.-Київ) або «класну підтримку» (Ч, 34, Донецьк-Київ), що «надає можливість не йти на будь-яку роботу, щоб вижити» (Ж, 29, Вінниця).

Заслужує на увагу той факт, що виправдані очікування та позитивний досвід влаштування у Німеччині опитуваних українців не чинить суттєвий вплив на рішення щодо подальшого перебування у Німеччині або повернення в Україну. Для тих, хто висловив свої наміри залишитись в Німеччині значно більшу роль відіграють попередній досвід знайомства з країною, набуті у

минулому інтеркультурні компетенції (передесум, мовні навички), а також особисті обставини та сприйняття подій в Україні.

У висновку зазначимо, що мотиви втечі та вибору країни перебування знайшли відбиття у виявлених автором шести стратегіях адаптації біженців у Німеччині – (1) Пасивне очікування повернення в Україну, (2) Мотивоване очікування повернення в Україну, (3) «У пошуках себе та свого місця», (4) «На перепутті», (5) «Готові спробувати», (6) «Переконанні у рішенні залишитись» [1-2], які можуть бути корисними для вироблення конкретних заходів з інтеграції біженців та ураховані у політиці повернення мігрантів й залучення діаспори у повосенну відбудову України.

Список використаних джерел

1. Giesing Y., Panchenko T. und P. Poutvaara. (2022). «Anpassung und Integrationsstrategien von Geflüchteten aus der Ukraine in Deutschland», ifo Forschungsberichte 135. URL: <https://www.ifo.de/publikationen/2022/monographie-autorenschaft/anpassung-und-integrationsstrategien-von-gefluechteten> (дата звернення: 14.05.2023).

2. Panchenko T. (2022). «Anpassungsstrategien der Geflüchteten aus der Ukraine in Deutschland: Ergebnisse einer qualitativen Studie», ifo Schnelldienst 75 (11), 58-52. URL: <https://www.ifo.de/publikationen/2022/aufsatz-zeitschrift/anpassungsstrategien-der-gefluechteten-aus-der-ukraine> (дата звернення: 14.05.2023).

3. Panchenko T. (2022). «Prospects for Integration of Ukrainian Refugees into the German Labor Market: Results of the ifo Online Survey», *CESifo Forum* 23 (4), 67-75. URL: <https://www.cesifo.org/de/publikationen/2022/aufsatz-zeitschrift/prospects-integration-ukrainian-refugees-german-labor-market> (дата звернення: 14.05.2023).

4. Panchenko T. and P. Poutvaara (2022). «Intentions to Stay and Employment Prospects of Refugees from Ukraine», *EconPol Policy Brief* 46. URL: https://www.econpol.eu/publications/policy_brief_46 (дата звернення: 14.05.2023).

УДК 339.5:341.71

ОСНОВНІ ВИМІРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО ПІД ЧАС ШИРОКОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

О. Висоцький, доктор політичних наук, професор

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Економічна дипломатія як діяльність з реалізації національних економічних інтересів держави та захисту економічної безпеки дипломатичними методами набуває особливої значущості під час війни. 24 лютого 2022 року Українська держава зазнала агресії з боку Російської Федерації. Одним із

важливих напрямів відстоювання суверенітету та забезпечення виживання України стала активна дипломатична діяльність президента Володимира Зеленського, якому вдалося мобілізувати громадську думку західних демократій та керівників провідних держав світу на користь, насамперед, діяльної економічної підтримки України як основи її супротиву неспровокованої та не виправданої агресії сусідньої держави. На відміну від мирного часу, економічна дипломатія має свою специфіку під час війни, що передбачає особливий аспект осмислення економічної дипломатії як явища міжнародної політики. Новизна цього дослідження полягає також в тому, що воно присвячено унікальному досвіду економічної дипломатії воюючої країни, яка була поставлена на грань катастрофи та вимушена була оборонятися проти економічно та ресурсно більш потужної агресивної держави. Крім того, помітна лідерська роль глави держави в здійсненні економічної дипломатії є не менш цікавим науковим виміром осмислення сутності, напрямів, інструментів, технологій та можливостей економічної дипломатії як дипломатичної активності держави на міжнародній арені.

Україна під час війни опинилася в складному економічному та фінансовому становищі. Об'єктивно кажучи, економічний потенціал країни впливає на її оборонні та безпекові можливості. У таких умовах велику роль відіграли дипломатичні ініціативи президента В. Зеленського щодо мобілізації світової громадськості та урядів усіх демократичних держав на створення консолідованої підтримки Української держави в її справедливій боротьбі проти агресора.

Дипломатія завжди була пов'язана з комунікацією. Фактично, дипломатія є особливою формою міжнародної комунікації, яка спрямована на реалізацію національних інтересів держави на глобальній арені та досягнення миру як згоди діяти невійськовими засобами та вирішувати конфлікти на основі міжнародного права. Глобалізація сучасних засобів комунікації, посилення значущості публічності та відкритості в міжнародних відносинах поступово перетворили дипломатію на могутнішу технологію реалізації зовнішньополітичних завдань держави та разом з тим забезпечення безпеки та миру в усьому світі.

В. Зеленський став тим лідером, який вперше в глобальному масштабі скористався збільшеною роллю дипломатії як технології переконання, об'єднання безпекових інтересів глобального співтовариства та забезпечення мирного співіснування на основі реалізації принципів міжнародного права.

Економічна дипломатія як важливіший напрям дипломатичних ініціатив В. Зеленського вийшла на перше місце за важливістю для фізичного виживання українського народу та організації Українською державою відсічі реалізації агресивних та загарбницьких планів Російської Федерації. Значущість

економічної дипломатії обумовлена тим, що сучасна війна – це насамперед протистояння економік, які визначають військові та технологічні потенціали протидіючих сторін.

Ключовою передумовою успішності реалізації дипломатичних технологій українського президента стала нічим не спровокована та жорстока агресія сусідньої держави. Відповідно до визначення Генеральної Асамблеї ООН, «агресія – це застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй» [2]. Порівняно зі Статутом ООН, це уточнене визначення агресії з підвищеним порогом оцінки цього явища [4, р.105]. 2 березня 2022 року Генеральна Асамблея ООН назвала агресією напад РФ на Україну, що було відображене вже в назві самої резолюції «Агресія проти України» [1]. Ця резолюція була прийнята за підтримки 141 держави світу, які засудили агресію РФ проти України. Дії РФ проти України також були визначені як агресія в резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Гуманітарні наслідки агресії проти України» [3], яка була прийнята 24 березня 2022 року за підтримки 140 держав світу.

Явна, нічим не прихована агресія РФ проти України дала В. Зеленському необмежену можливість реалізації технології трикутника Карпмана на міжнародній арені з метою мобілізації зусиль світового співтовариства на спасіння України від російського агресора. Це фактично перший у світі успішний приклад здійснення такої рефреймінгової технології в глобальному масштабі. Як відомо, у 1968 р. психолог С. Карпман узагальнив ідеї автора транзакційного аналізу Е. Бюрна, запропонувавши все різноманіття ролей, описаних Е. Бюрном в «Грах, в які грають люди», звести до трьох основних – Переслідувача, Жертви та Спасателя. Цей драматичний трикутник С. Карпман запропонував для аналізу і розв'язання, перш за все, психологічних проблем у міжособистісних взаєминах. Проте виявилось, що цей драматичний трикутник може бути не лише добрим методологічно-дослідницьким інструментарієм, але й ефективним технологічним засобом, особливо щодо мобілізації та мотивації в сфері політичних відносин, у тому числі інструментом розв'язання міжнародних конфліктів. Важливим ресурсом технології трикутника Карпмана є рефреймінг конфліктних міжнародних відносин в драматичному та міфологічно-символічному вимірах, коли мотивація учасників міжнародної взаємодії підсилюється за рахунок підвищення емоційного сприйняття подій та, внаслідок цього, їх більшого залучення, а також через актуалізацію національно-культурних та цивілізаційних архетипів, укорінених в героїчному минулому націй, їх цінностях та ідеалах, що визначають їх колективну ідентичність. У такій актуалізованій символічно-ціннісній реальності як результату дії рефреймінгової технології трикутника Карпмана цілі нації стають героїчними у

священній боротьбі проти вселенського зла, а агресор перетворюється на втілення абсолютної інфернальної варварської сили, на ворога цивілізованого світу свободи та гідності.

Економічна дипломатія президента В. Зеленського з самого початку війни мала декілька стратегічних напрямів реалізації. Серед основних та першочергових слід назвати три. Це 1) організація постачання зброї; 2) забезпечення накладання санкцій на агресора західними демократіями; 3) фінансова допомога Україні. Ці фундаментальні стратегічні цілі української дипломатії під час війни дозволили назвати її «дипломатією тризубу» за назвою офіційного українського державного герба. Тут можна відмітити реалізацією своєрідної символічної технології, що стала інструментом мобілізації української національної свідомості, підключення її до символічного контуру реальності, адже тризуб – тисячолітній свідок української свободи.

Крім фундаментальних стратегічних напрямів, є другорядні за вибором їх пріоритетності головним актором економічної дипломатії В. Зеленським, але їх важливість є не меншою для виживання українського народу та збереження державного суверенітету. Це ініціювання міжнародної гуманітарної допомоги для армії, біженців та постраждалих від війни, послаблення економічних бар'єрів, зокрема зняття мит на вивіз товарів до ЄС («митний безвіз»), забезпечення безперешкодного експорту (зокрема укладання та реалізація «зернової угоди»), мобілізація міжнародної підтримки щодо відновлення зруйнованих агресором міст, інституалізація міжнародної допомоги щодо післявоєнного відновлення української економіки, формування міжнародної правової та політичної позиції щодо неодмінності репарацій агресора за шкоду, заподіяну в результаті нападу на Україну та окупації її територій, залучення інвестицій у післявоєнну українську економіку.

Економічна дипломатія як потужний інструмент реалізації національних інтересів держави на міжнародній арені в умовах сучасної війни повною мірою може розглядатися в безпековому вимірі. Це обумовлено тим, що сучасні війни – це більшою мірою суперництво в економічній потужності. При цьому економічна потужність вимірюється мірою панування та досконалості технологій, переходом до шостого технологічного укладу в усіх сферах суспільного виробництва. У цьому контексті економічна дипломатія – це не просто досягнення взаємовигідних угод для реалізації національних інтересів на міжнародній арені. Це вже не стільки створення економічних союзів та об'єднань для реалізації спільних регіональних та глобальних цілей. І це не тільки утилітарний засіб реалізації гео економічних стратегій чи забезпечення лише економічної безпеки. Економічна дипломатія – це сукупність комунікативних, психологічних та ціннісно-символічних технологій, що здатні об'єднати і мобілізувати світ для цілей всебічно безпечного спільного

майбутнього на принципах свободи та демократії. Економічна дипломатія – це потужна зброя проти агресора. Економічна дипломатія – це інструмент вирішення питань глобальної безпеки через мобілізацію міжнародних економічних ресурсів. Як бачимо, внаслідок російсько-української війни та особливої лідерської ролі президента України В. Зеленського економічна дипломатія як явище отримала додаткові розширення. Безумовно, особистість В. Зеленського справила вплив на здійснення економічної дипломатії, зробила її більш результативною. Це той випадок, коли особистість дипломата визначає зовнішньополітичні досягнення держави на міжнародній арені.

Висновки. Економічна дипломатія українського президента стала однією із стратегій боротьби проти вторгнення РФ на територію України та запорукою виживання української нації. За своїми особливостями, економічна дипломатія В. Зеленського має екзистенціальний характер як за цілями (виживання української держави та її народу), так і за формою реалізації – переважно через особистісно-екзистенціальні комунікації з акцентами на цінностях життя та свободи. Економічна дипломатія українського президента має десять стратегічних напрямів реалізації. Це: 1) організація постачання зброї; 2) забезпечення накладання санкцій на агресора західними демократіями; 3) фінансова допомога Україні; 4) ініціювання міжнародної гуманітарної допомоги для армії, біженців та постраждалих від війни; 5) послаблення економічних бар'єрів, зокрема зняття мит на вивіз товарів до ЄС («митний безвіз»); 6) забезпечення безперешкодного експорту (зокрема укладання та реалізація «зернової угоди»); 7) мобілізація міжнародної підтримки щодо відновлення зруйнованих агресором міст; 8) інституалізація міжнародної допомоги щодо післявоєнного відновлення української економіки; 9) формування міжнародної правової та політичної позиції щодо неодмінності репарацій агресора за шкоду, заподіяну в результаті нападу на Україну та окупації її територій; 10) залучення інвестицій у післявоєнну українську економіку. Всі ці стратегічні напрямки економічної дипломатії взаємопов'язані між собою та об'єднанні єдиною ціллю – перемогти агресора на військовому, політичному, економічному та світоглядному рівнях, що в тому числі передбачає неодмінне ефективне відновлення післявоєнної української економіки та посилення політичної ролі України в світі. Аналіз зазначених стратегічних напрямів дозволив нам прийти до висновку про успішність в цілому економічної дипломатії В. Зеленського, що сприяло створенню передумов для стратегічного перелому в війні з російським агресором.

Список використаних джерел

1. Aggression against Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly. 2 March 2022. UN. General Assembly (11th emergency special sess.: 2022). URL:

https://digitallibrary.un.org/record/3965290/files/A_RES_ES-11_1-EN.pdf. (accessed: 15.05.2023).

2. Definition of Aggression, United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX). 14 December 1974. UN. General Assembly (29th sess.: 1974-1975). URL: https://digitallibrary.un.org/record/190983/files/A_RES_3314%28XXIX%29-EN.pdf. (accessed: 15.05.2023).

3. Humanitarian consequences of the aggression against Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly. 24 March 2022. UN. General Assembly (11th emergency special sess.: 2022). URL: https://digitallibrary.un.org/record/3966630/files/A_RES_ES-11_2-EN.pdf. (accessed: 15.05.2023).

4. Sayapin, S. The Crime of Aggression in International Criminal Law: Historical Development, Comparative Analysis and Present State / by Sergey Sayapin. The Hague : T.M.C. Asser Press : Imprint: T.M.C. Asser Press, 2014. XXIV, 334 p.

МІЖНАРОДНА СВІТОВА СИСТЕМА У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

*І. Поліщук, доктор політичних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Війна Росії проти України актуалізувала проблему трансформації міжнародної світової системи. Ця війна заклала імпульс турбулентності у міжнародних відносинах, який не відомо чим закінчиться. Розглянемо поняття та різноманітні стани міжнародної світової системи. Міжнародна світова політична система є неформальною інституціоналізацією співвідношення сил між державами у відповідному просторово-часовому контексті. Міжнародна система розвивається під впливом певного середовища, яке має різні стани: статичний, стабільний, трансформаційний і турбулентний.

Статичний стан міжнародного середовища визначається тим, що відносини між народами постають як запрограмований та повторюваний процес взаємодії між суспільствами, який охоплює відносини як на мікросоціальному рівні (між представниками чи групами представників різних суспільств), так і макросоціальному (між цивілізаціями та суспільствами, на інституційному рівні – між державами) в межах певного простору життєдіяльності, головним фактором якого є формування упорядкованого міжнародного становища. Останнім часом статичний стан міжнародного середовища спостерігається доволі рідко, адже інформаційно-технологічна революція значно прискорила соціально-політичні процеси, які розвиваються дуже стрімко, у важко передбачуваному контексті.

Стабільний стан міжнародного середовища визначається через мир (на протипагу війні та конфлікту), статус-кво, порядок (впорядкованість процесів та взаємодій), тобто пов'язаний із системністю. Стабільність міжнародної системи дозволяє суб'єктам міжнародних відносин реалізовувати свої цілі та передбачає наявність механізмів досягнення системної рівноваги. Як правило, переважна більшість провідних гравців на міжнародній арені зацікавлені у досягненні стабільного стану міжнародного середовища, який дозволяє їм утримувати лідерські позиції у світі. Проте останні тенденції розвитку світової політичної системи свідчать про те, що чим далі, тим все важче забезпечувати її стабільний стан, адже постійно виникає низка непрогнозованих факторів. Міжнародні відносини реалізуються в анархічному середовищі, де немає традиційних для внутрішньополітичних відносин інтегруючого та управлінського чинників – легітимної влади, що має повноваження на застосування примусу. Міжнародні системи характеризуються, з одного боку, нестійкістю об'єднувальних чинників (міжнародне право, міжнародні організації, розвиток засобів комунікації, взаємопроникнення у сфері економіки), а з іншого – вагомим впливом диференційних чинників (національний егоїзм, нерівномірність розподілу ресурсів, соціокультурні (цивілізаційні) та ідеологічні відмінності), які є постійною загрозою для стабільності міжнародних систем. Загрозою для стабільності міжнародних систем є значна автономія елементів, передовсім держав, які володіють суверенітетом. Проте ця автономія не абсолютна, вона постійно зменшується зі зростанням взаємозалежності всіх учасників міжнародних відносин. Ці ознаки міжнародних систем дають змогу визначити їх як децентралізовані, що функціонують на засадах самоорганізації.

Трансформаційний стан міжнародного середовища – це безперервний і динамічний процес якісних змін у співвідношенні сил між державами у певному просторі і часі. В основі цієї трансформації лежать цілком конкретні закономірності. По-перше, незалежно від кількості міжнародних акторів між ними завжди йшло, йде і, поки будуть існувати національні держави, йтиме протиборство в самих різних формах за реалізацію своїх національно-державних інтересів. У цій боротьбі виділяються і виходять на перші ролі ті, які мають більшу, ніж інші, сукупну потугу. При цьому в різні часи роль і значення кожної держави змінювалися.

По-друге, неминучою є поява конкурентів для існуючих супердержав, які претендують на першу роль у світі, на роль глобальної наддержави. Цей конкурент виростає з числа регіональних лідерів, які завжди були, є і будуть. Потрапляючи у сприятливу ситуацію, володіючи необхідними внутрішніми і зовнішніми ресурсами, у першу чергу сучасними конкурентними системами організації суспільного життя, регіональний лідер починає швидко прогресувати, складати конкуренцію спочатку собі подібним, а потім - і

глобальному лідеру. Це виступає передумовою для перманентної трансформації міжнародного середовища. Трансформація сучасної міжнародної системи має тенденцію до багатополярності, поліцентричності або ж безполярності.

Якщо дестабілізуючі дії держав-елементів переважають, то система впадає у стан нестійкості, кризи (війни), які є передумовою формування нового типу балансу сил та іншої моделі міжнародної системи.

У глобалізованому світі зростає взаємозалежність, нерівномірність розвитку, виникає диференціація на бідні та багаті суспільства, хаотичність, непередбачуваність змін, які називаються *турбулентністю* міжнародної політики.

Турбулентний стан міжнародного середовища передбачає напруженість і системні зміни, коли структури й процеси, що зазвичай творять політику, є нестійкими й у них відбувається перебудова. Головною ознакою турбулентної політики є непевність, яка доповнюється складністю та динамізмом змін. У сукупності це призводить до того, що чинні правила вже більше не служать стримуванню дій і наслідків, а це ставить під сумнів традиційну концепцію балансу сил.

Традиційні механізми рівноваги, що засновувалися на силі та визначальному впливі кількох (або однієї) держав не можуть подолати турбулентності світової політики. Причина цього в джерелах змін, що призвели до турбулентності політики. Серед них Дж. Розенау вирізняє п'ять основних: 1) перехід до постіндустріального світопорядку, пов'язаний з розвитком техніки й технологій; 2) наслідки застосування технологій та взаємозалежності – забруднення атмосфери, тероризм, наркоторгівля, валютні кризи й СНІД, що мають транснаціональний характер; 3) менша самодостатність держав та їх здатність знаходити прийнятні рішення головних політичних проблем; 4) тенденції до децентралізації у міжнародній системі, більша ефективність та самостійність підсистем; 5) нове сприйняття світу та досвід людей, що є результатом впливу чотирьох вище зазначених чинників.

В останні десятиліття у науковому середовищі популярною стає ідея циклічності у світовій політиці. Англійський вчений А. Тойнбі виділяв 115- 120-річний цикл «великих воєн», розділяючи його на: 1 – прелюдію війни; 2 – саму велику війну; 3 – перепочинок після неї, 4 – її епілог; 5 – загальний мир . Цей цикл охоплює життя чотирьох поколінь людей, які, призабувши досвід великої війни, повторюють знову цей досвід [1, с. 157].

Дж. Голдстайн виділив 40-50-річні цикли «великих воєн» з XVII в. до першої половини XX ст. На відміну від А. Тойнбі він розбиває XVII -XX ст. на «ери» від завершення однієї «великої війни» до кінця наступної, об'єднуючи їх в одному висхідному русі (це означає, що від одного покоління до іншого передаються страждання попередньої «великої війни») [2, р. 203].

Довгі світові політичні цикли визначаються як послідовність підйому та занепаду великих держав. Підйом великої держави може бути названий етапом навчання, а занепад – етапом лідерства. Кожен з двох етапів автори поділяють на чотири фази. Перший етап (навчання) включає в себе: визначення основних світових проблем, що потребують вирішення, створення коаліцій союзників, прийняття рішень на світовому рівні, реалізація їх в життя. Другий етап (занепад) складається з наступних фаз: світова війна, поразка великої держави, втрата світової легітимності, розпад. Відповідно до цього, в основі глобального лідерства лежать такі фактори, як мобільні військові сили, передова економіка, відкрите суспільство, реагування на світові проблеми за допомогою нововведень. Під нововведеннями розуміються нові продукти і методи виробництва, відкриття нових ринків і джерел сировини, створення передових форм організації бізнесу. Наочним є той факт, що усі названі позитиви стануть можливими після перемоги України.

Список використаних джерел

1. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії: скорочена версія томів VII-X; пер. В. Митрофанов, П. Тарашук. Київ: Основи. Т. 2. 1995. 401 с.
2. Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age By Joshua S. Goldstein. New Haven, CT: Yale University Press, 1988. 433 p.

ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

В. Кривошеїн, доктор політичних наук, професор

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Успішне вирішення кризових ситуацій у державі стає можливим багато в чому завдяки ефективній інформаційній діяльності. Неefективне використання та спотворення інформації сприяє негативному ставленню до кризових явищ у суспільстві та приводить до негативних наслідків. Держава, її органи, громадські організації та бізнесові структури використовують інформацію як свій актив на різних рівнях діяльності. Надання послуг громадянам сьогодні все частіше здійснюється не в традиційному, а в електронному форматі, що потребує навичок захисту інформації [8]. Тому ці активи часто стають цілями різного роду кіберзлочинців і хакерів [7].

У сучасному суспільстві інформація має величезну цінність, а право на інформацію є одним із основних прав людини, які забезпечує та гарантує держава, тобто за своєю значимістю дорівнюється до права на життя, здоров'я, свободу, особисту безпеку, рівень життя, культуру [9, р. 5–6]. Відповідно, інформаційна безпека є одним із пріоритетних завдань будь-якої держави. Як зазначає От ван Даален, «інформаційна безпека – це те, що ви робите, а не те, що

у вас є. Це повторюваний процес пошуку слабких місць та їх усунення лише для того, щоб наступні слабкі місця були виявлені, виправлені тощо» [11].

Задля забезпечення інформаційної безпеки будь-яка держава має виробити окремий напрям політико-управлінської діяльності – політику інформаційної безпеки. Політика інформаційної безпеки України є важливою ланкою безпекового комплексу, роль якої значно зросла у воєнний час.

Основними цілями політики інформаційної безпеки України є: 1) реалізація конституційних прав громадян, суспільства та держави на інформацію; 2) захист інформаційного суверенітету України, зокрема, національного інформаційного ресурсу, систем формування суспільної свідомості; 3) забезпечення рівня інформаційної достатності для прийняття рішень державним установам, підприємствам та громадянам; 4) належна присутність країни у світовому інформаційному просторі.

Виходячи з цього, завданнями політики забезпечення інформаційної безпеки можна вважати: а) виявлення, оцінка та прогнозування поведінки джерел загроз інформаційній безпеці, що здійснюється шляхом оперативного моніторингу інформаційної обстановки; б) вироблення, координація та введення єдиної державної політики у галузі інформаційної безпеки; в) створення та експлуатація систем забезпечення інформаційної безпеки; г) розробка, координація та запровадження єдиної державної політики в галузі міжнародних інформаційних відносин, зокрема у напрямку формування іміджу держави [1].

Інформаційна безпека є невід'ємною складовою кожної зі сфер забезпечення національної безпеки. Водночас інформаційна безпека є важливою самостійною сферою забезпечення національної безпеки. Українське законодавство визначає інформаційну безпеку України як частину національної безпеки; стан захищеності основних конституційних норм незалежності та суверенітету України та основних прав громадян у сфері інформації; систему захисту від ворожого інформаційного впливу та пропаганди [6].

Отже, інформаційна безпека України як один із видів національної безпеки, важлива функція держави, означає:

- законодавче формування державної інформаційної політики; створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні;
- гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України;
- всебічний розвиток інформаційної структури;
- підтримку розвитку національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки і техніки та особливостей духовно-культурного життя народу України;

- створення і впровадження безпечних інформаційних технологій;
- захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України;
- збереження права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України;
- охорону державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом;
- створення загальної системи охорони інформації, зокрема охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом;
- захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції;
- встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їх представників до національних інформаційних ресурсів України та порядок використання цих ресурсів на основі договорів з іноземними державами;
- законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України [3, с. 714-715].

Російсько-українська війна, по суті, стала тестом на зрілість усіх державних органів України, вона актуалізувала чисельні проблеми, пов'язані зі стратегічними комунікаціями. Багато з них були вирішені оперативно, але роботу в цьому напрямку потрібно продовжувати.

Як окрему загрозу інформаційній безпеці справедливо виділяють діяльність ЗМІ та захист професійної діяльності журналістів, особливо в умовах війни. Суспільство в цілому і кожен його член має бути обізнаним, виробити інформаційну свідомість, мати доступ до інформації і вміти критично її сприймати. Для формування інформаційної безпеки держава має здійснити низку заходів щодо використання інформації громадянами, а саме: забезпечити доступ до інформації навіть у найвіддаленіших районах, проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу з населенням з метою формування їх особистої інформаційної безпеки. При цьому необхідно мати на увазі, що в сучасних умовах на зміну традиційним формам масованої ідеологічної пропаганди приходять глибоко розроблені, багаторівневі й диверсифіковані PR-технології. Такі технології справляють вплив як на раціональному, так і, насамперед, емоційно-психологічному, підсвідомому, ірраціональному рівнях; вони здатні маніпулювати свідомістю широких верств населення, руйнувати традиційні та створювати нові форми, засоби та механізми ідентифікації особистості, колективу, нації.

Хоча Україна активно проводила політику інформаційної безпеки в довоєнний період, але зараз перед нею постають нові завдання – захист від нових загроз гібридної війни, протидія дезінформації та «фейковим» новинам,

збереження інформаційної стабільності суспільства в умовах війни. Війна, що відбувається на теренах нашої держави, характеризується посяганням на інформаційно-кібернетичний простір України, на конституційні основи демократії, незалежності та на інформаційно-психологічну безпеку населення України [5, с. 132].

У зв'язку з повномасштабним військовим вторгненням можна виокремити такі напрями політики інформаційної безпеки України [2]:

1. Захист цінностей і держави від дій агресора, спрямованих на незалежність України, її територіальну цілісність та суверенітет.
2. Інформаційний захист української культури та самовизначення.
3. Підвищення рівня суспільної свідомості, медіаграмотності населення, розвитку інформаційного суспільства.
4. Сприяння реалізації інформаційних прав фізичних осіб.
5. Інформаційне забезпечення громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях.
6. Посилення надійності системи стратегічних комунікацій, інформаційної безпеки на міжнародному рівні.

Ці напрями мають бути забезпечені відповідними заходами, які можна поділити на декілька основних груп:

- 1) відкритості та доступності інформації;
- 2) відносної повноти та цілісності інформації;
- 3) захисту конфіденційної інформації;
- 4) мережевої безпеки;
- 5) технічної інфраструктури;
- 6) програмного забезпечення.

Очевидно, що повномасштабне вторгнення російських регулярних військ в Україну підвищило актуальність захисту інформаційної безпеки держави та суспільства. Роль інформації як військово-стратегічного ресурсу зростає і порівнюється з роллю військової техніки та озброєння. Як зазначав Елвін Тоффлер, інформація, її безпека відноситься до оборонного потенціалу країни [10, р. 45]. Інформаційні технології широко використовуються у військових цілях для захисту України від збройної агресії і прирівнюються до фізичних об'єктів, таких як зброя, боєприпаси, транспорт тощо [2, с. 22].

Маніпулятивний вплив на суспільство використовувався для досягнення певних політичних та / або економічних впливів і результатів. Як можна було спостерігати, повномасштабному вторгненню російських регулярних військ в Україну передувала інформаційна кампанія як в Україні, так і за її межами.

Одним із популярніших напрямів інформаційного впливу є фейкові новини – це поширення неправдивої інформації, зокрема, в соціальних мережах, з метою ввести громадськість в оману (в межах певної інформаційно-

психологічної операції) [4]. Використання цього типу маніпулятивних технік вимагає від держави постійного моніторингу та реагування [5, с. 130].

У цілому, політика інформаційної безпеки України відповідає сучасним інформаційним викликам. Завдяки інтеграції у світове співтовариство та глобалізації економіки Україна активно впроваджує новітні інформаційні технології та засоби, а інформація є важливою частиною її діяльності. Тому майбутні дії України у сфері інформаційної безпеки мають бути спрямовані на розвиток культури інформаційної безпеки громадян, підвищення рівня медіаграмотності, дотримання прав громадян щодо захисту та використання інформації, захисту прав журналістів тощо.

Список використаних джерел

1. Бондаренко В, Литвиненко О. Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми. *Стратегічна панорама*. 1999. № 1-2. С. 127-133.
2. Залєвська І.І., Удренас Г.І. Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 20-26.
3. Кравець Є.Я. Інформаційна безпека держави. *Юридична енциклопедія: у 6 т. Т. 2*. К.: Укр. енциклоп., 1999. С. 714-715.
4. Кривошеїн В.В. Інформаційна агресія та її форми. *VI Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: збірник матеріалів*, 8 липня 2022 року. Х.: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2022. С. 47-51.
5. Невельська-Гордєєва О., Нечитайло В. Феномен «fake news» в контексті забезпечення інформаційної безпеки держави. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2022. № 1 (52). С. 123-135.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>.
7. Andersson A., Hedström K., Karlsson F. Standardizing information security – a structural analysis. *Information & Management*. 2022. Vol. 59 (3). URL: <https://doi.org/10.1016/j.im.2022.103623>.
8. Kyytsönen M., Ikonen J., Aalto A., Vehko T. The self-assessed information security skills of the Finnish population: A regression analysis. *Computers & Security*. 2022. Vol. 118. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cose.2022.102732>.
9. Shevchuk L. Environmental rights of citizens and legal safeguards for their protection: challenges for the future. *Futurity Economics & Law*. 2021. Vol. 1 (2). P. 4-11.
10. Toffler A. *War and Anti-War*. N.Y.: Little, Brown & Comp., 1993. 302 p.

11. Van Daalen O. In defense of offense: Information security research under the right to science. *Computer Law & Security Review*. 2022. Vol. 46. URL: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2022.105706>.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

С. Ставченко, доктор політичних наук, доцент

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сучасна епоха характеризується глобальним інформаційним інтегруванням людства майже у всіх сферах та галузях життєдіяльності, не зважаючи на політичні, економічні, расові, культурні та інші розбіжності. Цей визначальний на сучасному етапі соціогуманітарний феномен обумовив створення єдиного світового глобального інформаційного простору. Він має потужний потенціал, який можна використовувати як у позитивному, так і негативному плані. Останнє пов'язане із зловживанням інформацією, перетворення її на інструмент маніпулювання або відверто злочинних дій. Все це поставило на порядок денний більшості країн світу (включаючи й Україну) проблематику забезпечення власної інформаційної безпеки та національного суверенітету держави [12, с. 51-52].

Глобальний інформаційний простір є становим хребтом сучасної цивілізації, та його створення, на думку Ентоні Сміта, призводить до зростання взаємовпливів національних культур, появи світоглядно-ціннісних конфліктів та так званого «інформаційного синдрому», що спричиняється низкою загрозливих факторів. Це, зокрема: диференціація суспільства, що тягне за собою необхідність розвитку діалогу між управлінським апаратом і підлеглими; небезпека виникнення інфократії (влади власників інформації); суперечність між універсальними завданнями демократії і потребами розвитку традиційного суспільства; суперечність між глобальними та національними цінностями; труднощі подолання демократичними засобами монополії на інформацію, забезпечення контролю суспільства за діяльністю засобів масової інформації і формування відповідного законодавства [14, р. 11].

Глобальний інформаційний простір має багаторівневу структуру і складається з національних, корпоративних та приватних інформаційних просторів. Він «не має державних кордонів, не має таких інститутів захисту державних інтересів, якими є прикордонна й митна служби, поки що відсутні способи і засоби контролю цінності і важливості інформаційних ресурсів, що «перезовозяться» через кордон. Поки що державний кордон є практично прозорим для інформаційних ресурсів» [10, с. 137].

Центральною ланкою глобального інформаційного простору виступають національні інформаційні простори, які є потужним державозміцнюючим та

націєтворчим важелем національної безпеки кожної держави. Збігнев Бжезінський зауважував, що «соціально-економічно світ стає єдиним ігровим полем, у якому все більше переважають три динамічні реалії: глобалізація, «інтернетизація» та дерегулювання». «Інтернетизація» або глобальний вплив на інформаційний простір обумовлюють могутність та впливовість сучасних держав [13].

Існують різні підходи до розуміння поняття «інформаційний простір». Так, Оксана Солдатенко дає таке визначення: «Інформаційний простір – це сукупність інформаційних об'єктів, які поширюються його суб'єктами через наявні засоби комунікації, тобто контролю можуть підлягати: об'єкти, суб'єкти та засоби комунікації. При цьому до інформаційних об'єктів належать друкована продукція, радіо, телебачення, супутникове мовлення, яке об'єднує в собі телерадіомовлення й Інтернет» [9, с. 135].

На думку Володимира Торяника, інформаційний простір – це «середовище, де здійснюється формування, збір, зберігання та розповсюдження інформації. Інформаційний простір України – це інформаційний простір, на який розповсюджується юрисдикція України» [11, с. 152].

Олексій Дубас стверджує, що інформаційний простір будь-якої держави націлений на формування відповідної думки, пропаганди певної ідеї серед «своїх» громадян. Інформаційний простір, який об'єднаний сильною ідеєю, здатний адаптувати до себе чи відкинути без катастрофічних наслідків чужі цінності, чужу гегемонію [4, с. 14].

О. Литвиненко, І. Бінько і В. Потіха зазначають, що інформаційний простір як «сукупність інформаційних потоків як національного, так й іноземного походження, які доступні на території держави і які формує преса, електронні ЗМІ та інформаційні мережі» має стати основою соціально-економічного, політичного розвитку і забезпечення безпеки та інтеграції України [6, с. 6].

Віталій Карпенко наголошує, що «інформаційний простір» – це складне соціально-політичне поняття, в якому виробляється, існує, циркулює, обертається інформація. Кожна держава має інформаційне поле, яке охоплює національну територію, акваторію, повітряний простір та економіку. Саме на цьому просторі діють засоби інформації. «Держава зобов'язана забезпечити використання свого інформаційного поля в інтересах саме держави та її громадян» [5, с. 241].

Зрозуміло, що інформаційний простір не є виключно технологічним, віртуальним, контрольованим. С. Матвієнків, Ю. Шмаленко і В. Кольцов наголошують: «Ми не використовуємо інформаційний простір, а живемо в ньому, підпорядковуючись абсолютно новим закономірностям розвитку, новим правилам поведінки, новим принципам виробництва і управління. Сьогодні

інформаційні простори за своїми властивостями вже не збігаються з просторами віртуальної реальності. Адже їх не можна вимкнути, вийти з них. Інформаційний простір – це частина соціальної реальності, а отже він визначає параметри соціального простору і соціального часу» [8, с. 225].

Враховуючи вищевикладені обставини, входження України у глобальний інформаційний простір буде мати позитивні наслідки, якщо буде дотримано інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки, збереження національної самобутності. Як слушно зауважує В. Карпенко, «національний інформаційний простір по своїй важливості посідає друге місце після державної незалежності. Якщо держава не забезпечує використання свого інформаційного поля в інтересах саме держави та її громадян, то її інформаційний простір буде використаний проти неї самої» [5, с. 242].

Важливо підкреслити, що поширення інформаційних технологій посилює культурний взаємовплив, знижує потенціал саморегуляції особистості, виступає передумовою маніпулювання свідомістю. Тим самим розширюються можливості ідеологічного впливу та формування громадських настроїв, виникають нові форми особистісного та суспільного контролю. Проте наслідки глобалізації інформаційного простору не можуть бути оцінені однозначно – розшарування країн світу відбувається як за кількісним, так і за якісним впливом процесу включення у глобальний інформаційний простір, що поширюється і на економічну, і на соціокультурну сферу. На думку А. Добровольської, «об'єктивну тенденцію глобалізації інформаційної сфери, що забезпечує вільний рух інформаційних потоків, в умовах наростання взаємозв'язку та взаємозалежності окремих націй, народів та країн і гегемонії світових лідерів супроводжує порушення балансу інформаційного обміну. Вивільнений розвитком техносфери потенціал глобалізації проявляється в економічній, політичній, культурній уніфікації, що супроводжує глобальну експансію країн третьої цивілізаційної хвилі. Формується нова глобальна ієрархія з постіндустріальним центром і периферією, розрив між якими дедалі збільшується, а місце залежить від ступеня опанування надбань постіндустріальної економіки» [3, с. 65].

Разом з цим, як слушно зауважує А. Добровольська, географічне поширення інформаційно-комунікаційного сектора в його екстенсивному розвитку породжує штучне прищеплення постіндустріальних надбань розвитку суспільствам, що перебувають на стадії як індустріального, так і аграрного розвитку. На тлі зіткнення трьох цивілізаційних хвиль відбувається глобальне нашарування окремих ознак інформаційного суспільства. Проте цей вплив має скоріше кількісний (поширення технологій), ніж якісний (соціальна та економічна трансформація) характер. Рівень трансформаційного впливу світової інформаційної структури на окремі країни та регіони визначає ступінь їхнього

включення у систему суспільних відносин даного соціуму, зокрема, відносин економічних, коли вага накопичених суто кількісних нагромаджень окремих інновацій змінює співвідношення на користь якісних зрушень [3, с. 65-66].

Отже, входження України у глобальний інформаційний простір передбачає вирішення широкого спектра проблем. Це і гармонізація національного законодавства до міжнародних вимог. Це й адаптація інформаційної системи України до світових стандартів, комп'ютеризація суспільства, підвищення якості інформаційних послуг, створення порталів іноземною мовою із достовірною інформацією про країну, підтримка позитивного іміджу України [1, с. 100-102].

В актуальних реаліях інформаційний простір України набуває таких характерних ознак:

- існування правил та норм за умов наявності державного регулювання інформаційного простору та ринкових інструментів;
- дотримання умов взаємодії суб'єктів інформаційних відносин на безпечному рівні;
- задоволення інформаційних потреб у межах державного простору;
- забезпечення рівного доступу до інформаційних ресурсів та їх відкритість;
- дотримання балансу інтересів держави та світового інформаційного ринку;
- повноцінне входження України до світового інформаційного простору;
- забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки [2, с. 92].

Основними негативними тенденціями внутрішньої та зовнішньої політики України на сьогодні є: відсутність виваженої інформаційної політики та слабкість позицій держави як суб'єкта інформаційного ринку; недостатня розвиненість інформаційної інфраструктури та низький рівень сучасних інформаційних технологій; часткова залученість України до процесів глобалізації та низький рівень інформаційної присутності в світі; інформаційна експансія інших держав на території України та її не конкурентоздатність у сфері інформаційних технологій на світовому ринку [7].

На шляху формування власного інформаційного простору Українська держава зіткнулася з низкою проблем, ключовими з яких є такі:

- недосконалість законодавства, що регулює інформаційну сферу, в частині неузгодженості окремих термінів, положень та норм, а також класифікаційних ознак, невідповідність підходів до проведення стандартизації та сертифікації в інформаційній галузі;
- відставання України від європейських країн у досягненні окремих показників розвитку інформаційного сектору;

- присутність іноземних засобів масової інформації у вітчизняному інформаційному просторі;
- міграція висококваліфікованих кадрів з інформаційних структур за кордон;
- недотримання законодавства щодо захисту прав інтелектуальної власності;
- недостатнє інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньої інформаційної політики [2, с. 92].

Таким чином, в умовах постіндустріального суспільства саме інформаційна сфера стає рушієм розвитку та активно впливає на стан економічної, політичної, оборонної й інших складових національної безпеки. В Україні ці процеси ускладнюються процесами посткомуністичної соціально-економічної трансформації, демократизації суспільно-політичного життя, а також тяжким перебігом гібридної війни, гаряча фаза якої розпочалася з лютого 2022 року і триває дотепер.

Список використаних джерел

1. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. 407 с.
2. Боднар І. Р. Проблеми та перспективи інтеграції України до глобального інформаційного простору. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2021. № 63. С. 90-95.
3. Добровольська А. Б. Інформаційний простір: проблеми становлення нової якості національного росту. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2010. Вип. 3. С. 61-70.
4. Дубас О. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті. К.: Генеза, 2004. 208 с.
5. Карпенко В. Інформаційна політика та безпека. К.: Нора-Друк, 2006. 320 с.
6. Литвиненко О., Бінько І., Потіха В. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України: монографія. К.: ІМВКУ ім. Т.Шевченка, 1998. 145 с.
7. Матвієнків С. М. Інформаційний простір сучасної України як складова національної безпеки і суверенітету держави. *Політична наука: теорія, методологія, практика: монографія* / за ред. В.Й. Климончука. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2021. С. 207-225.
8. Матвієнків С. М., Шмаленко Ю. І., Кольцов В. М. Національний інформаційний простір України: проблеми та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. С. 223-227.

9. Солдатенко О. Інформаційний простір в мережі Інтернет: правове регулювання та контроль. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 134-140.
10. Соціально-гуманітарна сфера України в сучасних дискурсах: монографія / за заг. ред. О. Ю. Панфілова. Харків: ХІФ КНТЕУ, 2019. 284 с.
11. Торяник В. Інформаційна безпека як складова національної безпеки держави: роль ЗМІ в забезпеченні інформаційного суверенітету України. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 151-156.
12. Чмир Я. І. Глобальний інформаційний простір як чинник актуалізації інформаційної безпеки держави. *Наукові перспективи*. 2020. № 3 (3). С. 51-59.
13. Brzezinski Zb. Receives Jury du Prix Tocqueville Prize October 14, 2011. URL: <https://www.csis.org/analysis/zbigniew-brzezinski-receives-jury-du-prix-tocqueville-prize>.
14. Smith A. Nations and Nationalism in a Global Era. John Wiley & Sons, 2013. 222 p.

ДОСЛІДЖЕННЯ САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Р. Сірко, . доктор психологічних наук, доцент

В. Слободяник, кандидат психологічних наук, доцент

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

На даний час потреба в дослідженні самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій зумовлена в першу чергу проблемою пов'язаною з тим, що нагально постало питання збереження життя та здоров'я молодого покоління. Проведений аналіз статистичних даних Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) дає підстави стверджувати, що Україна відноситься до країн з високим рівнем самогубства, при цьому велика їх кількість пов'язана зі зловживанням наркотичними речовинами та алкоголем. Сьогодні вказує на те, що питанням здоров'я в основному займаються медичні служби, які орієнтовані в більшості на діагностику та лікування хвороби, в той же час профілактичним заходам, в умовах економічної та соціальної кризи в суспільстві, не приділяється достатньо уваги [1, 2, 4]. Актуальність даної проблеми обумовлена рядом чинників. Так, відсутні цілеспрямовані загальнодержавні програми щодо профілактики здорового способу життя у сім'ях, як основній ланці, де закладаються навички самозбережувальної поведінки; потребує підвищення культура здоров'язбереження особистості, яка визначається відповідальністю до власного здоров'я, відсутністю адикції, високим рівнем інформованості, про причини та

наслідки захворюваності, що, в свою чергу, дає можливість вчасно звернутися до лікаря [3, 5, 8].

Також проблема зумовлена недостатньою розробленістю здоров'язберігаючого навчання та виховання у закладах вищої освіти. Аналіз наукових джерел вказує на те, що в практиці підготовки майбутніх фахівців не ведеться цілеспрямованої роботи по формуванню самозбережувальної поведінки, майже відсутні спеціалізовані навчальні тренінги та курси щодо профілактики адикцій, підвищення репродуктивного здоров'я та навичок безпечного статевого життя, тощо [4, 6, 9].

І слід також відмітити, що проблема полягає в тому, що з кожним роком підвищується рівень складності ризиконебезпечної діяльності, збільшується кількість природних катастроф та техногенних аварій в державі. Складна соціально-політична ситуація, яка пов'язана із військовими діями на сході України потребує переосмислення деяких аспектів підготовки фахівців ризиконебезпечних професій. Специфіка діяльності в особливих та екстремальних умовах, з однієї сторони, ставить підвищені вимоги до здоров'я співробітників, а, з іншої сторони, внаслідок дії широкого кола стресогенних чинників негативно впливає на їхнє здоров'я. Згідно аналізу наукової літератури кожен другий фахівець, який працює в ризиконебезпечних умовах, використовує шкідливі для організму методи розвантаження нервової системи [7, 10, 11].

Для проведення нашого дослідження була розроблена авторська анкета «Самозбережувальна поведінка», яка включає 41 запитання для респондентів. Ці запитання поділені по блоках. Відповіді на запитання з 1 по 4 дають можливість визначити загальні дані респондента: вік, стать стаж та вид професійної діяльності; відповіді на запитання з 5 по 10 розкривають нам уявлення респондента про самозбережувальну поведінку взагалом та її ознаки та чинники; відповіді на запитання з 11 по 16 дають змогу охарактеризувати спосіб життя респондента; відповіді на запитання з 17 по 26 діагностують професійну діяльність респондента, розпочинаючи від мотивів вибору професії і до взаємин в колективі, а завершує опитувальник блок запитань з 27 по 41, відповіді на які дадуть зрозуміти про відношення респондента до своєї сім'ї, оточення та інші показники соціальної комунікації.

Список використаних джерел

1. Слободяник В.І., Сірко Р.І., Баклицький І.О., Баклицька О.П. Теоретичний аналіз формування самозбережувальної поведінки студентської молоді. *Матеріали V всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України»* 29.11.2019 с. 92-95.

2. Баклицький І.О., Слободяник В.І. Психологічні дослідження ціннісних орієнтацій студентів. *Тенденції розвитку психології та педагогіки:*

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 4-5 листопада 2016 року).- К.: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2016. - С.62-63.

3. Сірко Р.І., Слободяник В.І. Аналіз успішності студентів-психологів у процесі фахової підготовки до особливих умов діяльності. *Особистість в екстремальних умовах: матеріали VIII всеукр. наук.-практ. конф.*, Львів, 12 травня 2017 р. Львів, 2017. С.109-111.

4. Слободяник В. І. Дослідження ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя серед курсантів вищих навчальних закладів системи МНС. *Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Вип. 308 : Педагогіка та психологія.* – Чернівці : Рута, 2006. С. 132–140.

5. Слободяник В.І., Сірко Р.І., Баглицький І.О. Особистісні домагання як фактор формування життєвих цілей студента. *Матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистість в екстремальних умовах»*, Львів 17 травня 2019 року. Львів. 2019. С. 123-125.

6. Sirko, R. I.; Slobodanyk, V. I.; Sheveleva, Yu A. Theoretical analysis of the psychological concept of self-preservation behavior among specialists in extreme types of activities. publishinghouse «Baltijapublishing», 2022.

7. Слободяник В.І. Етимологічний та лексичний аналіз терміну «самозбережувальна поведінка», соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності, *Збірник тез доповідей I Науково-практичної конференції з міжнародною участю*, Львів 2022, С. 119-123.

8. Грищенко С., Беседа Н., Слободяник В., Кулеша-Любінець М., Баштовенко О., Трифонова О. Технології нейропсихологічного здоров'я. Мозок. Широкі дослідження штучного інтелекту та нейронаук. 2002/ 13 (3), С.166-180.

9. Сірко Р.І., Слободяник В. І. Теоретичні аспекти самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій. *Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Україна, 4-5 вересня 2020 року). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. С.140 – 142.

10. Сірко Р.І., Слободяник В. І. Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Україна, 2-3 жовтня 2020 року). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. – С.148-151.

11. Слободяник В.І., Сірко Р.І. Формування самозбережувальної поведінки у майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій – теоретичне дослідження. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* (5 листопада

2020 р.) Міністерство оборони України імені Івана Черняхівського, Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України: НУОУ, 2020. С.253-255.

УДК 371.2 (09)

**САМООРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА
ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ**

Д. Кільдеров, доктор педагогічних наук, професор

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Ю. Приходько, кандидат педагогічних наук, доцент

Глобальний союз учених за мир

І. Скворок

Національний авіаційний університет

У дослідженні аналізуються та узагальнюються поняття теорії самоорганізації і наукові концепції що складають основу сучасного дослідження самоорганізації в соціальних і гуманітарних сферах. В контексті теорії самоорганізації обґрунтовуються проблеми та шляхи вдосконалення військової освіти: характеристика військової освіти як відкритої системи; схильність до самоорганізації; рушійні механізми розвитку; стійкість; групи суперечностей.

Ключові слова: *теорія самоорганізації; система, військова освіта, флуктуації, порядок; хаос; стійкість; суперечності.*

Вступ. Самоорганізація систем з давніх часів була і залишається предметом посиленої уваги та досліджень учених з різних галузей знань – філософських, природничих, соціально-економічних, гуманітарних, освітніх, політичних, військових тощо. Адже макро-та мікро світ, соціальна та гуманітарна сфери складаються з безлічі систем зі своїми складовими, елементами, від функціонування яких залежать як стан навколишнього середовища, так і життєдіяльність людства. В умовах формування глобального інформаційного простору, розроблення та запровадження новітніх технологій різного призначення, накопичення матеріально-технічних і фінансових ресурсів актуальність аналізу та дослідження зазначеної проблеми зростає внаслідок реального отримання можливостей вирішувати такі три важливі задачі: підтримання стійкості системи та оптимальної взаємодії усіх її складових і елементів; забезпечення сталого розвитку та вдосконалення системи, переведу її у якісно новий сублімаційно-продуктивний стан; запобігання впливу флуктуаційних чинників внутрішнього та зовнішнього характеру шляхом оперативного коригування функціонування системи. Особливого значення та актуальності проблема самоорганізації систем набуває в умовах агресії Російської Федерації проти України [2; 3; 4; 8]. В цілому вирішення перелічених

задач зводиться до створення відповідних моделей (математичних, функціональних, ієрархічних тощо) з нелінійною динамікою, які, у свою чергу, покликані допомогти віднайти оптимальні відповіді на складні питання організації та стійкого функціонування систем, прогнозування їх продуктивного розвитку, запобігання впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, урахування ризиків, прийняття відповідних рішень.

Фундаментальні основи теорії самоорганізації з позиції термодинаміки знайшли відображення в працях І Пригожина, І. Стенгерс, Г. Хакена, Хайнца Форстера. Окремі положення прикладних аспектів теорії самоорганізації в соціально-економічній сфері містяться в наукових публікаціях В. Василькової, С. Капіци, Є. Князевої, Б. Кузнецова, С. Курдюмова, Г. Малинецького. З позиції філософії синергетична парадигма як методологічна основа формування світоглядів ХХІ століття досліджується в працях В. Лутая. Питання самоорганізації у інформаційних процесах висвітлюються в роботах Л. Цимбала.

Значна кількість наукових досліджень з проблем самоорганізації виконана в освітній галузі знань: трансдисциплінарна освіта (В. Буданов), зміст освіти (Л. Зоріна), дидактика (А. Лисенко), процес підготовки фахівців (В. Маткін), розвиток загальної освіти (З. Тюмасева, А. Амєнд), принципи освіти та науки (О. Чалий), управління закладами освіти (Ю. Шаронов).

Метою дослідження є аналіз основних наукових досягнень, концепцій, що сприяли створенню та розвитку теорії і методології самоорганізації систем різної природи, обґрунтування в їх контексті проблем розвитку системи військової освіти.

Результати та обговорення. Предметом теорії самоорганізації є процеси формування та функціонування структур, систем, що існують у навколишньому середовищі та взаємодіють з ним шляхом обміну інформаційними, матеріальними, енергетичними та іншими ресурсами.

Обґрунтування та розвиток теорії самоорганізації пов'язані з природничими науками, зокрема, нерівноважною термодинамікою. Адже саме вона доповнила класичну термодинаміку шляхом обґрунтування теорії «створення структури», що є фундаментальним досягненням природничих наук. Зупинимося на деяких поняттях, що складають основу теорії самоорганізації в контексті нерівноважної термодинаміки [7].

1. Термодинаміка незворотніх (нерівноважних) процесів.
2. Стаціонарні нерівноважні стани.
3. Теорема І. Пригожина про мінімум виробництва ентропії. Теоремою доводиться, що в стаціонарному нерівноважному стані виробництво ентропії мінімальне.
4. Стійкість стаціонарних нерівноважних станів (О. Ляпунов).

Основу сучасного дослідження самоорганізації систем, зокрема, соціальної та гуманітарної сфер. складають такі концептуальні напрями [7].

1. Системно-теоретичні та кібернетичні підходи.

2. Теорія «дисипативних» структур (І. Пригожин).

3. Синергетика. Засновник цієї концепції Г. Хакен назвав синергетикою вчення про взаємодію. Відповідно до цієї концепції досліджуються проблеми виникнення порядку з хаосу, тобто переходу системи в новий стан.

4. Концепція детерміністичного хаосу Е. Лоренца та Б. Мандельброта. Предметом дослідження цієї концепції є самостійне виникнення хаосу з порядку.

Слід зазначити, що на теперішній час не існує стрункої теорії щодо самоорганізації соціальних систем. Водночас, є значні теоретичні здобутки стосовно релевантності самоорганізації по відношенню до дослідження, формування соціальних систем та управління ними. В якості таких теоретичних основ представляються загальна теорія систем, кібернетика, конструктивізм, інтерпретативна теорія організації (системи) [7].

Загальна теорія систем (О. Богданов, Л. Берталанфі).

Кібернетика. Біологічні знання щодо процесів управління у природних системах склали основу обґрунтування Н. Вінером кібернетики «для конструювання систем управління».

Конструктивізм. Конструктивістська теорія пізнання здебільшого використовується в дослідженні питань впливу на соціальні та гуманітарні системи.

Інтерпретативна теорія організації (системи). Сутність її полягає в тому, що дослідники враховують в ній соціальні чинники, на відміну від функціоналістської теорії, де система розглядається в якості «чорної скриньки».

На завершення викладеного слід зазначити, що на основі обопільної асиміляції теорій еволюції, термодинаміки, синергетики, кібернетики, теорії змін практично створена цілісна теорія функціонування, розвитку та самоорганізації систем. Це знайшло підтвердження результатами успішних досліджень, виконаних на її основі в галузях фізики, хімії, біології, а також у соціальних та гуманітарних науках.

Розглянемо інтерпретацію деяких положень теорії самоорганізації та її прикладні аспекти в контексті військової освіти як системи. Як слушно відзначав академік В.І. Вернадський, в різних галузях наук «є деякі основні проблеми, є уявлення та явища, є корінні методологічні питання, є, кінець-кінцем, характерні точки чи уявлення, які обов'язково та однаково чиним зачіпають усіх спеціалістів, у якій би галузі цих наук вони не працювали» [1, с. 32]. Співзвучна з наведеним висловлюванням і думка Г. Хакена: принципи самоорганізації поширюються «від морфогенезу в біології, деяких аспектів

функціонування мозку до флатера крила літака, від молекулярної фізики до космічних масштабів еволюції зірок, від м'язового напруження до спучування конструкції» [9, с. 16].

До таких систем відноситься система військової освіти (далі – СВО):

складноорганізована за структурою;

відкрита, тобто має джерела обміну матеріальними та нематеріальними носіями інформації із зовнішнім соціальним, військовим і культурним середовищем;

система, що апіорі має потенціал самоорганізації і самотворення, тобто містить джерела, що створюють її нерівноважність, неоднорідність з одночасним переборенням деструктивних явищ, які сприяють руху системи до стану дисипації;

нелінійна, тобто така, що залежить від середовища, в якому функціонує, зовнішнього впливу, і тому має велику кількість шляхів еволюції (важливого значення при цьому набувають процеси наукового прогнозування та перспективного планування);

динамічна, тобто всередині її постійно відбуваються різної природи дії, події, рухи, так звані впливи внутрішніх процесів взаємодії, що за сприятливих умов мають забезпечити нерівноважність системи, її самоорганізацію і сталий поточний розвиток, за умови відсутності вагомих факторів, спроможних перевести її у дисипативний стан з негативними наслідками.

Важливою складовою теорії самоорганізації є оцінка ступеню схильності системи до самоорганізації, тобто упорядкованості її різних станів в процесі розвитку. Використовується при цьому порівняльна оцінка ступеню самоорганізованості системи, чим передбачається визначення кількісного чи якісного рівня упорядкованості станів системи як основного показника ефективності її функціонування. Це складне завдання на теоретичному та практичному рівні може бути вирішене за допомогою аналітико-математичних підходів (визначення ентропії станів системи) чи, наприклад, із застосуванням ієрархічної методології (метод аналізу ієрархій)

Основні властивості самоорганізації суспільних, гуманітарних систем, у тому числі системи військової освіти, пов'язані з диференціацією, інтеграцією їх складових елементів, взаємодією та зміною взаємозв'язків між ними. Зазначені властивості призводять до виникнення різного рівня та роду флуктуацій в системі, що в подальшому може стати причиною появи нової структури з іншими якісними характеристиками (так званий перехід системи з одного стану в інший в точках біфуркації) [6].

Важливим у самоорганізації систем є визначення рушійних механізмів (джерел) розвитку. Аналіз та узагальнення наукових публікацій показує, що їх можна представити такими групами: реалізація нових цілей, тобто

цілеспрямованість змін; процес адаптації до довкілля; суперечності; прогрес чи ускладнення системи (еволюційний процес); дія та взаємодія зовнішніх і внутрішніх чинників.

В цілому самоорганізаційний процес може бути для системи генератором змін трьох типів: 1) стан порядку; 2) стан хаосу; 3) стан порядку зі стану хаосу або хаос як джерело порядку.

Самоорганізаційний процес розглядається та досліджується в системах, виходячи з їх нелінійності. Дійсно, розвиток реальних систем не є монотонним і включає не тільки фази прогресу, а й фази деградації (які з часом, по-перше, можуть змінитися прогресом, по-друге, привести систему до краху), фази руйнування.

Цілком логічно, що при повторюваних з певною циклічністю стадій еволюції та скачка, система постійно переходить із стійкого стану в нестійкий і навпаки, тобто має місце така циклічність: розвиток, скачок – еволюція, революція – стійкість, нестійкість. Цим визнається факт, що стійкість та нестійкість, адаптація та дезадаптація є в рівній мірі характерними для процесів розвитку будь-яких систем. Нестійка система не може протистояти виникаючим флуктуаціям, нездатна до адаптації і швидко або переходить у дисипативний стан, або руйнується. Стійка система протистоїть будь-яким флуктуаціям і на певний час консервує як свою структуру, так і функціональність.

Виходячи з викладеного, на нашу думку, стійкості СВО сприяють:

- науково обґрунтоване управління на всіх рівнях складових;
- динаміка функціонування на основі визначення ієрархії цілей, принципів, напрямів і шляхів сталого та перспективного розвитку;
- універсалізація організаційних засад функціонування, що є продуктами диверсифікаційних підходів при комплектуванні персоналом;
- наявність в системі підсистем певної спеціалізації;
- аналіз змін, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

адекватне реагування на зміни та суперечності шляхом моніторингових заходів і коригування діяльності.

Серед перелічених чинників зупинимося на інтерпретації суперечностей. Їх об'єктивне визначення є важливою задачею і має сприяти розумінню певної недосконалості системи, пошуку шляхів оптимізації процесів, що в ній відбуваються [5]. У системі суперечностей, що характеризують функціонування СВО чи окремих її аспектів, станів, можна виділити такі групи:

1. Якість та ефективності функціонування.
2. Структурна архітектура.
3. Ресурсне забезпечення.
4. Нормативно-правова база.

5. Система управління.

6. Процес формування та розвитку особистості військового фахівця.

Розв'язання зазначених суперечностей є рушійною силою вдосконалення СВО і має сприяти процесові оптимізації військової освіти як цілісного утворення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Самоорганізація систем є важливим предметом посиленої уваги та досліджень учених з різних галузей знань, оскільки визначає їх стійкість до впливу зовнішніх та внутрішніх чинників. Особливого значення та актуальність таких досліджень набуває в умовах урбанізації суспільств, формування глобального інформаційного простору, розроблення та запровадження новітніх технологій різного призначення, накопичення матеріально-технічних і фінансових ресурсів. В цілому вирішення перелічених задач зводиться до створення відповідних моделей (математичних, функціональних, ієрархічних тощо) з нелінійною динамікою, які, у свою чергу, покликані допомогти віднайти оптимальні відповіді на складні питання організації та стійкого функціонування систем, прогнозування їх продуктивного розвитку, запобігання впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, урахування ризиків, прийняття відповідних рішень.

Військова освітня система, будучи цілісною системою, одночасно є підсистемою багатьох макросистем, які впливають на неї певним чином, що разом із внутрішньою взаємодією її складових призводить до стійкої самоорганізації чи дисипації. Застосування методології самоорганізації систем до аналізу проблем розвитку військової освіти дає можливість зрозуміти внутрішні механізми їх виникнення та еволюції, а також рівень взаємодії СВО із навколишнім середовищем. Адже в її функціонуванні мають місце як механізм онтогенезу (програма поступального розвитку системи), так і механізм філогенезу (програма зміни системи), що на певних етапах еволюції приводять систему до продуктивного розвитку чи занепаду. Зазначені механізми мають стати предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки. М.: Наука, 1981. С. 27–40.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». Указ Президента України № 121/2021 від 25 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2>. (дата звернення: 20.03.2023).

3. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>.

4. Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії: Указ Президента України № 36/2022 від 1 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/362022-41285>.

5. Приходько Ю.І. Актуальні проблеми трансформації стану та якості системи вищої військової освіти. *Збірник наукових праць «Військова освіта» Національного університету оборони України*. 2022. № 1(45). С. 179–196.

6. Приходько Ю.І. Основи інноваційної теорії трансформації систем. *Науково-практичний журнал «Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку»*. 2021. № 4. К.: Міленіум, 2021. С. 4–22.

7. Приходько Ю.І. Військова освіта в контексті теорії самоорганізації. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України. Вип. 23 (2-2017). Ч.1. С. 176–181.

8. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. URL: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf.

9. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам. М.: Мир, 1983. С. 8–20.

УДК 94(477)

ВИЛУЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КОЛОНІАЛЬНОГО МИНУЛОГО З СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ МІСТ УКРАЇНИ У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022–2023 РОКІВ

О. Гончарова, кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

У науковій літературі сукупність соціальних практик, які спрямовані на репрезентацію (чи трансформацію) певних образів минулого прийнято називати політикою пам'яті. Зазвичай ці дії обумовлені політичним тлом. Внутрішньо- і зовнішньополітичні чинники та характер політичної влади визначають той образ минулого який конструюється в державі та транслюється суспільству в тому числі й через символічний простір населених пунктів. Основним завданням політики пам'яті є формування колективного уявлення про спільне минуле та усвідомлення кожним окремим громадянином цієї спільності. Тож, у результаті має бути вибудована загальногромадянська ідентичність та лояльності індивідів до держави та існуючого ладу, усвідомлення історичних прав нації на побудову власної держави та її суверенність. Велику роль у цьому процесі становить забезпечення укоріненості в свідомості громадян суспільно значущих знань щодо подій та процесів національної історії [5, с. 244]. Виходячи з цього логічно

впливає, що, проголосивши незалежність, Україна мала вибудувати політику пам'яті, спрямовану на очищення символічного простору від одіозних елементів радянської та колоніальної спадщини, що зробило б неможливим масове відтворення ностальгійно-радянської ідентичності. Вона покликана була б забезпечити зміни в суспільній свідомості, які б сформували критичне ставлення до радянського режиму, а також – утвердження в суспільній свідомості нерадянського історичного наративу.

Аналіз подій, що мали місце в Україні після проголошення незалежності красномовно демонструють деяке зневажливе ставлення з боку урядовців до питань формування політики пам'яті на державному рівні. Національні маркери, хоча й повільно, та все ж створювались у життєвому просторі українців, проте вони не витісняли символи попередньої епохи, а існували одночасно з ними. Певні перетворення мали місце (демонтаж у 2007-2009 роках пам'ятників радянським вождям, причетним до Голодомору; «ленінопад» зими 2013-2014 років; перейменування деяких топонімів пов'язаних з радянським минулим), проте вони носили не системний характер, тож до кардинальних змін привести не могли. Лише Революція Гідності пришвидшила цей процес. Було прийнято чотири закони про декомунізацію, які набули чинності у травні 2015 року. Згідно з ними було заборонено використання символіки радянського минулого, запущено процес перейменування тисяч топонімів, пов'язаних з радянською епохою. За період з 2015 року по 2020 рік було проведено велику роботу з реалізації цього пакету законів. Було перейменовано 51 тисячу топонімів у містах та селищах, близько тисячі населених пунктів та 26 районів змінили свою назву. З вулиць українських міст та сіл було прибрано близько 2,5 тисячі монументів та пам'ятних знаків пов'язаних з радянською епохою. Суспільство такі зміни зустріло неоднозначно. З 17 по 22 квітня 2020 року Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології провів опитування з приводу ставлення населення до проведення декомунізації. Було виявлено, що 34 % респондентів висловили позитивну оцінку здійснюваним заходам, 31 % ставляться негативно до цього, іще приблизно третині громадян або байдуже ставляться (15 %), або їм важко сформулювати свою думку з приводу цього (19 %) [11]. Мали місце й численні факти, коли представники місцевих адміністрацій те ж чинили перепони на шляху реалізації зазначених законодавчих актів.

Після початку 24 лютого 2022 року російської агресії проти України з'явився запит суспільства щодо перейменування топонімів та демонтажу пам'ятників, які пов'язані не лише з радянським минулим, а й в цілому з Росією. Як зазначив Рорі Фіннін, доцент кафедри українських студій Кембриджського університету: «Ніхто не зробив більше для дерусифікації України, ніж Путін»,

додавши, що агресія Путіна підштовхнула багатьох домагатися повного видалення російської культури та історії з життєвого простору українців [6]. Ця хвиля перейменувань має значні відмінності від першої. Громадськість, не очікуючи якогось спеціального законодавчого акту, що визначав би об'єкти, які потребують перейменування чи демонтажу, сама почала визначати їх. Ініціаторами цих перетворень було поставлено слухне питання про те, що не лише у радянські часи через символічні маркери життєвого простору українців відбувалося фальсифікування історичного минулого, а й імперські. Так як декомунізація була проведена частково, а на інші об'єкти взагалі не звертали увагу, життя кожного українця залишалося наповненим російськими та радянськими топонімами, які серед інших створювали викривлене сприйняття нашої культури та самоусвідомлення як нації. Використання таких назв не залишало, або зменшувало, простір для поширення українських маркерів. Те що українці й далі продовжували жити у російському символічному світі сприяло російській експансії на землі нашої держави. Як слушно зауважив директор Кіровоградського регіонального центру наукових досліджень з історії України Борис Шевченко: «Зараз ті, хто працюють над формуванням історичної пам'яті говорять про те, що повномасштабна агресія Росії багато в чому була спровокована тим, що Україна тривалий час належала з нею до спільного культурного простору» [10], і цей простір був фактично збережений в нашій країні після набуття нею незалежності.

Завдяки такій потужній ініціативі громадськості 2022-й рік став роком дерусифікації і деколонізації та подолання наслідків культурної та інформаційної окупації нашої держави Росією. Згідно з опублікованими даними до кінця цього року було змінено назву 7 652 топоніми. Зокрема, повернули історичну назву або отримали таку, що не пов'язана з Росією – Новоград-Волинський (відтепер Звягель), Ватуніне на Черкащині (відтепер Багачеве), селище міського типу Суворове перейменували на Бессарабське, село Московське на Донеччині – на Степове та багато ін. В українських містах і селах демонтували 28 пам'ятників Пушкіну, 9 – Горькому, 4 – Островському, 4 – Суворову, майже 20 пам'ятників і пам'ятних знаків на честь радянських визволителів. Представники Інституту національної пам'яті наголошують, що: «Одним з найрезонансніших прикладів деколонізації публічного простору у 2022 році став демонтаж і перенесення до музею пам'ятника російській імператриці Катерині II в Одесі» [10]. Однак і ці перетворення ще не привели до повного очищення українських населених пунктів від російських маркерів. Так, за підрахунками співзасновника проекту «Декомунізація. Україна» Вадима Позднякова лише у Києві залишилося ще близько 400 топонімів, що пов'язані з Росією, в Одесі – 200, у Харкові понад 500 [7]. Ініціатива проведення такої процедури, на відміну від довоєнного періоду, коли вона переважно перебувала

у представників державних структур, перейшла до самих мешканців міст. Соціологічні опитування демонструють зміну ставлення громадян до проведення таких перейменувань. Ідею перейменування вулиць та інших топонімів, пов'язаних з Російською Федерацією, Російською імперією та Радянським Союзом у ході соціологічного опитування, проведеного з 5 по 12 серпня 2022 р. Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова, підтримує 57 % українців [2]. Однак, як і на попередньому етапі подекуди представники місцевої влади чинять спротив намірам провести перейменування. «Нещодавно ми проводили виїзне засідання в Полтаві. – Зауважує О. С. Доній. – Здавалося б, центр української культури, звідти пішла українська літературна мова. Але такого спротиву з боку міської влади щодо фактично культурної деокупації, виведення з публічного простору імперської символіки, чесно кажучи, було годі очікувати». Він підсумовує: «У деяких регіонах є нерозуміння та свідомий саботаж процесу виведення з публічного простору російської символіки, російських пам'яток. Нерозуміння, що з російською пам'яткою йде російський танк, у багатьох, на жаль, є» [8].

Міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко зазначив «Уся наша діяльність є очевидною відповіддю на виклики, пов'язані з війною. Очищення українського культурного простору відбувається в демократичний і цивілізований спосіб. І це важливо. Наше очищення від російсько-імперського чи радянського минулого має відбуватися за європейськими стандартами» [10]. Щоб забезпечити це 10 червня 2022 року при Міністерстві культури та інформаційної політики України було створено Експертну раду. Для проведення виваженої конструктивної роботи, спрямованої на очищення публічного простору від русифікації й тоталітаризму Рада, спільно з Міністерством культури та інформаційної політики України, Українським інститутом національної пам'яті, розглянула найбільш гучні та проблемні символи «руського міра» в Україні, визначила список об'єктів, маркерів країни-агресора, котрі рекомендували перейменувати в першу чергу [9]. Вже згадуваний вище Міністр культури та інформаційної політики України Олександр Ткаченко неодноразово висловлював перестереження, що дерусифікація та деколонізація не означає знищення пам'яток. Так як чіткого визначення на законодавчому рівні переліку тих, що підпадають під дерусифікаційні акції не було, МКІП підготувало законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо невнесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та вилучення з Реєстру окремих об'єктів культурної спадщини», у якому запропонували чіткі критерії для їх визначення [10].

На забезпечення зменшення впливу Росії на внутрішню політику України та світогляд українців, створення передумов для унеможливлення російської пропагандистської діяльності та прискорення та унормування дерадянізації спрямоване і внесення змін до Закону України «Про географічні назви». 18 липня 2022 року Верховна Рада ухвалила цей законопроект [1], а у квітні 2023 року Президент України В. Зеленський підписав Закон №7253 «Про внесення змін до Закону України «Про географічні назви» щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України» [4]. У документі зазначено, що його прийняття викликано переосмисленням українським суспільством тоталітарної комуністичної спадщини, що дісталася нам від радянського минулого, та розпочатим широкомасштабним відродженням української історичної пам'яті, ідентичності та культури, очищенням нашого громадського простору від нав'язаних багато десятиліть назад чужинських ідеологем, запровадженням європейських цінностей та цивілізованого суспільного розвитку. Закон забороняє надавати географічним об'єктам назви, що символізують, звеличують Росію або її пам'ятні місця, дати, події, діячів, які здійснювали агресію проти України (чи іншої країни), а також тоталітарну політику та практику, пов'язану з переслідуванням за критику тоталітарного радянського та російського режимів, у тому числі українців на тимчасово окупованих територіях, розчищення міст від вже існуючих об'єктів, пов'язаних з країною-агресором [3]. Прийняття такого законодавчого акту, напевне, пришвидшить процес дерусифікації та заповнення символічного простору міст та селищ українськими маркерами.

Таким чином, розпочинаючи війну проти України Російська Федерація мала намір «денацифікувати» нашу державу. Однак рух громадськості за насичення символічного простору наших міст українськими маркерами продемонстрував нереалістичність цих планів. Замість денацифікації ворог отримав активну дерусифікацію. Відбувається стрімке очищення громадського простору від символів російської імперської та радянської тоталітарної спадщини. Топоніми, що прийшли за зміну старих, стають новим простором життя українців, їхньою новою буденністю і нехай краще вони щодня лунатимуть у розмовах, аніж ті, що були нав'язані Кремлем. Цей процес має відбуватися виважено, на засадах дотримання норм чинного законодавства, однак не може бути відтермінованим, бо він є нашим ментальним супротивом агресору.

Список використаних джерел

1. Андаліцька А. Рада заборонила географічні назви на честь країни-окупанта. *Уніан*. 2023. 21 березня. URL: <https://www.unian.ua/politics/rada-zaboronila-geografichni-nazvi-na-chest-krajini-okupanta-12187839.html> (дата звернення: 21.03.2023)

2. Дейна А. 57% українців позитивно ставляться до змін назв вулиць, пов'язаних із СРСР та РФ – дослідження. *Дзеркало тижня*. 2022. 13 жовтня. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/57-ukrajintsiv-pozitivno-stavljatsja-do-zmin-nazv-vulits-povjazanikh-iz-srsr-ta-rf-doslidzhennja.html> (дата звернення: 13.05.2023)
3. Закон №7253 «Про внесення змін до Закону України «Про географічні назви» щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ЛІ07236А> (дата звернення: 20.04.2023)
4. Зеленський підписав зміни до Закону «Про географічні назви» *Радіо Свобода*. 2023. 22 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-zakon-pro-geografichni-nazvy/32374256.html> (дата звернення: 05.05.2023)
5. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991 – 2015 рр.). *Україна – Європа – Світ: Збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015*. С. 244–250. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25124/1/Kyrydon.pdf> (дата звернення: 13.05.2023)
6. Лавришин Ю. The Washington post про дерусифікацію: культурний контрнаступ України – поспіх стерти відбиток Росії. *Дзеркало тижня*. 2023. 12 травня. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/the-washington-post-pro-derusifikatsiju-kulturnij-kontrnastup-ukrajini-pospikh-ster-ti-vidbitok-rosiji.html> (дата звернення: 05.05.2023)
7. Павленко О. Дерусифікація в законі. Як і коли у Харкові змінять російські назви вулиць. *KHARKIV Today*. 2023. 23 березня. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/derusyifikatsiya-v-zakoni-yak-i-koly-u-kharkovi-zminyat-rosiyski-nazvy-vulyts> (дата звернення: 11.05.2023)
8. Прищепя Я. «Є нерозуміння та свідомий саботаж»: Доній розповів про спротив дерусифікації у регіонах. *Суспільне. Новини*. 2023. 11 лютого URL: <https://suspilne.media/382550-e-nerozuminna-ta-svidomij-sabotaz-donij-rozpoviv-pro-sprotiv-derusifikacii-u-regionah/> (дата звернення: 05.05.2023)
9. Створення Експертної ради з деколонізації та дерусифікації при МКП. *Укрінформ*. 2022. 10 червня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3503355-stvorennja-ekspertnoi-radi-z-dekomunizacii-ta-derusifikacii-pri-mikp.html> (дата звернення: 13.04.2023)
10. Чорна С. Дерусифікація і деколонізація в цифрах. *Голос України*. 2023. 13 січня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/367610> (дата звернення: 22.04.2023)
11. Шостий рік деколонізації: підсумки та прогнози. *Укрінформ*. 2020. 16 липня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3061836-sostij-rik-dekomunizacii-pidsumki-ta-prognozi-rezultati-zagalnonacionalnogo-opituvanna.html> (дата звернення: 20.04.2023).

УДК 350.71.2; 159.9; 316.6

ЛЮДИНА ЯК БІОЛОГІЧНА СИСТЕМА: ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД

Ю. Приходько, кандидат педагогічних наук, доцент

Глобальний союз учених за мир

В дослідженні обґрунтовуються парадигмальні основи створення і трансформації в просторі та часі будь-яких мікро-та макро систем – продуктів людської діяльності, визначаються закономірності трансформаційних процесів у системах людської діяльності.

Ключові слова: *людська діяльність; глобалізація; система; структура особистості; потреби; мотиви; компетентність; технологія; трансформація; закономірності.*

Вступ. Процеси глобалізації сучасного світу з такими факторами як загальна інформатизація, комп'ютеризація, кібербезпека, технологізація, роботизація на основі штучного інтелекту, автократія, дестабілізація, тероризм, агресія постійно та системно впливають на всі сфери життєдіяльності людства та відзначається при цьому глибинними інституціональними трансформаціями. Як свідчать дослідження, зазначені процеси характеризуються як позитивними, так і негативними тенденціями та ризиками.

Інституціональні структури життєдіяльності людства політичного, соціально-економічного, технічного, наукового, освітнього, історичного, культурологічного, військового та іншого походження являють собою певні утворення, тобто системи. Мабуть, цілком слушним буде визнання того, що макро-та мікро світ людської діяльності та функціонування глобального земного середовища представляються безліччю систем різного походження та призначення, що в цілому визначають стан нашої планети та життєдіяльність людства. Як показує перебіг історичних подій, наукові дослідження, функціонування зазначених систем характеризується різними позитивними та негативними результатами: розвиток, успішність, занепад, хаос, руйнація, дисипація, тобто системні утворення з часом змінюються, функціонуючи в оточуючих середовищах під впливом дії та взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників в просторі і часі [15].

Визначальним чинником створення, розвитку та трансформації систем різного походження є людина з притаманними їй психологічними, фізичними, інтелектуальними, лідерськими, вольовими особливостями, якостями та здатністю до реалізації позитивних змін на всіх ієрархічних рівнях діяльності. Людський чинник у створенні та функціонуванні будь-яких систем, по-перше, є важливим пріоритетом національних інтересів України та забезпечення національної безпеки держави в умовах війни Російської Федерації проти

України [7; 8; 10; 11], по-друге, – актуалізує проблему підвищення якості підготовки військових фахівців у військових навчальних закладах, їх морально-психологічної готовності та стійкості, по-третє, – визначальним, оскільки впливає на професійну діяльність фахівців на різних ієрархічних функціональних рівнях державотворення, управління, соціуму.

Водночас, механізми трансформації систем людської діяльності, як і сама людина як біологічна система («самість» за К. Юнгом), не знайшли глибокого наукового висвітлення, обґрунтування, продовжують залишатися проблемними та актуальними для науковців в умовах теперішнього часу

Теоретичне підґрунтя. Теоретико-методологічну основу дослідження складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з таких напрямів:

– світові глобалізаційні процеси (А. Аткинсон, З. Бауман, Г. Гарретт, І. Кресіна, В. Корпі, Т. Левітт, Д. Лук'яненко, Е. Губер, Е. Макґрю, Т. Нільссон, Р. Робертсон, Д. Родрік, С. Удовік, Д. Хелд, Н. Хома, Г. Шварц та ін.);

– теорія систем і системологія (Р. Акофф, Л. Берталанфі, І. Блауберг, О. Богданов, Г. Гегель, В. Глушков, У. Ешбі Росс, І. Кант, Т. Сааті, Е. Юдін та ін.);

– психологічна структура особистості (Б. Анан'єв, Г. Гарднер, П. Гончарук, О. Ковальов, К. Левін, О. Леонт'єв, О. Лосєв, С. Максименко і С. Мул, А. Маслоу, К. Платонов, В. Рибалка, К. Роджерс, К. Спенс, Ю. Трофімов та ін.);

– стійкість і готовність як цілісне утворення особистості, яке включає низку компонентів, адекватних вимогам та умовам діяльності, що у сукупності дають можливість суб'єкту успішно здійснювати практичну діяльність (Б. Братусь, М. Варій, У. Джеймс, М. Дьяченко, Л. Кандилович, С. Мадді, Т. Митник, В. Моляко, Б. Смірнов, В. Стасюк, Е. Фромм та ін.);

Метою дослідження є обґрунтування парадигмальних основ створення та динаміки трансформації систем – продуктів людської діяльності.

Методи дослідження. Для реалізації визначеної мети використана система загальнонаукових методів дослідження, а саме: аналіз, індукція, дедукція, синтез, порівняння – для узагальнення нормативно-правових документів, філософських, психолого-педагогічних джерел, теоретичних положень і практичних результатів вітчизняних і зарубіжних науковців щодо глобалізації світу, теорії систем, їх трансформації, психологічної структури особистості; системного підходу – для обґрунтування Парадигми створення і трансформації в просторі та часі будь-яких мікро-та макро систем – продуктів людської діяльності, закономірностей трансформації систем людської діяльності.

Результати та обговорення. Світові глобалізаційні та урбанізаційні процеси прискорюють динаміку створення різноманітних систем як продуктів

людської діяльності. Їх функціонування, продуктивний, контрпродуктивний розвиток, трансформація визначаються ідеями, підходами, рішеннями, компетенціями творців зазначених систем – людьми, колективами. При цьому стійкість, життєздатність, життєвий продуктивний чи негативний цикл систем залежить від багатьох чинників, але в кінцевому рахунку визначається людиною та застосовуваними нею ресурсами. Парадоксальність ситуації заключається в тому, що апіорі неможливо передбачити наперед реальний кінцевий результат такої людської діяльності, хоча він і декларується...

Природа людини («самості»), людського чинника, соціальної свідомості, незважаючи на значні досягнення в таких галузях знань як біологія, генетика, епігенетика, фізіологія, філософія, соціологія, інформатика, психологія, психіатрія, педагогіка, залишається недостатньо дослідженою і містить безліч таємниць, що яскраво демонструється подіями як минулого, так і сьогодення. Хто ж усе-таки є людина в цілісному, ціннісному вимірі? Обгрунтованої відповіді на нього до цього часу нема.

Людина як біологічна система, складається із взаємозалежних і взаємопов'язаних між собою таких компонентів: клітин, тканин, органів і фізіологічних елементів, якій властиві рівність, саморегуляція, самовідтворення та самооновлення і може бути представлена характерними ознаками, наведеними в [15, р. 83].

У «Філософському енциклопедичному словнику» наведено надзвичайно важливе, на нашу думку, визначення людини: «Природно-соціальна істота, якісно особливий ступінь живих організмів на Землі, здатних до свідомої саморегуляції, завдячуючи чому вона постає як суб'єкт суспільно-історичної діяльності й культури. Людина є предметом вивчення різних галузей знання: соціології, етнології, психології, фізіології, педагогіки, медицини тощо... наявність розуму – фактор, що спонукає людину до розвитку, до створення власного світу, де вона почувалась би «у себе вдома», проте кожний досягнутий нею щабель розвитку залишає її незадоволеною, провокуючи на нові пошуки й рішення... Людина входить у трагічну суперечність з індивідуальними зазіханнями на реалізацію усіх її можливостей. Амбівалентність способу буття людини стала істотною перешкодою будь-яким спробам субстанціалізувати ту чи іншу її властивість» [13, с. 350].

На що людина здатна? Який має комплексний інтелектуальний потенціал, його складові та напрями реалізації? Яка цілеспрямованість, лідерські та вольові якості людини? Чи володіє людина системним, критичним мисленням? Чому і як змінюється в процесі розвитку та професійної діяльності? Як поводить в критичних ситуаціях? Що таке моральність, психологічна стійкість і послідовність дій людини? Як зовнішні та внутрішні чинники впливають на трансформацію людської свідомості та поведінки? Як апіорі

уникнути помилкових призначень і ризиків, що нерідко призводить до жахливих наслідків? Жодні підходи щодо діагностування якостей людини (як системи) за допомогою психологічних тестів, психофізіологічної апаратури, набутої освіти, проходження трудової діяльності, реальних чи примарних успіхів, лобістських рекомендацій тощо не відзначаються ефективністю, про що яскраво свідчить численна національна та світова практика, і, здебільшого, пізнається шляхом кадрової процедури проб і помилок.

Відзначимо, що сама природа людини від її походження до теперішнього часу мало в чому змінилася, окрім набутих знань, застосовуваних технологій, що в цілому прискорює (а нерідко і загострює) динаміку як позитивної, так і негативної діяльності людини, продукування нею різноманітних раціональних та ірраціональних систем. Аналізуючі діяльність людини в біосфері, В.І. Вернадський відзначав, що активність людини багаторазово прискорює всі еволюційні процеси, темпи яких швидко зростають з розвитком продуктивних сил, зростанням технічної озброєності цивілізації. Подальший неконтрольований, некерований розвиток людської діяльності приховує у собі небезпеки, які важко передбачити. Проте, якщо спочатку за своїм впливом на природу людина могла розглядатися лише як один із другорядних факторів, в міру розвитку цивілізації та росту її технічної оснащеності її роль стала порівняльною з дією великих геологічних процесів. Ця обставина змушує ставитися до можливих віддалених наслідків як виробничої, так і природоохоронної діяльності людини. Саме тому незабаром повинен наступити час, коли подальшу еволюцію планети, а отже, і людського суспільства, повинен буде спрямовувати Розум. Біосфера поступово перетворюватиметься в ноосферу Розуму – так звану «ноосферу» [1].

В першу чергу, звернемо увагу на аспект людської діяльності. На жаль, він не знайшов цілісного обґрунтування в сучасній філософії, що свідчить про кризу філософської думки. Водночас, не викликає сумніву, що відповіді на питання природи людини та її діяльності будуть отримані в недалекій перспективі з появою штучного самоорганізованого, самонавченого, самодостатнього інтелекту, співставленого або значно переважаючого за можливостями мозок людини. Це дозволить штучному інтелекту розкрити біолого-фізіологічні, генетичні, квантово-психологічні та інші таємниці людини як біологічної системи незалежно від того, бажає вона такої процедури чи ні, в межах діючих нормативно-правових актів, національних інтересів, національної безпеки і кадрової політики. Штучний інтелект з інструменту людини з часом має стати її партнером.

Провідне місце в системних дослідженнях належить категорії «система» (від грецьк. – ціле, складене з частин; поєднане). Важливою при цьому є думка видатних філософів. І. Кант під системою розумів «єдність різноманітних знань,

об'єднаних однією ідеєю» [4, с. 680]. Г.В. Гегель вважав, що будь-який предмет дослідження представляється системою, що сама розвивається, бо являє собою тільки момент розвитку ідеї [2]. Узагальнене філософське визначення системи сформульовано Ф. Енгельсом: «Уся... природа становить певну систему, певний сукупний зв'язок тіл, розуміючи під словом тіло всі матеріальні реальності...» [5, с. 392]. Автор загальної теорії систем Л. Берталанфі критеріальною ознакою будь-якої системи вважав комплекс елементів, що вступають у взаємодію [14]. Згідно із визначенням В.І. Вернадського система – це сукупність різних функціональних одиниць (біологічних, людських, інформаційних тощо), які пов'язані із середовищем і слугують для досягнення певної загальної мети шляхом дії над матеріалами, енергією, біологічними явищами та керування ними [1].

Автори посібника-словника «Професійна освіта» систему визначають як порядок, зумовлений правильним розташуванням частин; сукупність принципів, засадових для певного вчення; форма устрою; спосіб побудови; сукупність частин, пов'язаних спільною функцією тощо [9, с. 314].

Відповідно до Міжнародних стандартів серії ISO 9000:2015, система (system) – сукупність взаємопов'язаних або взаємодійних елементів [3, с. 12].

У «Філософському енциклопедичному словнику» – система – сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія; якісні характеристики цих елементів становлять зміст системи, сукупність закономірних зв'язків між елементами – внутрішню форму або структуру системи [13, с. 583].

В контексті викладеного вище зупинимося на обґрунтуванні парадигмальних основ створення і трансформації в просторі та часі будь-яких мікро-та макро систем – продуктів людської діяльності.

Діяльність людини значною мірою визначається її психологічною структурою з урахуванням зовнішнього і внутрішнього впливу середовища, суспільства, професійної діяльності. Психологічна структура особистості знайшла ґрунтовне відображення в наукових публікаціях ряду вчених-психологів з різним ступенем деталізації: К. Платонов (двовимірна), С. Максименко і С. Мул (удосконалена двовимірна), В. Рибалка (тривимірна).

Людина в системі суспільних відносин виступає і як суб'єкт, і як активний діяч з відповідними потребами. Різні психологічні теорії дають різні відповіді щодо активізації людських потреб (фрейдізм, гуманістична теорія, неофрейдізм, диспозиційний підхід, когнітивістсько-біхевіористський підхід, діяльнісний вимір тощо).

Зупинимося на діяльнісному вимірі структури особистості, бо саме цей вимір, переважно, визначає створення та трансформацію систем людської діяльності в контексті потреб. Потреба – це напружений активно-спонукальний

стан особистості, створюваний випробовуваною нею нестатком в об'єктах, необхідних для його існування та розвитку. Потреба – джерело потенційної активності. Активність розгортається тоді, коли з'являється предмет, що задовольняє потребу. Це – мотив – безпосередній побудник до активності. У людини формується потребнісно-мотиваційна сфера – сукупність потреб і відповідних мотивів. В діяльнісному вимірі (складова піраміди потреб А. Маслоу [6]) людина відчуває потреби у самореалізації: реалізація своїх цілей, потенційних можливостей, здібностей, розвиток своєї особистості. При цьому, як відзначає дослідник, розвиток особистості відбувається в напрямку від пошуку засобів існування через орієнтацію на зовнішній світ до орієнтації на світ внутрішній. Соціологічні дослідження показують, що відсоток самоактуалізованих людей у світі зростає, що є характерною рисою постіндустріального суспільства. Разом з тим, що має безпосереднє відношення до систем людської діяльності «...потрібно звернути увагу і на деструктивні тенденції... Паралельно зі зростанням чисельності самоактуалізованих людей ще більш швидкими темпами зростає чисельність людей з психогенними порушеннями...» [12, с. 176].

Потребнісно-мотиваційна сфера людини в діяльнісному вимірі нерідко реалізується шляхом виборних законодавчих процедур, політичної, соціально-економічної, правоохоронної діяльності, працевлаштування в органи влади, управління, інституції науки, освіти, культури тощо з наступним створенням (відповідно до спроможностей і можливостей) функціональних систем.

Створення людських систем передбачає визначення місії, цілей, завдань, напрямів і шляхів їх реалізації.

Місію можна трактувати як об'єднавчу ідею, яка допомагає розставити пріоритети в створенні системи, сприяє її поточному та стратегічному розвитку.

Цілі, на відміну від місії системи, фіксують конкретні стани, до яких прагне система, тому цілі трактують як критерій її успіху чи невдачі. Ціль – це конкретний стан системи чи її окремих складових, якого вона прагне досягти протягом певного терміну створення.

Завдання наперед визначають обсяг робіт зі створення системи, що підлягають виконанню. Визначені напрями та шляхи спрямовуються на реалізацію місії, цілей, завдань щодо створення системи.

Створення будь-якої системи людської діяльності органічно пов'язано із застосуванням відповідних технологій, впливом зовнішніх і внутрішніх чинників об'єктивних і суб'єктивних категорій, їх дією та взаємодією.

Технології соціальних процесів і явищ – це сукупність засобів, методів, підходів організації та впорядкування доцільної практичної діяльності відповідно до місії, мети, специфіки процесу реалізації і трансформації певних ідей, проєктів, систем. Необхідною умовою реалізації соціальних технологій

стає створення організаційних структур і систем і навіть вироблення політики соціального впливу. В соціальному просторі, здебільшого, застосовуються такі технології: політичні, управлінські, інформаційні, демографічні, економічні, військові; технології конфліктів, катастроф тощо. Соціальні технології формуються під впливом різноманітних теорій соціальної роботи, насамперед, психолого- і соціолого-орієнтованих, а також комплексних. За масштабністю щодо створення систем людської діяльності виділяють такі технології: глобальні, регіональні, колективні, інтелектуальні, індивідуальні, інноваційні.

Застосування технологій, вплив зовнішніх і внутрішніх чинників породжують протиріччя, від їх урахування, розв'язання залежить динаміка функціонування, стійкість систем.

Відповідно до теореми І. Пригожина про мінімум виробництва в системі ентропії (Пригожин І., Стенгерс І. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. 1986) у стаціонарному нерівноважному її стані виробництво ентропії мінімальне. Водночас, внаслідок зовнішнього впливу, в таких системах мають місце флуктуації. У стійкій системі флуктуації, що виникли, з часом самі по собі (спонтанно) зменшуються. Такі внутрішні процеси не ведуть до посилення флуктуацій (розгойдування системи). І навпаки, в нестійкій системі починається наростання амплітуди відхилень (так зване посилення) і система спонтанно, чи з високою вірогідністю, виходить за межі стаціонарного нерівноважного стану. При аналізі нестійких систем використовується теорія турбулентності. Перехід системи в стан турбулентності характеризується виникненням хаосу – зростанням ентропії. Нестійкі структури, які з часом зі стану стаціонарного нерівноважного стану переходять у нерегулярний нерівноважний стан і спонтанно утворюють нову систему, дістали назву дисипативних структур.

Закономірності трансформації, зокрема, систем людської діяльності зумовлюються: людським чинником; квантовою теорією поля, квантовою психологією; об'єктивними процесами еволюції; енергетичною природою системних змін; середовищем створення та знаходження системи; впливом зовнішніх і внутрішніх чинників; взаємодією внутрішніх чинників; взаємодією внутрішніх чинників під впливом зовнішніх чинників; рівнем знань, притаманних середовищу, де створюється та знаходиться система; соціальними технологіями; фізичними та соціальними явищами різної природи.

Кінцевими результатами створення і трансформації систем людської діяльності є такі: розвиток; застій, стагнація; руйнація; нова система.

Будь-які результати людської діяльності щодо створення і трансформації систем знову повертаються до людського чинника і таким чином людська діяльність продовжується до логічного завершення або все починається спочатку. Позитивно, якщо процес відбувається по висхідній спіралі

(продуктивна, стійка система), негативно – у разі створення нестійких, руйнівних систем (траєкторія замкненого кола).

На закінчення відзначимо, що контрольні, моніторингові результати та юридичні наслідки створення, функціонування і трансформації систем людської діяльності є невід’ємними складовими зазначених процесів і багато в чому визначають продуктивність діяльності людини як біологічної системи.

Висновки та перспективи подальших досліджень:

1. Процеси глобалізації, урбанізації сучасного світу постійно та системно впливають на всі сфери життєдіяльності людства і відзначаються при цьому глибокими інституціональними трансформаціями, прискорюють динаміку створення різноманітних систем як продуктів людської діяльності.

2. Визначальним чинником створення, розвитку та трансформації систем різного походження є людина, як біологічна система. Функціонування систем, їх продуктивний чи контрпродуктивний розвиток, трансформація визначаються ідеями, підходами, рішеннями, компетенціями, лідерськими, вольовими особливостями та якостями творців зазначених систем на всіх ієрархічних рівнях діяльності – людьми, колективами. Діяльність людини значною мірою визначається її психологічною структурою, потребнісно-мотиваційними, інформаційно-пізнавальними, цілеутворювальними, емоційно-почуттєвими та іншими чинниками з урахуванням зовнішнього і внутрішнього впливу середовища, суспільства, професійної діяльності.

3. Трансформаційні процеси в системах людської діяльності мають досліджуватись на основі загальної теорії систем, системології, теорії трансформації систем, біології, фізіології, генетики, епігенетики, квантової психології, психології, психіатрії із застосуванням різного інструментарію, в тому числі – штучного інтелекту.

4. Механізми створення і трансформації систем людської діяльності, як і сама людина, як біологічна система, не знайшли глибокого наукового висвітлення, продовжують залишатися проблемними та актуальними для науковців в умовах теперішнього часу. Розроблені та обґрунтовані парадигмальні основи створення і трансформації в просторі та часі будь-яких мікро-та макро систем – продуктів людської діяльності, проблемні питання статті мають стати предметом дискусій і подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. М.: Наука, 1989. 261 с.
2. Гегель Г.В. Соч.: В 14 т. М.: Соцэкгиз, 1932. Т. 9. 440 с.
3. ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT). Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 45 с.
4. Кант И. Соч.: В 6 т. М.: Мысль, 1964. Т. 3. 799 с.

5. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч.: В 30-ти томах, 2 изд. М., 1954–1961. Т.20. 826 с.
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. М.: Смысл, 1999. 425 с.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». Указ Президента України № 121/2021 від 25 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2>. (дата звернення: 20.03.2023).
8. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>.
9. Професійна освіта: Словник / Уклад. С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, Н.Г. Ничкало та ін. / За ред. Н.Г. Ничкало. К.: Вища школа, 2000. 380 с.
10. Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії: Указ Президента України № 36/2022 від 1 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/362022-41285>.
11. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. URL: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf.
12. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. М.: «Рефл-бук, К.: «Ваклер», 2002. 480 с.
13. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
14. Bertalanfy L. (1950). An outline of general system theory. / Brit. J. Phil. Sci., vol. 1, № 2.
15. Prikhodko Yu.I. (2022). Fundamentals of theory and methodology for the study of the transformation of systems of various origins / Journal of Scientific Papers «Social Development and Security», Vol. 12, No. 1. P. 81–94.

МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ

*А. Романишин, кандидат педагогічних наук, доцент
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем ЗС України,*

*А. Неурова, кандидат психологічних наук, доцент
Військова частина НГУ*

Виконання особовим складом Сил оборони України бойових завдань в ході російсько-української війни, вимагає від командування військових частин та підрозділів постійно шукати дієві методи, прийоми та способи покращення мотивації військовослужбовців до безпосередньої участі у бойових діях.

Саме мотивація виступає як рушійна сила особистості воїна, визначає напрям її поведінки та дій, впливає на якість виконання бойових завдань.

Під мотивацією в психології розуміють психофізіологічний процес, який під дією зовнішніх або внутрішніх чинників, стимулює у людей бажання займатися тією чи іншою діяльністю [1]. Основу мотиваційної сфери особистості становлять потреби. Фахівці виділяють декілька основних психологічних потреб, які притаманні всім військовим. З'ясувалось, що майже кожен військовослужбовець хоче [2]:

- підтримки та стимуляції своїх професійних досягнень;
- досягти високих результатів у службі;
- мати високий рівень поваги та визнання з боку товаришів по службі;
- отримати моральну та матеріальну винагороду за свою службу.

З вищесказаного, можна сформулювати думку про те, що суть і мета мотивації полягає в максимальному задоволенні всіх потреб воїна.

Якщо ми проаналізуємо методи та способи формування високої мотивації особового складу до участі у бойових діях у підрозділах та військових частинах, що неодноразово виявляли приклади мужності і героїзму в ході відбиття повномасштабної агресії росії, то ми побачимо, що вони практично відповідають вищезазначеним потребам, а саме:

- фіксація успішних дій за допомогою камер GoPro та їх демонстрація у соціальних мережах і серед військовослужбовців з метою популяризації підрозділу, формування почуття гордості за приналежність до героїчного військового підрозділу;
- розвиток принципу змагальності під час виконання бойових завдань, який підрозділ «краще» виконає завдання;
- постійний аналіз та розповсюдження кращого бойового досвіду між підрозділами з метою кращої фахової підготовки;
- розробка та виготовлення іміджевої продукції, за допомогою якої відбувається персоніфікація, популяризація та своєрідна реклама військової частини чи підрозділу;
- запровадження новітніх військових ритуалів та бойових традицій тощо.

Однією з найважливіших умов мотивації військових є формування у кожного з них позитивних мотивів в їх нелегкій діяльності. Цьому можуть сприяти наступні способи мотивації, які повинні застосовувати посадові особи у підрозділах:

- вияв турботи: кожній людині потрібно добре харчуватися, відпочивати та висипатися. Відповідно, необхідно задовольнити первинні потреби військового у теплі, гарячій їжі, ліжку, одязі тощо. Якщо немає об'єктивної можливості задовольнити всі базові потреби, необхідно чітко пояснити причини і

прикласти усіх можливих зусиль, у т.ч. із залученням волонтерської допомоги, для вирішення проблемних питань;

- позитивний настрій: в умовах бойового стресу військовим дуже нелегко зберігати оптимізм та вірити у позитивний результат дій;

- чітка планова організації занять з бойової підготовки, у першу чергу – з фахової підготовки, з дотримання процесу формування навичок: пояснення, демонстрація, відпрацювання за елементами, відпрацювання у цілому, систематичні повторювання;

- під час занять з бойової підготовки обов'язкове щоденне виділення часу для проведення командирського інформування та занять з антистресової підготовки, на яких розглядати питання, які будуть мотивувати особовий склад до виконання бойових завдань;

- після проведення занять з бойової підготовки чи виконання бойового завдання необхідне запровадження обов'язкового проведення after-action review (методики «Аналізу проведених дій») з метою динамічного, об'єктивного обговорення особливостей виконання завдань особовим складом.

Безпосередньо у бойових умовах мотивація особового складу може здійснюватися:

- особистим прикладом командирів щодо поведінки в екстремальній ситуації;

- постійним роз'ясненням військовослужбовцям, в ході проведення Бойового інформування, бойових завдань, які необхідно виконувати особовому складу, з поясненням його змісту, значення, порядку виконання;

- постійним проведенням з особовим складом Аналізу проведених дій після виконання бойових завдань;

- систематичним заохоченням особового складу за успішну бойову діяльність;

- постійним доведенням до особового складу прикладів мужності, героїзму українських військовослужбовців та успішного виконання бойових завдань.

Звертаємо увагу на основну вимогу, що всі ці рекомендації будуть мати позитивний ефект тільки при повному, комплексному, систематичному їх застосуванні, у першу чергу командирами усіх рівнів.

Список використаних джерел

1. Мотивація – що це таке, як працює, яка буває та на що впливає. Веб-сайт. URL: <https://termin.in.ua/motyvatsiia/> (дата звернення: 30.03.2023).

2. Чекурда Т. П. О способах мотивации военнослужащих к выполнению воинского долга и их практической реализации. Веб-сайт. URL: <https://ukranews.com/other/723415-chekurda-taras-petrovich-o-sposobah-motyvatsii->

voennosluzhashhih-k-vypolneniyu-voinskogo-dolga-i-ih (дата звернення: 30.03.2023).

ДУХОВНІСТЬ НА ПЕРЕТИНІ РЕЛІГІЙНИХ ТА СВІТСЬКИХ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРОТИСТОЯННІ ШИРОКОМАСШТАБНІЙ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Л. Петрова, кандидат філософських наук, доцент,

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Від 24 лютого 2022 року триває широкомасштабна агресія Росії проти України, яка в черговий раз підтвердила деструктивний та руйнівний вплив концепції «руського мира» на національну безпеку України. Між іншим, збройна агресія Росії сприяє консолідації усіх верств суспільства, суспільних інститутів, державних органів на боротьбу з ворогом, і релігійні організації, їх цінності цьому не виняток, позаяк бойова спроможність воїна значною мірою залежить від його морально-психологічного стану. Релігійні знання та уявлення віруючих військовослужбовців відрізняються від знань та уявлень тих, хто вагається між вірою та невір'ям або визнають себе невіруючими. Разом з тим релігійна свідомість віруючих військовослужбовців характеризується не високим рівнем знань про зміст Святого Письма, норми поведінки своєї релігії та досить розмитим характером релігійних уявлень.

Розуміння обмеженості раціоцентризму у підходах до формування духовного світу людини привело до упродовження у практичний освітній процес низки християнознавчих дисциплін. Можна констатувати, що сучасний національний виховний ідеал у практичному освітньому процесі являє собою сукупність скоріше морально-етичних якостей, ніж духовно-моральних характеристик особистості, і по суті до формування духовності на основі поєднання релігійних та наукових підходів має досить посереднє відношення.

Основою духовно-морального виховання науковці вважають залучення особистості до найвищих загальнолюдських цінностей: милосердя, правди, справедливості, готовності поступитися власними інтересами заради інтересів інших, бажання робити добро людям і намагатися триматися подалі від зла. Міра сформованості даних рис особистості говорить про рівень її духовності й моральності. Що стосується практичних напрямів становлення синтетичної моделі практичного освітнього процесу, що орієнтується на формуванні духовності на основі поєднання раціональних та трансцендентальних засад, то, на нашу думку, існуюча практика викладання у освітніх закладах основ християнської етики має бути суттєво розширена якраз за рахунок доповнення духовно орієнтованою освітою. Ми згодні з тими дослідниками, які обґрунтовують необхідність розробки та впровадження у освітній процес нової наукової й освітньої області, яка має на культурологічних засадах забезпечувати процес формування духовності з використанням механізмів інтеграції релігійних

та наукових уявлень про цей феномен. Існує чимало пропозицій стосовно назви цієї освітньої області – духовно-моральна культура, духовна культура, православна духовна культура тощо. Якщо говорити про вплив цього напрямку на формування духовності особистості як інтегрованої мети освітнього процесу, його доцільно назвати «культура духовності» як скорочений варіант більш повної назви «культура духовності як синтезу релігійних та світських духовних цінностей».

Очевидно, що з соціально-практичного боку вивчення в освітніх закладах культури духовності, як і християнської етики, має бути спрямованим на попередження таких кризових явищ сучасного життя, як наркоманія, пияцтво, криміналізація дитячого й молодіжного середовища, статева розбещеність, низький рівень суспільної моралі, втрата традиційних сімейних цінностей, занепад патріотичного виховання тощо. Викладання основ культури духовності буде сприяти духовно-моральній орієнтації тих, хто навчається, допоможе їм спонукувати себе до розвитку і самовдосконалення саме в духовних аспектах, що є слабким місцем сучасної вітчизняної освіти. Низка державних документів останніх років затверджує орієнтацію освіти на духовно-моральний розвиток особистості.

Виходячи з того, що духовність у сучасній освіті має розглядатися як інтегрована мета освітньої діяльності, культура духовності має відігравати роль фундаментальної основи загальної освіти, бази для самовдосконалення особистості й соціальної взаємодії на принципі єдності свободи та відповідальності. Досвід освоєння духовно-моральних змістів і цінностей культури допоможе плідному освоєнню таких галузей і форм суспільного знання, як історія, філософія, мистецтво, соціологія, право, економіка й політика, і дозволить вирішити одне з найбільш актуальних завдань сучасної загальноосвітньої школи – становлення гармонічно розвиненої людини, сумлінного працівника, відданого сім'янина і патріота Батьківщини. Освоєння культури духовності дасть можливість поєднати процес її формування із сприйняттям соціокультурного досвіду попередніх поколінь, які представлені в культурно-історичній традиції.

Інтерпретована у дусі поєднання раціональних та трансцендентальних цінностей, культура духовності особистості – це культура свободи, культура самовизначення в традиції. Вона має свою специфіку, яка не може повною мірою бути реалізована засобами інших дисциплін гуманітарного циклу сучасного освітнього процесу, у яких вирішуються інші специфічні завдання. Звідси впливає необхідність вицлюювання духовної культури в особливу освітню область, що має власні методологічні домінанти, структуру, цілі, способи реалізації.

У сфері підготовки до професійної діяльності область культури духовності буде сприяти усвідомленню духовно-моральних змістів базових видів людської діяльності, формувати сумлінне відношення до праці,

розбудувати навички спільної діяльності, кооперації і досягнення згоди, соборності. Іншим словами, на її основі буде формуватися не просто професіонал, а людина, укорінена у власній культурі, яка виконує свої посадові функції, виходячи з основоположних норм добра, любові та милосердя.

Список використаних джерел

1. Автушенко І., Автушенко О. Військово-релігійні відносини в Україні: питання національної безпеки. Воєнно-історичний вісник. 2021. Т. 41. № 3. С. 17 – 32. URL: <http://viv.nuou.org.ua/article/view/250895/248376>.

2. Віцько, С., Макаренко, А. (2020). Сутність, зміст і завдання духовно-морального виховання особистості майбутнього вчителя. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти, 2020. №12, С.252–262. <https://doi.org/10.31865/2414-9292.12.2020.206756>.

3. Калуга В.Ф. В пошуках шляху із пастки утилітарного світу : ірраціональні чинники облаштування спільного світу як альтернатива засиллю приватного інтересу та надуманого раціоналізму. К. : Міленіум, 2008. 162 с.

УДК 159.98:167

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

*С. Кучеренко, кандидат психологічних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України
Н. Кучеренко, кандидат психологічних наук
Українська інженерно-педагогічна академія*

В сучасний час значна увага приділяється підвищенню ефективності підготовки фахівців ризиконебезпечних професій до діяльності в екстремальних умовах. Напруга, викликана здійсненням професійної діяльності рятувальниками в особливих та екстремальних умовах, може викликати значні зміни їхнього емоційного стану, що у свою чергу знижує ефективність виконання службово-бойової діяльності. Здатність бути готовим до швидких, і найголовніше, оптимальних дій у цих ситуаціях є однією з умов підготовки рятувальника до складних умов праці. Його психологічний стан буде стійким, якщо є впевненість у надійності експлуатованих технічних систем, необхідні знання, вміння та навички дії в екстремальних умовах. Проведений психологічний аналіз показав, що добре підготовлені професіонали не розглядають складності, що виникають, як щось непоправне, і ставляться до них спокійно, з повним усвідомленням їх успішного вирішення. Вони можуть швидко перебудувати психічну діяльність під час емоційної напруги, що пред'являє високі вимоги до нервових процесів, емоційно-вольової сфери особистості. Професіонал високого рівня повинен вміти витіснити зі своєї

психіки страх перед можливою невдачею під час виконання трудових дій, бути готовим виконувати певні їх автоматично без урахування виниклої небезпеки, для оптимального виходу зі складної ситуації.

Під час підготовки майбутніх офіцерів рятувальників до професійної діяльності необхідно особливу увагу приділити емоційно-вольовій сфері особистості, оскільки навантаження, яке лягає на психіку людини, може викликати нестійкість психічної діяльності. Так в одних, навіть незначні, короточасні проблеми викликають порушення психічних функцій, в інших вони виникають лише при тривалому впливі особливо сильних стресових чинників. Особливо чітко емоційна нестійкість проявляється у екстремальних умовах. Прояви цього стану можуть бути найрізноманітніших форм. Може відбуватися уповільнення розумових процесів, утруднене прийняття рішень, з'являється метушливість у діях, прискорене серцебиття, переривчасте дихання, заціпеніння, порушення сприйняття часу, розгубленість, викликає помилкові дії, що посилюють ситуацію. Виконання професійних функцій набуває одноманітного характеру, одні й ті ж дії можуть повторюватися значну кількість разів без переходу на більш високий якісний рівень.

Одним з аспектів професійної підготовки майбутніх офіцерів рятувальників може бути аспект комунікації, оскільки мовний чинник має значення для виникнення емоційної нестійкості. Розпорядження, віддане в різкій формі, може викликати розгубленість і змусити зробити помилку у професійних діях. На ранніх етапах підготовки словесний образ може виступати в ролі підтримки, але коли відповідь вже сформована, запровадження словесної перешкоди може загальмувати психічну діяльність рятувальника, викликати неясність свідомості, емоційну напруженість.

Одна з обов'язкових умов підготовки майбутніх офіцерів рятувальників до професійної діяльності в особливих та екстремальних умовах – це облік індивідуальних особливостей нервової системи, з якими пов'язаний рівень емоційної стійкості. Так рятувальники, у яких переважає процес гальмування над процесом збудження або у яких немає достатньо сильного процесу збудження, не зможуть проявити себе в складних умовах адекватно подіям, що відбуваються. На виникнення емоційної напруженості значний вплив надають порушення в режимі сну, перевтома, невирішені конфліктні ситуації. Отже, індивідуально-психологічні особливості особистості, функціональні психофізіологічні стани визначають особливості емоційної стійкості людини під час діяльності у складних трудових умовах. А несприятливі обставини можуть спричинити значні психічні порушення, аж до захворювання.

Рівень емоційної стійкості залежить багато в чому від можливостей адаптації особистості всіх етапах виниклої екстремальної ситуації, які у своє чергу визначаються якістю професійної підготовки до діяльності реальних

умовах. У процесі навчання людина набуває знання, що дозволяють йому усвідомити особливості можливих складних ситуацій, що створюються у його професійній діяльності, опановує необхідні навички.

Спеціаліст повинен бути підготовлений до того моменту, коли стандартні умови трудової діяльності можуть зазнати змін, і професійні дії потрібно буде здійснювати в особливих, а можливо, й екстремальних умовах. Особливий вплив на рівень психічної напруженості надає інформаційна невизначеність особистості. В умовах недостатності необхідної інформації, у майбутніх офіцерів рятувальників виникають негативні емоції, відчуються труднощі в розумінні того, що відбувається, характерна неадекватність сприйняття навколишньої дійсності, порушується логічність і послідовність мислення, допускаються помилки у виборі послідовності необхідних операцій.

Під час виконання професійної діяльності в особливих та екстремальних умовах майбутній офіцер рятувальник, перебуваючи у стані психічної напруги, вольовим зусиллям пригнічує емоції, що виникають, отримує надлишкові відомості, усувається інформаційна невизначеність. Створюється стан емоційного дозволу, що виявляється у виникненні позитивних емоційних переживань, підвищеної рухової активності тощо. Якщо ж аналогічні ситуації виникають неодноразово, рятувальник отримує повну інформацію про особливості дії в них, набуває впевненості у правильності своїх дій, що дозволяє стенізувати емоційні реакції.

З вище розглянутого очевидно, що в організації та здійсненні підготовки майбутніх офіцерів рятувальників до діяльності в особливих та екстремальних умовах необхідно враховувати їх емоційні особливості, проблемам дослідження яких і будуть присвячені наші подальші роботи.

Список використаних джерел

1. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору: навч. посібник. Київ. 2006. 532 с.
2. Кучеренко С. М., Кучеренко Н. С., Назаров О. А. Проблема саморегуляції рятувальників як одна з центральних щодо успішності виконання службової діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2017. Вип.21. С. 66-74.
3. Кучеренко С. М. Кучеренко Н.С. Психологічна готовність майбутнього офіцера технічного профілю до організації службово - бойової діяльності в особливо умовах. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. С. 150-154.
4. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності: монографія. Харків. 2013. 745 с.

ТРУДНОЩІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

І. Жукович, кандидат філологічних наук, доцент

Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

Англійська мова є однією з офіційних мов Європейського Союзу (ЄС) і використовується як мова комунікації в багатьох сферах, таких як роботехніка, кібербезпека, міжнародні відносини. Тому підвищення статусу англійської мови у контексті євроінтеграції має велике значення. Одним із пріоритетних завдань зближення є розвиток спільної європейської мовної політики, що передбачає сприяння розвитку різних мов ЄС і підтримку багатомовності в освітньому просторі. Однак, у той же час, англійська мова, яка має домінуюче становище, є основною комунікацією для цілого ряду міжнародних організацій, таких як ООН, НАТО, Всесвітня торгова організація (ВТО), Міжнародний валютний фонд (МВФ) тощо. У більшості європейських країн англійська мова є мовою викладання у вищих навчальних закладах.

В українських закладах вищої освіти англійська мова є важливою навчальною дисципліною. Вона є обов'язковим предметом в університетах та академіях. Крім того, знання англійської мови може відкривати двері для здобуття бакалаврського чи магістерського рівня освіти за кордоном та працювати в міжнародних компаніях, мати можливість використання англійської мови для доступу до культурного обміну з іншими країнами.

Для студентів військових вишів знання англійської мови має дуже важливе значення. По-перше, участь у міжнародних миротворчих місіях, де знання англійської мови забезпечує ефективну співпрацю та координацію дій між учасниками операції. По-друге, підвищення професійної конкурентоспроможності в галузі військової служби. По-третє, доступ до міжнародних джерел інформації, таких як наукові статті, репортажі та інші матеріали, що доступні лише англійською мовою.

За час навчання вивчення іноземної мови допомагає курсантам отримати навички читання, письма, говоріння та слухання, що є необхідними для ефективної комунікації з іноземними партнерами та навичками роботи з інформаційними технологіями, такими як штучний інтелект, кібербезпека та сучасними видами озброєння, які зараз є досить актуальними для України.

Проте в умовах війни спостерігається цілий спектр труднощів, що впливає на рівень вивчення англійської мови. Перш за все, варто відзначити різний рівень мотивації залежно від курсу в мирний та військовий час. Якщо до війни спостерігався найвищий рівень мотивації у курсантів першого та п'ятого курсу, що було пов'язано з прагненням презентувати себе з кращого боку (1 курс) й одержати високі оцінки в дипломі (5 курс), а курсанти середніх курсів

мали змінну мотиваційну динаміку (2, 3, 4 курс). Однак в умовах війни рівень мотивації курсантів на різних курсах змінюється залежно від різних факторів. З одного боку, це ступінь загрози безпеці, особистісних цілей, підтримки родини та близьких. З іншого боку, почуття безнадійності та безперспективності. Крім того, тривала війна викликає у курсантів втому та стрес, що впливає на їх здатність до навчання та підготовки. Також є курсанти, які не бачать практичного застосування англійської мови для своєї військової кар'єри в умовах війни і тому є менш зацікавлені у вивченні іноземної мови. Варто додати, що на рівень мотивації впливає й відсутність практичного досвіду, тобто, практикувати свою англійську мову у реальних ситуаціях за кордоном через військові дії в Україні.

Серед труднощів необхідно вказати й власний психологічний стан учасників навчання: емоційне виснаження, «синдром провини вцілілого», низька стресостійкість. Курсанти та викладачі теж не є винятком, тому останні інколи більше приділяють уваги психологічному клімату в колективі серед курсантів, ніж це було до війни. Викладач ні в якому разі не «перевантажує емоційно», якщо, наприклад, знає, що курсант був знайомий з військовими, які загинули або зазнали серйозних психо-фізичних травм у війні з росією.

Наступним чинником необхідно зауважити брак самодисципліни та апатичність. Курсант не зацікавлений на 100 % у виконанні вправ та роботі на занятті з іноземної мови. Він постійно шукає шляхи виправдання своєї непередготовленості, апелюючи до різних причин: відсутність часу, фізична втома, напружені тренування тощо.

З нашої точки зору, апатичність у курсантів цілком може бути пов'язана з тим, що вони емоційно замкнені в межах подій, що відбуваються просто зараз і тут та обмежені у вільному пересуванні поза межами навчального закладу. Розсіяна концентрація уваги спостерігається у курсантів через майбутню невизначеність, постійні сигнали тривоги, обстріл міст, високим психологічним напруженням та нездатністю працювати через переживання. Усі ці обставини підвищують психологічний бар'єр, що є присутнім у курсантів через неналежний рівень мови. Оскільки, якщо вчасно викладач не працюватиме над усуненням цієї проблеми, це, у свою чергу, може розвивати сором'язливість, страх спілкуватися англійською мовою, навіть, незважаючи на великий словниковий запас. Тому викладач повинен викликати прихильність до себе студента і за кожен спробу заговорити на англійській заохочувати його. Доцільно звернути увагу й на такий фактор як невпевненість. Необхідно пояснити молодій людині, що не варто соромитися того, що вона робить помилки, адже вона вчиться. О. Колмикова зазначає, що побоювання деяких курсантів розмовляти англійською мовою на заняттях, виникає через зосередження на можливих помилках. Викладач повинен створити максимально комфортні умови в групі,

надаючи кожному курсанту можливості вільно розмовляти іноземною мовою, не перебуваючи його на кожному слові з метою виправити помилки. Саме використання комунікативного підходу дозволяє добитися гарних результатів [1, с. 180].

Через війну ускладняється доступ до належних ресурсів, таких як підручники, комп'ютери, доступ до Інтернету тощо.

Варто згадати й про те, що не всі викладачі готові жити й працювати у Україні в умовах війни. Тому значний відсоток кваліфікованих кадрів наразі знаходиться за кордоном. Така ситуація спричинила дефіцит професіоналів, які мають належний рівень викладання англійської мови курсантам військових інститутів та академій.

Доцільно буде згадати й про перериви в навчанні, що виникають через постійні зміни локацій курсантів чи їх евакуацію або інші обставини.

Отже, на нашу думку, щоб подолати вищезазначені труднощі викладач має допомогти курсантам знайти особисту мотивацію у вивченні англійської мови. Прикласти максимум зусиль, щоб зробити навчання цікавим та захоплюючим, наприклад, за допомогою використання ігор та симуляцій, використовувати реалістичні цілі та допомагати курсантам зосереджуватися на досягненні їх крок за кроком.

Список використаних джерел

1. Колмикова О. Труднощі під час викладання англійської мови за професійним спрямуванням майбутнім офіцерам торговельного флоту. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. №69. Т. 2. С.179-182. URL: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-2.35>

ДОСВІД ТА ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ГРУП ВІЙСЬКОВОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

І. Кравченко, кандидат педагогічних наук, доцент

Харківський національний університет повітряних сил імені Івана Кожедуба

Актуальність формування військових навчально-виховних груп зумовлена низкою проблем. По-перше, Україна як незалежна демократична держава потребує адекватної особистісно зорієнтованої парадигми навчання і виховання особового складу своїх Збройних сил, зокрема, підготовки офіцерських кадрів; по-друге, це передбачає модернізацію військово-педагогічних структур, наповнення їх функціонування сучасним, гуманістичним змістом, створення на цій основі єдиної системи військової освіти і виховання; по-третє, вимагає обґрунтування головного системотвірного чинника, що ініціює і безпосередньо забезпечує перехід від авторитарної до суб'єкт-суб'єктної моделі формування військових фахівців. Ним виступає навчально-

виховна група, у структурі якої формується особистість курсанта, засвоюються професійні знання і вміння. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження закономірностей реалізації педагогічного потенціалу навчально-виховних груп, що потребує постановки питання про наукові основи їх формування. В умовах реформування Збройних сил взаємовплив особистості і групи у педагогічному процесі військового закладу освіти зростає. Отже, все це вимагає розширення кола досліджень педагогічних детермінант, що визначають успішність процесу формування навчально-виховних груп.

Проте практика свідчить, що військові навчально-виховні групи формуються на емпіричному рівні спроб і помилок, їх педагогічний потенціал залишається невикористаним. Загострюється суперечність між потребами суспільства в підвищенні результативності педагогічного процесу військових закладів освіти і недостатньою реалізацією педагогічного потенціалу навчально-виховних груп як головного його чинника.

Проблема формування груп у навчально-виховному закладі досліджується не лише педагогікою, а також становить інтерес для філософії, соціології, психології. У педагогічній науці вона найбільш вивчена в межах педагогіки школи (теорії виховання) і традиційно орієнтована на формування учнівського колективу і групи в працях В.О. Білоусової, А.М. Бойко, Л.Ю. Гордіна, О.В. Киричука, В.М. Коротова, А.С. Макаренка, Л.І. Новікової, В.О. Сухомлинського та ін.

Аналіз наукових джерел з проблеми формування військових навчально-виховних груп виявив два основних підходи до її дослідження груповий (О.В. Барabanщиков та ін.), що був розроблений у 70 роки ХХ ст., та індивідуальний (В.В. Ягупов та ін.), обґрунтований у військовій педагогіці в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. як особистісно орієнтований. Проблема досліджувалася в таких головних напрямках: соціально-психологічному (А.Д. Глотчкін, Г.В. Ложкін, В.В. Спасенніков, Г.Д. Темко та ін.); колективних ціннісних орієнтацій і моральних установок членів групи (М.І. Дяченко, В.С. Лазарев, С.О. Невиркович, Є.Ф. Осипенков та ін.); вивчення настроїв особового складу військового підрозділу (В.М. Козубовський, Е.П. Утлик та ін.); співвідношення формальних і неформальних груп, динаміка їх розвитку (М.Й. Варій, Я.В. Подоляк та ін.), управління групами (О.Г. Процепко, В.В. Ягупов та ін.).

Відаючи їм належне, слід зазначити, що науковий пошук більшості військових педагогів і психологів щодо навчально-виховних груп (О.В. Барabanщиков, А.Д. Глотчкін, М.С. Полонський, Е.П. Утлик, М.Ф. Феденко та ін.) був спрямований переважно на виявлення можливості і здатності цих об'єднань протидіяти деструктивним негативним явищам і впливам, підтримувати необхідний рівень дисципліни.

Проте недостатньо вивченими залишаються ознаки і структури військових груп, їх педагогічний потенціал, спеціального дослідження потребує процес формування навчально-виховних груп у змінених соціально-економічних реаліях, педагогічні умови і засоби його забезпечення.

Сьогодні залишається відкритою проблема внутрішніх стосунків у Збройних силах України, що актуалізується в умовах набуття Україною членства в НАТО та демократизації суспільства й широкої гуманізації освіти. Зовні Збройні сили України сформовані, але внутрішня робота, а саме – соціальні й виховні проблеми на цій ділянці реформування вимагають ґрунтовного аналізу і науково виважених дій. Це дозволить сформувати особистість офіцера, який прагне до самоактуалізації і саморозвитку, володіє почуттям громадянськості й соціальної відповідальності, вміє цінувати й захищати духовні і матеріальні надбання українського народу, примножувати багатство країни, високо тримати свою честь і гідність.

Кінцевим результатом педагогічно доцільно сформованої групи, як вважають А.С. Макаренко, В.М. Сорока-Росинський, С.Т. Шацький, є колектив. В.О. Сухомлинський характеризував колектив як дуже чутливий інструмент, який творить музику виховання, необхідну для впливу на кожного вихованця, – творить тільки тоді, коли цей інструмент налагоджено. Колектив як виховна сила виникає тоді, коли в ньому є гармонія духовного життя особистості. Це надзвичайно тонка і багатогранна річ – гармонія особистості, – в ній перша й найголовніша турбота про гармонію духовного життя всього колективу. Вчений вважав, що колектив сформований тоді, коли він перетворюється на середовище виховання в кожній людині глибокої індивідуальної здатності до відповідальності. В.О. Сухомлинський визначив головну силу, яка об'єднує людей у будь-якому колективі – турбота про людину. На нашу думку, це той головний фактор, який найнеобхідніший у військовому колективі. В.О. Сухомлинський вважав, що колектив має перебороти в собі все негативне, небажане, шкідливе і досягти статусу позитивного, щоб кожен член будь-якої групи мав почуття відповідальності й обов'язку. Кожен вихователь має бути передусім сином Вітчизни, ця цінність є провідною у житті будь-якого колективу. Як вважав видатний педагог, ми стаємо членами колективу передусім тому, що живемо обов'язком перед Вітчизною [3].

Основоположником теорії колективу по праву вважається А.С. Макаренко. Він сформулював концепцію поетапного розвитку колективу. Для характеристики кожного рівня його розвитку використовував такі показники: рівень вимогливості в колективі, результати діяльності, рівень активності в громадському житті, стиль роботи керівників. На основі цих показників ним було виділено три стадії колективу:

- 1) вимоги до всіх членів колективу ставить керівник малої групи;

- 2) вимоги керівника до колективу підтримує актив;
- 3) кожна особистість ставить до себе вимоги на тлі вимог колективу.

Він не один раз запитував себе: «Що є першою й обов'язковою умовою створення повноцінного колективу? Колектив – це перш за все складна система взаємин, яка є справжнім вихователем кожного його члена. У колективі, – пише А.С. Макаренко, – взаємини дуже складні. Кожен повинен погоджувати особисті прагнення з цілями всього колективу. ...Особливо цікаві взаємини таких членів, де залежність не однакова. У цьому найбільша складність – створити взаємини відповідальної підлеглих. Це те, чого найбільше бояться наші педагоги, – товариш повинен уміти підпорядкуватися товаришеві, і не просто підпорядкуватися, а вміти підкорятися. І товариш повинен уміти наказати товаришеві, тобто доручити йому і вимагати від нього певних функцій і відповідальності» [2]. У військовому колективі ми спостерігаємо аналогічні складності у відносинах.

Практика роботи з курсантськими навчально-виховними групами засвідчує, що для особистості виняткове значення має початковий період навчання, тому що контакти, які встановлюються в цей час, мають тенденцію зберігатися упродовж усього періоду навчання. Загальні армійські труднощі згуртовують першокурсників, вони тягнуться до групових цінностей, норм поведінки, засвоюють їх, шукають тут підтримку і життєво необхідну для себе психологічну атмосферу. Але самі курсанти без підтримки командирів і викладачів, без педагогічно доцільно сформованої навчально-виховної групи пройти шлях до становлення офіцера-професіонала зможуть лише з великими труднощами і втратами.

Отже, щоб правильно сформувати навчально-виховну групу військового навчального закладу, потрібно обґрунтувати її узагальнену модель, визначити структуру, брати до уваги індивідуальні та психологічні особливості кожного її члена, користуватися певними педагогічними закономірностями, створити відповідні умови, які забезпечують необхідний рівень її діяльності.

На основі вивчення літературних джерел та здобутого досвіду, вважаємо, що *військова навчально-виховна група* – первинне структурне утворення цілісного військового організму вищого навчального закладу, члени якого об'єднані суб'єкт-суб'єктними відносинами співробітництва і співтворчості, кількість яких оптимальна для здійснення навчальних і виховних завдань, виконання основних вимог військової служби, що дозволяє виявляти можливості й задовольняти особистісні та професійні потреби кожного курсанта, як провідний чинник індивідуально орієнтованого формування особистості майбутнього офіцера, його професійного самотворення, один із головних інструментів модернізації Збройних сил на демократичних засадах [1].

Формування військової навчально-виховної групи – цілеспрямований

управлінський процес, що має свою мету, етапи, правила і виступає у рамках аналізу формально організованим фактором, що володіє достатньою силою і спрямованістю, щоб нейтралізувати дію негативних чинників, які впливають на позитивний розвиток групи. Якщо коригування – це ряд заходів визначеної сили, напрямку і часу впливу на групу, то, насамперед, потрібно знати, з якою силою, коли й у якому напрямку необхідно впливати на групу. Звідси стає очевидною необхідність проведення процедури діагностики для виявлення якісного стану навчальної групи. Але заходи діагностики не принесуть ніякої ефективності, якщо будуть показувати нам один чи ряд станів, без посилання на бажаний результат розвитку групи. Таким чином, стає необхідним застосування процедур прогнозування. Але в результаті прогнозування ми можемо знайти кінцевий результат, тоді як його досягнення вимагає певного визначеного часу. Отже, група не зможе досягти його відразу, а управлінські структури не зможуть коректувати її розвиток через відсутність даних про результати досягнення мети (чи моделі розвитку групи). Це означає, що для оптимального здійснення управлінського впливу необхідне моделювання діяльності ВНВГ.

Досліджуючи проблему формування ВНВГ у військовому закладі освіти, за основу беремо визнання викладацьким складом самоцінності кожної молодої людини, усвідомлення гуманної ролі відносин у групі для співробітництва і співтворчості у педагогічному процесі, становлення суб'єктивної позиції взаємоповаги, взаєморозуміння між курсантами й офіцерами, дотримання у групі особистісно орієнтованої моделі навчання і виховання.

Узагальнюючи теоретичний аналіз дослідження з проблеми формування військових навчально-виховних груп, можна зробити висновок: для виконання завдання щодо навчання та виховання всебічно підготовлених офіцерів Збройних сил України з високими діловими і моральними якостями та стійкою психікою першорядне значення має вивчення законів формування та факторів, які впливають на формування навчально-виховних груп у військовому закладі освіти.

Список використаних джерел

1. Кравченко І.В. Формування навчально-виховних груп у вищих закладах освіти. Навчальний посібник рекомендований Міністерством освіти і науки України для студентів і курсантів вищих навчальних закладів. Вид-во ВІПІ НТУУ «КПІ», 2009. 260 с.
2. Макаренко А.С. Колектив і виховання особистості. М.: Педагогіка, 1972. 334 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти тт. Т. 1. К. : Рад. школа, 1976. 654 с.

СТРАХ НА ВІЙНІ

В. Кислий, кандидат психологічних наук, доцент

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Д. Приходько, кандидат психологічних наук, доцент

Харківська державна академія культури

А. Куртов, кандидат технічних наук, доцент

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Протягом усього життя – від народження і до смерті – людина перебуває під впливом різноманітних страхів. Страх не є вродженим, а витікає з особливості психіки людини й тих навколишніх умов і ситуацій, в яких вона знаходиться в даний момент. Сучасна реальність є невичерпним джерелом ситуацій, які травмують людину в тій чи іншій формі. Тому страх в світі людських переживань явище настільки розповсюджене та має стільки різних відтінків, що навіть фахівцям іноді важко дати раціональне пояснення виникнення деяких його форм. Сам перебіг реакцій страху за звичай не дозволяє людині зрозуміти з яким видом страху вона має справу. Це можливо лише в спокійних умовах, при кропіткому аналізі ситуації, яка викликала установку на страх.

Відомий український актор Богдан Ступка згадував: «Я не люблю війну, тому що з дитинства боюся стрільби. Мені було всього три роки, але я добре її пам'ятаю. І тепер все життя мене переслідують страх...».

Для того щоб зрозуміти що таке страх на війні, нам потрібно визначити, що таке страх взагалі.

Психологічні словники визначають страх дуже різноманітно – це емоція, психічний стан, сукупність фізіологічних реакцій, емоційна реакція тощо. Разом з тим дослідники цього явища одноголосно відзначають, що страх перед смертю є природним, він наявний у кожної людини (тваринам він притаманний також у повному обсязі). Це один з найсильніших базових страхів, який впливає на всі прояви цього почуття, страх, від якого ніхто не убезпечений, незалежно від того, хоч би як цей страх був замаскований. Олександр Довженко промовляв: «Чого ви так тієї смерті боїтеся? Раз уже війна, так її нічого боятися. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди... У вашій любові до життя я бачу звичайнісінький страх смерті».

Клінічними та експериментальними дослідженнями встановлено, що серед психічно нормальних людей не буває «безстрашних». Переживання страху впливає на перебіг у нервових клітинах та корі головного мозку основних нервових процесів – збудження і гальмування, їх динаміку та співвідношення.

Нервові клітини переходять у так званий фазовий стан, внаслідок чого їх реакція на подразники перестає бути адекватною [1].

Отже на наш погляд страх – це емоційна реакція, яка виникає внаслідок ситуацій, що загрожують біологічному або соціальному існуванню людини та спрямована на джерело справжньої або уявної небезпеки. У людини емоції страху виникають головним чином, як умовні рефлекси, як механізми саморегуляції організму в навколишньому середовищі. Страх у людини характеризується депресивними психічними станами, неспокоєм, нервуванням, прагненням за будь що вийти з неприємної ситуації. Психічний стан страху характеризується широким діапазоном емоцій – від легкого переляку до жаху. Людина в психологічному стані страху діє нерозумно, припускається помилок. Страх позбавляє людину здатності свідомо керувати своїми діями. Сформовані реакції страху є порівняно стійкими і здатні зберігатися навіть при розумінні людиною їх безглуздість.

Сучасний бій – це суворе випробування фізичних і духовних сил військовослужбовця, його здатності активно протистояти дії екстремальних, вкрай несприятливих для життя чинників, зберігати волю і рішучість, з метою до кінця виконати поставлене йому бойове завдання.

Небезпека, перевантаження, перевищення межі людських можливостей, активність і вогонь противника, складність розв'язуваних завдань та необхідність граничної напруги всіх сил знижують бойову ефективність особового складу, провокуючи розвиток у військовослужбовців негативних психічних станів, проявами яких можуть бути невпевненість, пригніченість, апатія, розпач, приреченість, занепокоєння, тривога, боязнь та страх. Участь у бойових діях ставить до людини вимоги, що суперечать її інстинкту самозбереження, спонукає вчиняти дії всупереч природним потребам.

Страх – нормальна реакція організму на ненормальні умови. Причина виникнення страху в бою – незадоволення потреби в безпеці та стресові стани. Страх – природна та корисна реакція воїна на небезпеку, невідомість та раптовість бойової обстановки. Разом з тим, страх – найзгубніша емоція для ефективної військової діяльності. Норман Коупленд у роботі «Психологія і солдат» писав, що якщо солдати перебувають в атмосфері невизначеності, якщо їм дошкуляють причіпками, залякують і переслідують, а дисципліна головним чином тримається на репресіях – за таких умов інстинкт страху приймає загрозливі розміри та наносить серйозну шкоду боєздатності військ [2].

У бойовій обстановці психіка військовослужбовця піддається безлічі різноманітних впливів. Одні з них сприяють мобілізації і концентрації фізичних і духовних можливостей людини, підвищенню бойової активності, сміливості, самовідданості. Інші, навпаки, дезорганізують бойову діяльність військовослужбовця, блокують доступ до наявних резервів організму,

гальмують роботу нервової системи та психіки. Треті не роблять помітного впливу на бойову поведінку.

Індивідуально-психологічна специфіка реагування військовослужбовців на небезпеку проявляється і в тому, що вони відчувають піки негативного переживання у різний час. У ряді досліджень встановлено, що приблизно 30% військовослужбовців відчувають найбільший страх перед боєм, 35% – у бою і 16% – після бою. Також напруження страху зростає коли не має можливості його розрядити в дії, у разі невдалих результатів бою, важких втрат або порушень забезпечення їжею, водою або боєприпасами, тому що військовослужбовець в такому стані відчуває себе зовсім безпорадно. Як це не дивно, але останні дослідження доводять, що навіть розуміння військовослужбовцем можливості у разі потреби самостійно позбавити себе життя, зменшує його напруження страху.

Страх виявляється на поведінковому та тілесному рівнях, а також на рівні переживань. Вирізняють три типи реакцій військовослужбовця в екстремальній ситуації:

– *Астенічна реакція* (заціпеніння, тремтіння). Вона розвивається за механізмом пасивно-оборонного рефлексу, успадкованого від тварин. Настає повна розгубленість, військовослужбовець здійснює безладні та безглузді рухи. Цей вид страху негативно відбивається на ситуації бойової обстановки.

– *Стенічна реакція* (паніка). Вид рефлексу активно-оборонний. Характерна миттєва дія (тікати якомога раніше і якнайдалі від джерела страху). Масова паніка – найнебезпечніший прояв страху своїм «ураганим» наростанням. Вона виключає раціональну оцінку обстановки. Цей тип поведінки також є негативним.

– *Стенічне бойове збудження* пов'язане з активною свідомою діяльністю на момент небезпеки, і може бути позитивно забарвленим, тобто людина відчуває своєрідну насолоду та підвищення психічної активності. Це «захоплення страхом».

Позитивні емоційні реакції виникають не внаслідок редукції (усунення) негативних емоційних переживань, а внаслідок того, що негативні емоційні реакції призводять до вироблення опіатів, які викликають переживання задоволення, ейфорії. Цей розумний шлях поведінки властивий військовослужбовцям професійно та психологічно підготовленим до дій в екстремальних ситуаціях. Їм властива миттєва оцінка ситуації, виділення основного чинника, прийняття вірного рішення та втілення його в дійсність. У разі бойового збудження стенічні емоції викликають в організмі реакції, спрямовані на мобілізацію ресурсів організму, вони протікають на тлі підвищення енергетичної активності та стимулюють діяльність нервової, м'язової та серцево-судинної систем.

Прикладами негативних стеничних реакцій можуть бути гнів, лють чи обурення. Астенічні емоції, навпаки, викликають зменшення енергетичних ресурсів організму і знижують інтелектуальний потенціал, вони супроводжуються пригніченням психічної діяльності, гальмуванням реакцій організму і зниженням м'язової активності. Прикладами негативних астенічних реакцій можуть бути сум, смуток, туга [3].

Наполеон Бонапарт у книзі «Думки» писав, що у кожній битві настає мить, коли самі хоробрі солдати, після найвеличчішого напруження, відчувають бажання тікати. Взагалі більшість дослідників відзначають, що страх набагато рідше є джерелом реакцій боротьби, частіше, це реакції втечі або заціпеніння.

Махатма Ганді у своїх виступах стверджував, що «Сила – у відсутності страху, а не у кількості м'язів на нашому тілі...». Тому виховання стійкості до страху зазвичай спрямоване не на позбавлення військовослужбовця від нього взагалі, а на вироблення умінь володіти собою при його наявності та перетворити його на ресурс бойової діяльності.

Основними шляхами припинення страху й паніки є: тверде й рішуче керівництво командирів і штабів особовим складом та підрозділами; систематична та безперервна робота з особовим складом офіцерів структур морально-психологічного забезпечення; практичні навички військовослужбовців щодо первинної психологічної допомоги (самопомоги), отримані у ході психологічної підготовки; чіткість команд, розпоряджень і жестів, а також особиста поведінка безпосереднього командира (начальника).

Список використаних джерел

1. Варій М.Й., Козяр М.М., Коваль М.С. Військова психологія і педагогіка : посіб. Львів : СПОЛОМ, 2003. 624 с.
2. Коупленд Н. Психологія і солдат. 2-ге вид., Київ : Либідь, 1991. 96 с.
3. Теорія і практика управління страхом в умовах бойових дій : метод. посібник / О. М. Кокун та ін. Київ-Одеса : Фенікс, 2022. 88 с.

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПЕРВИННІЙ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

А. Кравченко, кандидат педагогічних наук

*Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут
(Військовий коледж сержантського складу)*

Важливим фактором, що визначає боєздатність Збройних Сил України, особливо в умовах війни, є якісна підготовка високопрофесійних офіцерських кадрів у вищих військових начальних закладах. Одним із основних напрямів навчально-виховного впливу у військовому навчальному закладі вищої освіти є

формування морально-психологічної атмосфери у військовому середовищі, мобілізація курсантів із перших кроків навчання на оволодіння своїм фахом, виховання свідомого ставлення до кожного заняття, що реалізується в період проходження ними первинної військово-професійної підготовки.

Більшість офіцерів військового закладу вищої освіти в своїй професійній діяльності застосовують переважно загальні методи та використовують масові заходи виховної роботи, не зважаючи на соціальні зміни та вимоги часу, без урахування індивідуальних потреб і прагнень курсантів. Командири та викладачі не підготовлені до педагогічно доцільного здійснення і проектування розвитку системи відносин курсантів, їхньої професійної і міжособистісної взаємодії. Це призводить до значних прогалин у навчально-виховній роботі, коли головна увага приділяється лише підтриманню зовнішньої авторитарної військової дисципліни, не враховуючи внутрішню сферу в формуванні військового фахівця. Відсутність професійних психолого-педагогічних знань щодо комунікативної взаємодії призводить до зниження загального рівня вихованості та навченості курсантів, а також зумовлює формування неправильного уявлення про подальшу професійну діяльність у військах.

Виникає необхідність виявлення закономірностей, сутності і специфіки процесу формування комунікативної взаємодії у первинній військово-професійній підготовці військовослужбовців – «курсант-курсант», «командир-курсант», «викладач-курсант» – і дослідження наукових основ цього процесу.

Сьогодні у педагогічному процесі військових навчальних закладів вищої освіти у зв'язку з їх демократизацією актуальність комунікативної взаємодії курсантів, командирів і викладачів зростає, що вимагає розширення кола педагогічних пошуків, які визначають успішність первинної військово-професійної підготовки.

Необхідність гуманної комунікативної взаємодії у процесі навчання та виховання доведено в наукових працях Ш. Амонашвілі, І. Беха, Є. Бондаревської, О. Бодальова, Є. Борисової, О. Гребенюка та ін.

Гуманна комунікативна взаємодія дістала відображення в педагогічній спадщині відомих вітчизняних педагогів Г. Ващенко, О. Захаренка, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін. У їхніх наукових працях розкрито основні положення комунікативної взаємодії, що сьогодні становить теоретичну основу означеної проблеми.

У педагогічній науці найбільш дослідженою є суб'єкт-суб'єктна комунікативна взаємодія, що репрезентовано в працях І. Беха, А. Бойко, В. Білусової, О. Гордіна, В. Кременя, В. М'ясищева, Н. Побірченко, О. Савченко, О. Сухомлинської, А. Хоменко та ін. учених.

Дослідження здійснювалося в таких основних параметрах вітчизняного дослідницького поля: методологічні засади та закономірності формування

військових фахівців (О. Барабаншиков, Г. Темко, В. Ягупов та ін.); зміст військової освіти, засоби піднесення ефективності формування майбутніх офіцерів у процесі навчальної взаємодії (І. Біжан, В. Герасимов, В. Давидов, М. Нецадим та ін.); особливості змісту і методів індивідуальної виховної роботи у первинній професійній підготовці (І. Афонін, М. Науменко, Я. Подоляк, М. Феденко та ін.); особистість військовослужбовця та його статус у військовому колективі (Л. Железняк, М. Киряшов, В. Яблонко та ін.); комунікативні взаємовідносини у групах та неформальних спільнотах курсантів за інтересами (В. Давидов, В. Козубовський, К. Платонов та ін.).

Отже, досліджені певні аспекти проблеми. Водночас, недостатньо вивченими залишаються: поетапний процес формування комунікативної взаємодії у первинній військово-професійній підготовці курсантів, комплекс умов успішного здійснення комунікативної взаємодії у військових закладах вищої освіти .

Це загострює соціально-педагогічні суперечності:

– між демократичними ідеалами суспільства і традиційними принципами та методами, що до цього часу панують у практиці формування особистості військового фахівця;

– між соціальними прагненнями досягнення креативної, динамічної й самодостатньої особистості військового професіонала і теоретичною необґрунтованістю процесу формування комунікативної взаємодії протягом усієї його підготовки, особливо первинної;

– між значним гуманістичним, військово-професійним потенціалом первинної підготовки і недостатньою педагогічною компетентністю командирів і викладачів для її повної реалізації. Наявні суперечності свідчать про доцільність проблеми.

Отже, комунікативну взаємодію курсантів вищого військового навчального закладу розуміємо як професійне педагогічне спілкування, діяльність і відносини, що визначають напрям педагогічного мислення і практичної діяльності курсантів, викладачів та командирів, і базуються на гуманній взаємодії та взаємоповазі, що забезпечує професійний розвиток майбутніх офіцерів у процесі особистісно-орієнтованого навчання й виховання. Метою цієї взаємодії є особистісний і професійний розвиток майбутніх офіцерів у процесі навчання й виховання.

Аналіз комунікативної взаємодії в сучасному військовому навчальному закладі вищої освіти , на жаль, дає можливість говорити про невідповідність рівнів навчання, військової дисципліни, несення вартової та внутрішньої служби, взаємостосунків між курсантами у військовому колективі вимогам сьогодення до якості і професіоналізму Збройних Сил України на шляху до євроатлантичної інтеграції.

Курсанти військового навчального закладу вищої освіти покликані з

перших днів первинної військово-професійної підготовки разом навчатись, виконувати поставлені завдання військової служби. Якщо рівень комунікативної взаємодії низький, а курсанти не об'єднані спільною метою, вони не в змозі розкрити індивідуальний потенціал для подальшої професійної підготовки і формування майбутнього офіцера. Затяжний процес установлення позитивно спрямованої міжособистісної комунікації негативно впливає на навчальні досягнення, дисциплінованість, групову активність і виховання в цілому, оскільки це заважає курсантам зосередитися на основній меті своєї діяльності – становленню професійного військового. Протягом перших днів перебування у військовому закладі вищої освіти між курсантами відбувається процес міжособистісного «притирання», у зв'язку з чим у цей час ефективність їх навчання і праці знижується.

У юнаків, що вступили до військового навчального закладу вищої освіти, нами виявлено: 1) диспропорції між соціальним і психофізіологічним дозріванням; 2) уповільнення процесу комунікативної взаємодії; 3) виникнення невідповідності у вольовій і моральній сферах; 4) споживацькі настрої, егоцентризм; 5) культ жорстокості й сили, що породжує позастатутні взаємини, неформальні мікрогрупи й лідерів, призводить до розрізненості у військовому колективі, створює загрозу цілісності військового організму [3, с. 45-48].

Інформаційний вплив, отриманий особистістю до вступу у навчальний заклад вищої освіти, не завжди має позитивне, а інколи – й негативне значення для адаптації до життєдіяльності військового закладу. Саме тому, на нашу думку, В. М. Мадзігон і М. І. Бурда наголошують на необхідності створення освітнього середовища нового, вищого рівня організації, щоб його форми, методи і прийоми спиралися на особливості життя і діяльності вихованця – «періоди активності, емоційного піднесення, самопочуття, цикли навчальної діяльності, мотиваційні характеристики, ставлення до певних подій (вихідні, свята, олімпіади, конкурси тощо); така індивідуалізована модель враховуватиме типові й індивідуальні відмінності між військовослужбовцями, форми їх вияву в комунікативних відносинах і пізнавальній діяльності, особливі цикли життєдіяльності ...» [4, с. 87].

Сприятливий морально-психологічний клімат колективу підвищує працездатність курсантів, стимулює усі види їх активності, поліпшує настрої і самопочуття, задоволення службовою діяльністю та характеризується такими ознаками:

- довіра і висока вимогливість курсантів один до одного;
- доброзичлива і ділова критика;
- вільне висловлювання думок при обговоренні загальноколективних проблем військової служби;
- відсутність тиску командира на підлеглих курсантів і визнання за ними

права приймати вагомі для групи рішення;

– достатня поінформованість членів колективу про його завдання і дійсний стан справ;

– задоволеність належністю до навчальної групи курсантів [1].

На думку М. Й. Варія, це досягається цілеспрямованим формуванням і підтримкою здорового морально-психологічного клімату, що можливо за умови ефективного функціонування всіх динамічних елементів, які складають морально-психологічний стереотип військовослужбовця:

– колективної думки;

– колективних традицій;

– колективних суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин;

– колективного настрою;

– психологічної сумісності і доброго самопочуття особистості в колективі;

– колективних психологічних установок і ціннісних орієнтацій [2].

Морально-психологічний клімат відображає синтез знань військовослужбовців, їхніх поглядів і переконань, комунікативної взаємодії, настроїв, уявлень, понять, спонукань, звичок, які формуються під впливом нових повсякденних умов життя і побуту.

Для формування морально-психологічного клімату однаково важливими і взаємодоповнюючими є:

– свідомий психолого-педагогічний вплив безпосередньо на мотивацію через переконування, роз'яснення, стимуляцію внутрішньої роботи з формування самосвідомості, переосмислення себе і навколишньої дійсності;

– вплив на особистість через перебудову її соціального мікросередовища, сфери і умов діяльності з наступною перебудовою мотивації [2].

Комунікативна взаємодія у первинній військово-професійній підготовці майбутнього офіцера вибудовує основи його професіоналізму, розвиває креативність та оперативність мислення, почуття власної і людської гідності, потреби фахової самоосвіти упродовж життя, а отже, сприяє формуванню вільного, повноправного професіонала і громадянина України.

Список використаних джерел

1. Варій М. Й. Колективні ціннісні орієнтації та морально-психологічні установки : наук.-метод. посіб. Львів : ВПП ДУ «ЛП», 1997. 31 с.

2. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ, його оцінка та підтримка на високому рівні. Львів : ВПП ДУ «ЛП», 1996. 311 с.

3. Кравченко А. І. Комунікативна взаємодія курсантів вищих військових навчальних закладів як основа індивідуалізації педагогічного процесу. *Тьюторство як фактор індивідуалізації педагогічного процесу в контексті кредитно-модульної системи навчання : матеріали всеукр. наук. конференції;*

Полтавський нац. пед. ун-т імені В. Г.Короленка. Дидакал. Вип. № 11 Полтава: ПНПУ, 2011. С. 45-48.

4.Мадзігон В. М. Пріоритетні напрями педагогічних досліджень. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 3. С. 79-89.

ДО ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ХОДІ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

М. Чепель, доктор філософії

Національна академія Національної гвардії України

В умовах дії правового режиму воєнного стану, коли Сили оборони України протистоять військовому вторгненню РФ, а сьогоднішні виклики в інформаційному середовищі місцями привалюють над подіями на полі бою, актуальним питанням залишається інформаційно-психологічна безпека військовослужбовців.

Під поняттям «інформаційно-психологічна безпека військовослужбовців» слід розуміти захищеність психіки особового складу та його індивідуальних, колективних потреб, цінностей та інтересів від навмисних та ненавмисних інформаційно-психологічних впливів суб'єктів інформаційного протиборства. Загрозами інформаційно-психологічній безпеці військовослужбовців будуть політичні, економічні, соціальні, територіальні і, насамперед, воєнні чинники, які за певних умов можуть нанести шкоду психіці особового складу та вплинути на виконання ними бойових (службово-бойових) завдань.

Для здійснення аналізу, оцінювання та прогнозування загроз інформаційно-психологічній безпеці військовослужбовців, визначення ступеня їх впливу та корегування заходів протидії загрозам та захисту особового складу необхідно виконувати постійний моніторинг інформаційного середовища, а саме

виявляти внутрішні і зовнішні загрози та оцінювати їх ймовірнісний рівень нанесення шкоди;

визначати джерела, комунікаційні канали інформаційно-психологічного впливу, які мають деструктивний характер;

визначати вагомість впливу негативних чинників на інформаційно-психологічну безпеку військовослужбовців;

встановлювати залежність впливу загроз на ефективність виконання військовослужбовцями бойових (службово-бойових) завдань та корегувати при необхідності заходи протидії та захисту.

Для запобігання розповсюдження фейкового контенту, дезінформації, що спрямовані на зниження морально-психологічного стану особового складу слід проводити наступний комплекс заходів із протидії та захисту:

організація та проведення превентивних дій щодо поширення неправдивих повідомлень в інформаційному середовищі, ефективне спростування фейків;

нейтралізація джерел та каналів що здійснюють інформаційно-психологічний вплив метою якого є введення в оману, деморалізація, зниження морально-психологічного стану військовослужбовців;

застосування форм інформаційно-психологічного протиборства (інформаційно-психологічний захід, превентивний інформаційно-психологічний захід, інформаційно-психологічна атака (акція, удар), інформаційно-психологічна операція);

здійснення інформаційно-психологічного впливу на протидіючу сторону, населення країни-агресора;

організація (регулювання, обмеження) контенту в інформаційному середовищі, поширення певної інформації тощо;

активне використання способів обробки, оцінювання інформації; формування у військовослужбовців критичного мислення (здатності до всебічного аналізу інформації з різних джерел з метою з'ясування ступеня її логічності та ефективного використання в конкретній ситуації);

формування індивідуального, колективного соціально-психологічного захисту тощо.

Таким чином, інформаційно-психологічна безпека військовослужбовців в ході дії правового режиму воєнного стану в сьогоденнішніх реаліях набуває особливого значення, потребує додаткового дослідження і вимагає особливого ставлення органів державної влади до цього питання.

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА У БОРОТБІ ФІНСЬКОГО НАРОДУ В ХОДІ ЗИМОВОЇ ВІЙНИ

С. Черевичний, доктор філософії з галузі психології

О. Остапчук, кандидат історичних наук

А. Романишин, кандидат педагогічних наук, доцент

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України

Дух Зимової війни відноситься до національної єдності, яка переважала у Фінляндії під час Зимової війни 1939–1940 років, яка, як правило, сприяла стійкості оборони і, таким чином, навіть збереженню незалежності країни. Дух Зимової війни – це емоційне переживання, яке об'єднало суспільство та

сформувало у нього готовність принести себе в жертву заради захисту Батьківщини.

Радянсько-фінська війна виявила високий національно-патріотичний дух та велику моральну стійкість не лише армії, а й всієї фінської нації. Формування цих якостей відбувалось протягом двох десятиліть після звільнення Фінляндії від російської окупації.

Ефективність радянського пропагандистського впливу на війська й населення Фінляндії напередодні і під час Зимової війни була дуже мізерною.

Фінська пропаганда, яка апелювала переважно до почуттів патріотизму та справедливості оборонної війни виявилась дуже ефективною, оскільки попередні двадцять років у масовій свідомості населення формувался дух патріота – захисника Батьківщини.

Найбільш значну роль в цьому зіграв добровольчий військовий рух – Шуцкор. Як показала подальша історія, саме Шуцкор став оплотом армії та його духовним ядром.

Держава створювала і підтримувала дух Зимової війни:

- головною метою було зміцнення волі громадян до боротьби та створення єдиного духу в суспільстві;

- основним інструментом була керована державою інформаційна діяльність, яка формувала медіа образ та спільний національний зміст війни;

- основними підходами під час інформаційної діяльності були, наголошування на обороноздатності Фінляндії, не розповідати про реальний стан війни, щоб не впав дух народу. Згадувалися як ідеологічні, так і національно-оборонні цінності.

Основні чинники які на передодні війни позитивно вплинули на появу та формування в суспільстві «духу Зимової війни»:

- брехлива радянська пропаганда. (У Фінляндії ставилися з іронією до радянських газет, які писали, що фінський кордон своєю близькістю «загрожує» Ленінграду.);

- низький рівень довіри до радянського союзу. (Довіра була багато в чому підірвана фактом формування уряду Куусінена та отриманими їм у дар величезними територіями.);

- жорстокість радянської влади. (У пам'яті були нові репресії 30-х років у радянському союзі.);

- результат розбудови у 1920-1930-х роках збройних сил;

- національне об'єднання, що розпочалося в 30-х роках;

- в суспільстві переважав консенсус щодо того, що країну треба захищати у разі агресії. (Незважаючи на великі втрати, цей дух зберігся до кінця війни. «Духом Зимової війни» перейнялися майже всі, аж до комуністів. Те, що Фінляндія взагалі зважилася на збройний опір, цілеспрямовано і за підтримки

широких народних мас, цілком імовірно, стало несподіванкою для Москви. Та й для Гельсінкі теж.)

Основні чинники які позитивно вплинули на підтримку «духу Зимової війни» у особового складу збройних сил:

усвідомлення приналежності до своєї військової частини та готовність до жертвності для своєї нації;

повага до моральних цінностей в збройних силах: людина, громадянин, громада, а особливо командний дух;

командно-орієнтована філософія лідерства;

конструктивна взаємодія та взаємоповага між непрофесійними (мобілізованими) солдатами та професійними солдатами;

згуртованість в малих групах;

постійна підтримка військової майстерності, яка підкреслювала загальну орієнтацію на визвольну війну;

успіхи на фронті Зимової війни породили досвід успіху, що, природно, вплинуло на національну самооцінку. Вони показали, що Червону Армію можна бити.

Національна інтеграція відбувалася переважно на «домашньому фронті», а не на передовій, де класові структури суспільства та напруга між лордом і хлопцем все ще панували. Однак це не виявилось проблемою.

Таким чином, інформаційна діяльність держави створювала і підтримувала дух Зимової війни (морально-психологічний стан), контролюючи образ війни, який доносили людям. Скерована державою інформація могла успішно контролювати настрої на внутрішньому фронті. Така інформаційна діяльність змогла зберегти дух єдності, а у військовий час – забезпечила армію наймотивованішими та професійними кадрами.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КОМАНДИРІВ ТАКТИЧНОЇ ЛАНКИ З ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНО- ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВПЛИВУ ПРОТИВНИКА НА ПІДЛЕГЛИЙ ОСОБОВИЙ СКЛАД

О. Савчук, кандидат психологічних наук

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

В. Пасічник, кандидат психологічних наук, доцент

Національна академія Національної гвардії України

Спроможність командира тактичної ланки протидіяти інформаційно-психологічному впливу противника на підлеглий особовий склад – це чинник, що кардинально позначається на рівні боєздатності підрозділу. Зазначена спроможність, в умовах російсько-української війни, набула критичного

значення, що, в свою чергу, обумовило актуальність завдання з формування та розвитку у командирів тактичної ланки релевантних професійних компетентностей.

На нашу думку, спроможність командира протидіяти інформаційно-психологічному впливу противника на підлеглий особовий склад визначають дві компетентності:

а) здатність підтримувати високий морально-психологічний стан особового складу;

б) здатність прогнозувати, виявляти та нейтралізувати негативний вплив противника на особовий склад.

Щодо здатності командира підтримувати високий морально-психологічний стан особового складу, то вона забезпечується:

а) розумінням ролі морально-психологічного забезпечення в єдиній системі всебічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил);

б) знаннями, вміннями та навичками з питань організації морально-психологічного забезпечення;

в) володінням методиками підготовки та проведення заходів морально-психологічного забезпечення в умовах бойової та повсякденної діяльності;

г) опануванням основ теорії і практики впливу на військовослужбовців на різних етапах виконання навчально-бойових завдань;

д) розумінням джерел негативних явищ у військових колективах, вмінням аналізувати причини їх виникнення, а також вмінням знаходити оптимальні шляхи щодо запобігання та подолання таких явищ;

е) практичними навичками виховної роботи, зміцнення психологічної стійкості та формування психологічної готовності в умовах повсякденної діяльності та в екстремальних умовах бойової діяльності;

ж) гуманістичним світоглядом та вірністю конституційному обов'язку.

В свою чергу, здатність командира прогнозувати, виявляти та нейтралізувати негативний вплив противника на особовий склад забезпечується:

а) розумінням ролі системи заходів з протидії інформаційно-психологічному впливу противника;

б) вмінням виявляти, під час прогнозування впливу, осіб, які можуть піддатися негативному інформаційно-психологічному впливу противника, вже сприйняли дезінформацію або демонструють ознаки деморалізованості та дезорганізованості;

в) вмінням організувати роботу з запобігання негативному впливу шляхом впорядкування використання особовим складом підрозділів особистих засобів стільникового зв'язку та інших електронних пристроїв отримання інформації, а також телевізорів, радіоприймачів тощо; створення у

підрозділі груп виявлення інформаційно-пропагандистських матеріалів противника; організації ретельного відбору та призначення осіб для роботи з бойовими документами, на засобах зв'язку тощо;

г) вмінням організувати збирання та знищення в установленому порядку інформаційно-пропагандистських матеріалів противника (друкованих тощо), контроль за розповсюдженням серед особового складу інформаційно-пропагандистських матеріалів противника на особистих електронних пристроях отримання інформації;

д) вмінням рішуче припиняти паніку, чутки та плітки, зокрема ізолювати особовий склад, який піддався паніці та деморалізації;

е) вмінням організувати своєчасне, обґрунтоване та психологічно доцільне інформування особового складу про зміни обстановки, застосування противником нових видів зброї, форм та методів інформаційно-психологічного впливу;

ж) вмінням, під час нейтралізації наслідків негативного впливу, організувати роботу із деморалізованим особовим складом, розповсюджувачами чуток та панікерами;

и) вмінням знаходити шляхи та способи відновлення організованості і боєздатності дезорганізованих підрозділів;

к) знаннями сутності, видів, методів, технологій, способів та засобів інформаційно-психологічних впливів;

л) навичками критичного мислення, які уможливають всебічний аналіз інформації, з'ясування її справжніх смислів, а також прогнозування наслідків її поширення в конкретній ситуації.

Щодо підходів до формування компетентностей з протидії інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад, то, на нашу думку, важливо акцентувати увагу на наступних положеннях:

1. Формування здатності підтримувати високий морально-психологічний стан особового складу, в першу чергу, забезпечується змістом та якістю опанування курсантами (слухачами) відповідної програми підготовки під час навчання у вищому військовому навчальному закладі, зокрема, під час проходження курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації рядового, сержантського і старшинського складу з подальшим присвоєнням первинного військового звання офіцерського складу. Подальший розвиток такої здатності ґрунтується на військовій практиці та забезпечується за рахунок наставництва та навчання в системі індивідуальної підготовки, а також самостійного підвищення рівня професійної підготовки.

На успішність процесу формування та розвитку здатності підтримувати високий морально-психологічний стан особового складу впливають наступні чинники:

а) сформованість почуття патріотизму. Справжнім офіцером, який максимально ефективно організовує морально-психологічне забезпечення, може бути лише патріот, який прийняв та підтримує ідеологію життя та розвитку держави. Необхідним офіцеру є вміння аналізувати складні питання історії України, закономірності, тенденції та проблемні питання розвитку культури України в їх діалектичному взаємозв'язку;

б) рівень розвитку особистості. Як би не були важливі засвоєні теоретичні знання з психології, набуті практичні вміння та навички з надання психологічної допомоги під час виконання бойових завдань, знання та навички військового лідерства, однак без сформованості офіцера як особистості цей багаж знань не буде реалізований в повній мірі.

Першорядність впливу сформованості особистості та почуття патріотизму офіцера на його діяльність повинні усвідомлювати як викладачі й офіцери курсової ланки ВВНЗ, так і старші командири й наставники молодих офіцерів у військових частинах.

2. Формування здатності прогнозувати, виявляти та нейтралізувати негативний вплив противника на особовий склад відбувається під час опанування курсантами (слухачами) відповідної програми підготовки у ВВНЗ. Відзначимо, що зазначений процес, в першу чергу, ґрунтується на міцному фундаменті знань гуманітарних та суспільних наук, а також спеціальних знань з питань інформаційно-психологічної безпеки. Водночас вимогою сучасності є знання способів використання інформаційно-комунікативних технологій, можливості яких постійно розширюються, для здійснення інформаційно-психологічних впливів.

Стосовно вирішення завдання з формування здатності прогнозувати, виявляти та нейтралізувати негативний вплив противника на особовий склад, то необхідно враховувати наступні положення:

а) інформаційні війни ведуться постійно. Інформаційно-психологічні впливи, як інструменти інформаційної війни, можуть роками передувати початку воєнних дій. Бажаним варіантом для ворога є досягнення воєнно-політичних цілей лише за рахунок використання засобів інформаційної війни, без переходу до прямого використання збройних сил;

б) російська федерація веде інформаційну війну проти України з 1991 року, що вимагає від командира розуміння та врахування всіх аспектів цієї війни;

в) спробу інформаційно-психологічного впливу противника потрібно виявити якнайшвидше. В першу чергу, це стосується динамічних та екстремальних умов бойової обстановки. Хоча це здається очевидним, але на цьому необхідно акцентувати увагу. Позаяк неможливо протидіяти тому, про що тобі невідомо;

г) вибір способу протидії є принциповим. Наприклад, щоб не вийшло так, що поширене повідомлення з розвінчанням фейку посприяло його розповсюдженню більше ніж розвінчання;

д) перший помічник командира тактичної ланки в проведенні заходів протидії інформаційно-психологічному впливу противника – це сержант. Він є безпосереднім начальником особового складу, він перший з ним спілкується, він перший може виявити у нього ознаки деморалізованості та дезорганізованості тощо.

Якнайшвидше виявлення спроб інформаційно-психологічного впливу противника досягається озброєнням командира актуальною інформацією щодо можливих шляхів та способів такого негативного впливу. В свою чергу, оптимальний вибір способу протидії вимагає знань та вмій застосування достатньо широкого набору таких способів, розуміння психології особистості та свідомості, психології малих та великих соціальних груп.

Загалом формування та розвиток професійних компетентностей з протидії інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад необхідно розглядати як процес, що триває весь час перебування офіцера на військовій службі.

Для розвитку у командирів здатності прогнозувати, виявляти та нейтралізувати негативний вплив противника на особовий склад вважається доцільним використовувати наступні заходи:

а) систематичне інформування командирів щодо особливостей геополітичних процесів у сучасному світі, основних проблем інформаційної політики та національної безпеки України, спрямованості політичних процесів у сучасному інформаційному суспільстві, проблем внутрішньої й зовнішньої політики України, сучасних міжнародних відносин;

б) підготовку та проведення коротких курсів лекцій (міні-лекцій) з метою озброєння командирів затребуваними знаннями з теорії протидії інформаційно-психологічному впливу противника, з основ та ролі критичного мислення. Зокрема з використанням довідкових матеріалів до стандарту СТІ 000Г.52Л «Інформаційно-психологічна безпека (ознайомчий курс)», що передбачає засвоєння знань основних інформаційних загроз та їх джерел, каналів розповсюдження інформації, способів захисту від інформаційного впливу;

в) підготовку та проведення тренінгів, семінарів та практичних занять з метою вироблення у командирів вмій та навичок вирішення конкретних завдань (кейсів) з прогнозування, виявлення та нейтралізації негативного впливу противника на особовий склад. Зокрема спрямованих: на розвиток аналітичних вмій, що ґрунтуються на аналізі фактів, тлумаченні та прогнозуванні наслідків конкретних історичних подій, які демонструють яким чином фейки, дезінформація, пропаганда, особливо та, що заснована на неспецифічному

навіюванні, змінювали свідомість людей, хід історичних подій, ставали засобом маніпулювання; наданні базових знань з фактчекінгу; моніторингу контенту сучасних ЗМІ тощо.

Загалом робота щодо формування професійних компетентностей командирів (офіцерів) тактичної ланки з протидії інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад Збройних Сил України потребує системності, як в розумінні багатоаспектності завдань, що вирішуються, так і в організації формуючих заходів.

Викладені положення особливо важливо враховувати в роботі з випускниками курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації у вищих військових навчальних закладах рядового, сержантського і старшинського складу з подальшим присвоєнням первинного військового звання офіцерського складу, військових кафедр та/або тих офіцерів, які були призвані на військову службу під час мобілізації.

УДК 339.96+355.45 (477)

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

І. Нікіфоров, кандидат технічних наук, доцент

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Н. Нікіфорова

Військовий коледж сержантського складу

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Російсько-українські війни – це збройні конфлікти між українськими державам и або національними рухами з одного боку та російськими державами з іншого боку, що відбуваються з перервами останніми століттями.

Розглянемо для прикладу російсько-українську війну, яка відбувалась з грудня 1917 року по травень 1918 року, та проведемо порівняльний аналіз з війною, яку розпочала російська федерація 22 лютого 2022 року. Звернемо увагу на деякі важливі епізоди цієї війни.

Рік 1917. Після приходу в Російській імперії до влади більшовиків у жовтні 1917 року взаємини між Українською Народною Республікою й совєтською Московщиною були відразу неприязні. Центральна Рада висловилаь проти більшовицького перевороту.

17 грудня 1917 року Центральна Рада отримала ультиматум від петербурзького Совету Народних Комісарів з погрозою у випадку не виконання вимог цього ультиматуму на протязі 48 годин розпочати війну проти Української Народної Республіки. Серед вимог ультиматуму були: заборона Центральної Раді організувати власну армію та дозвіл на вільне перебування в

Україні московських військових частин. Генеральний Секретаріат рішуче відкинув намагання Народних Комісарів втручатися у життя й справи Української Республіки.

Рік 1991. У квітні 1991 року з ініціативи Президента СРСР Михайла Горбачова до Ново-Огарьово, що під Москвою, з'їхалися керівники дев'яти республік (Росія, Україна, Білорусія, Казахстан, Узбекистан, Туркменія, Киргизія, Таджикистан і Азербайджан). Тема переговорів – зміст нового союзного договору. Підписати його планували на з'їзді народних депутатів СРСР у вересні – жовтні 1991 року. Мета договору – недопущення отримання незалежності республіками, які раніше входили до складу Радянського Союзу.

Таким чином, ми бачимо, що з перших днів існування більшовицької Росії вона хотіла розмовляти з українською державою методами ультиматумів та наказів, які повинні були негайно виконуватись. І через 74 роки риторика не змінилася, керівники радянського союзу вживали всі можливі заходи по недопущенню отримання суверенності Україною.

Грудень 1917 року. Початок війни між советською Московщиною і Українською Народною Республікою, хоч більшовицький уряд формально війни не оголосив. Московський Совет Народних Комісарів визнав за уряд України так званий «Український Радянський Уряд» у Харкові, якому дав свою армію для війни з Центральною Радою.

Квітень 2014 року. Проголошення створення Донецької та Луганської народних республік окупаційних маріонеткових режимів, встановлених російською федерацією на окупованій нею території окремих районів Донецької та Луганської областей України.

Як в грудні 1917 року, так і в квітні 2014 року однаково створюються маріонеткові уряди та армії для подальшої окупації території України.

Грудень 1917 – січень 1918 років. Советський уряд назначив керівником московсько-більшовицьких військ В. Антонова-Овсієнко. Він розробив оперативний план захоплення Харкова та Києва. Наступ на війська Української народної республіки велись з таких напрямків: на Київ мали наступати більшовицькі війська з двох боків – з півночі від Гомеля на Чернігів і Бахмач та з Брянська на Конотоп і Ворожбу. Також вівся наступ по напрямку Харків – Полтава.

Лютий 2022 року. Перед тим, як почати широкомасштабний наступ на Україну, президент росії володимир путін посеред ночі виступив зі зверненням до росіян, у якому оголосив, що ухвалив рішення про початок спеціальної військової операції на Донбасі. Росія висунула вимоги «денацифікації», «демілітаризації» України, визнання ДНР-ЛНР, анексії Криму і гарантій невступу України до НАТО.

Російські війська вдерлися до України поблизу Харкова, Чернігова, Сум, увійшовши з Росії, Білорусії й тимчасово окупованого Росією Криму.

Російські війська наступали на Харків з території так званих «ДНР», «ЛНР», на Чернігів з території Білорусії та на Суми з території рф.

Аналізуючи події тих часів, ми можемо зробити висновки, що напрямки наступу були однакові як під час першої російсько – української війни, так і під час повномасштабного вторгнення у 2022 році. Завдання також ставилися однакові: «демітаризувати» та знищити міста Київ, Чернігів та Суми.

Січень – лютий 1918 року. Боротьба за Київ тривала більше тижня з 29 січня по 8 лютого. Українські війська завзято боронили Київ. Московські дальнобійні гармати з-за Дніпра п'ять днів і ночей обстрілювали житлові квартали Києва для здійснення морального тиску на цивільне населення.

9 лютого передові частини московської армії ввійшли до Києва. Занявши столицю, більшовики вчинили кривавий погром, розстріляли три тисячі мешканців. Це були представники таких двох груп: Естарого порядку (аристократія, чиновники, генералітет, офіцери) та прибічники УНР (політики та військовики). Розстріл беззахисних жертв не за те, що вони скоїли, а за те, ким вони були, має тільки одну назву – геноцидна стратегія.

Березень – квітень 2022 року. Битва за Київ – одна з ключових битв у ході російського вторгнення в Україну 2022 року. Наступ російських сил на Київ відбувався з північно-західного напрямку, з боку Чорнобильської зони відчуження та Білорусії.

З 24 лютого по 8 березня по Києву щоденно наносились авіаудари і обстріли ракетами. Більшість ударів наносилася по цивільних об'єктах.

На початку вторгнення на північ від Бучі, в місті Гостомель, російські війська захопили аеропорт і закріпилися в місті. Після цього вони почали просуватися на південь, щоб захопити Бучу та сусіднє місто Ірпінь з метою оточити Київ.

В місті Буча Київської області у березні місяці російські військові та інші формування рф здійснили масове вбивство українського цивільного населення, що супроводжувалося викраденнями, тортурами, звалтуваннями, у тому числі дітей, та мародерством. Загинуло понад 420 жителів міста, що становить 1/5 тих, хто залишився в місті. 90 % жертв серед мирних жителів міста загинули внаслідок розстрілів росіянами. Українська влада назвала це геноцидом українців і звернулася до Міжнародного кримінального суду з проханням розслідувати ці події.

Ірпінь. Російські загарбники перебували у місті 23 дні. Унаслідок запеклих боїв було зруйновано 70% соціальної та житлової інфраструктури Ірпеня. Під час окупації російськими військовими та звільнення цього населеного пункту загинули до 300 цивільних. «Людей, які російським

військовим не подобалися, їх просто розстрілювали. Танками вони наших українців, які були вбиті, роздавлювали, просто закатували в асфальт. На це було страшно дивитися», – сказав міський голова Ірпеня Олександр Маркушин.

І знову ми бачимо повне співпадіння. Обстріл Києва та його передмістя для знищення та залякування цивільного населення. Руйнуються оселі, заводи, інфраструктура міста для підриву морального стану оборонців та цивільних мешканців.

Причини воєнних невдач української республіки. Найголовніша й основна причина невдачі була та, що ні український народ, ні його провід (інтелігенція) не були підготовлені до боротьби за державну самостійність. Української національно - свідомої інтелігенції було дуже мало. Найбільш свідомі виявились народні вчителі, що і стали провідниками національного руху серед війська і народу.

Народні маси, військові й низова сільська інтелігенція, проявили найбільше розуміння подій. З цих кіл вийшло Вільне Козацтво і перші військові національні підрозділи. Ці люди і надавали Центральній Раді найбільшу підтримку.

Причини військових досягнень на сучасному етапі. Вся Україна об'єдналась в боротьбі за свою незалежність, територіальну цілісність та недоторканість наших кордонів. Чому так сталося?

Тому що у нашого народу є багатовікова, багаторічна історія боротьби за свою державність. Це проявлялося величезну кількість разів, коли український народ перебував у складі інших держав. Українці не здавалися, завжди боролися за свою самостійність, за своє повне право називатися саме так, як і повинно – українцями. І як би інші країни не хотіли знищити це завзяття, як би вони не прагнули придушити бажання українців бути повністю незалежними, знищивши нашу культуру та національну ідентичність, їм цього зробити все одно не вдалося б. Наша боротьба в свій час увінчалася успіхом, але на цьому вона, звичайно, не була закінчена. Сьогодні українці виборюють своє право на національну ідентичність, незалежність та недоторканість кордонів нашої держави.

Здається, що існує два основних витoki непереможного народного духу і його незнищенності. По-перше, це історія, де багато предків нинішніх українців боролися з ворогами нашої країни, домагаючись для неї усіляких благ. По-друге, це сучасність, коли українцям було кинуте виклик, і це тільки консолідувало їх, налаштувавши на подальшу боротьбу. Саме це і є основними чинниками того, що ми маємо сьогодні.

Роблячи висновок з військових невдач Української Народної республіки, ми повинні звернути увагу на підготовку сучасних курсантів, майбутніх офіцерів, які повинні виховуватись на прикладах героїчних вчинків минулого і

сьогодення, завжди пам'ятати, якою ціною відстоюється незалежність нашої держави.

В цій роботі проведено порівняння тільки деяких подій минулого з сучасними подіями, але ми можемо зробити висновок, що за все своє існування від московського царства до сучасної росії на меті у москвитів було захоплення територій нашої держави, знищення нашого народу та його культури.

Список використаних джерел

1. Якимович Б.З. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Львів: Світ, 1992. 712 с.

2. Історія війн і військового мистецтва від масових армій до відродження професійних армій (ХХ – початок ХХІ ст.) / В. Голубко та ін. Харків: Фоліо, 2020. 783 с.

3. Трагедія Бучі, Ірпеня та Гостомеля. Як Сили оборони України рік тому звільнили Київську область. UAINFO 31.03.2023 URL: <https://uainfo.org/blognews/1680244767-tragediya-buchi-irpenya-ta-gostomelya-yak-sili-oboroni-ukrayini.html> (дата звернення: 15.05.2023).

4. Охрімчук О. Байкеніч Г. Інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті до 30-річчя Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року 30.11.2021 Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/informaciyni-materialy-ukrayinskogo-institutu-nacionalnoyi-pamyati-do-30-richchya-vseukrainskogo-referendumu-1> (дата звернення: 17.05.2023).

5. Бетлій О. Більшовицький терор у Києві у січні–лютому 1918 р.: жертви і пам'ять. *Краєзнавство*. 2018. № 3. С.182.

УДК 355.4 (477)

«МИРНИЙ ПЛАН» КИТАЮ ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ (ЛЮТИЙ 2023 РОКУ)

О. Остапчук, кандидат історичних наук

В. Дембіцький

О. Герасименко

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України

Від початку війни Росії проти України Китай висловлював «нейтральну» позицію, а війну називав «українською кризою», неодноразово повторюючи кліше російської пропаганди про те, що РФ на війну «спровокували» НАТО і США. Китай не засуджував війну, яку Москва веде для знищення українського народу, однак при цьому заявляв про відданість принципу територіальної цілісності та непорушності встановлених кордонів. Китайські офіційні особи регулярно закликали до ведення переговорів.

3 лютого 2023 року Китай активно почав просувати свою мирну ініціативу для України й Росії на міжнародних майданчиках, як результат маємо кілька тісно пов'язаних між собою подій.

Про те, що Китай готує мирну ініціативу для України й Росії, стало відомо 18 лютого із заяви міністра закордонних справ Китаю Ван І під час виступу на Мюнхенській конференції з безпеки. «Що стосується України, позиція Китаю полягає у підтримці мирних перемовин. Ми підготуємо офіційну позицію КНР щодо політичного врегулювання кризи в Україні», – сказав він [1; 2].

22 лютого міністр закордонних справ КНР зустрівся у Москві з Путіним та Лавровим. У розмові з останнім Ван І заявив про готовність Китаю підтримувати «гарний розвиток нового типу відносин з Росією, незалежно від того, як зміниться міжнародний клімат».

24 лютого у річницю повномасштабного вторгнення РФ в Україну китайське МЗС оприлюднило «мирний план» – документ названий «Позиція Китаю щодо політичного врегулювання української кризи», який містить 12 пунктів:

- повага до суверенітету всіх країн;
- відмова від «менталітету холодної війни»;
- припинення бойових дій;
- відновлення мирних переговорів;
- усунення гуманітарної кризи;
- захист цивільного населення та військовополонених;
- підтримання безпеки атомних електростанцій;
- зниження стратегічних ризиків;
- сприяння експорту зерна;
- припинення «односторонніх санкцій»;
- підтримання стабільності промислових ланцюгів і ланцюгів постачань;
- сприяння післявоєнній відбудові.

Посольство Китаю роз'яснило, що сутність «мирного плану» полягає у тому, що Китай готовий продовжувати докладати зусиль разом із міжнародною спільнотою для просування політичного врегулювання «української кризи» на основі поваги до суверенітету й територіальної цілісності всіх держав, дотримуватися цілей та принципів статуту ООН, відповідально ставитися до раціональних занепокоєнь усіх країн у сфері безпеки та підтримувати зусилля, що сприяють мирному врегулюванню криз [3].

Дипломатія Китаю активно просувала цей план, заявляючи про необхідність його виконання. План Китаю відразу підтримали РФ, Білорусь, Іран, Казахстан і навіть Угорщина, всупереч позиції західних лідерів [4].

У Кремлі заявили, що вони «з увагою» поставилися до так званого мирного плану, який Китай оприлюднив у річницю повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

24 лютого 2023 року МЗС Росії озвучив свою позицію про те, як слід вчинити з пропозицією Китаю: Росія підтримує «мирний план» щодо врегулювання війни в Україні, який представив Китай. З такою заявою виступила речниця Міністерства закордонних справ Росії Марія Захарова. «Поділяємо міркування Пекіна. Росія відкрита до досягнення цілей СВО політико-дипломатичним шляхом», – заявила вона. Серед цілей, які РФ згодна реалізувати невійськовими методами, Захарова згадала:

- припинення постачань «західних озброєнь і найманців» Україні;
- повернення України до нейтрального позаблокового статусу;
- визнання «нових територіальних реалій»;
- «демлітаризацію і денацифікацію» України.

Також Захарова оголосила про вимогу скасувати всі санкції і відкликати всі судові позови проти Росії. «Впевнені, що просування цим шляхом приведе до всеосяжного, справедливого і стійкого миру», – заявила речниця МЗС РФ [5].

27 лютого 2023 року речник президента РФ Дмитро Песков заявив: «Будь-які спроби розробити плани, які сприятимуть переведенню конфлікту в мирне русло, заслуговують на увагу» [6].

Україні та Захід китайську ініціативу оцінили скептично.

Так, Президент України 24 лютого на великій прес-конференції у роковини вторгнення заявив, що частково погоджується з «мирним планом» Китаю. Адже там є пункти, з якими можна працювати. «Мені здається, що це був не мирний план Китаю – це була не резолюція і не декларація. Мені здається, що Китай показав свої думки щодо цього. Китай почав говорити про Україну – я вважаю, що це дуже непогано». Однак Володимир Зеленський зауважив:

наше завдання – зібрати всіх, щоб ізолювати одних;
суб'єктом ініціатив може бути тільки та держава, на території якої відбувається війна;

Україна вже запропонувала формулу миру.

Президент України Володимир Зеленський заявив: «Я маю намір зустрітися з Сі Цзіньпіном. Це буде важливо для глобальної безпеки. Китай поважає територіальну цілісність і повинен зробити все, щоб Росія залишила територію України» [7].

24 лютого Президент США Джо Байден відкинув запропонований «мирний план» Китаю. Президент США зауважив, що його реалізація піде на користь тільки Росії. «Якщо Путін аплодує цьому, то як це може бути добре? Я не бачив у плані нічого, що вказувало б на те, що є щось, що було б вигідно

комусь, крім Росії, якщо дотримуватися китайського плану «, – заявив Джо Байден. Ба більше, Президент США зауважив, що сама ідея ведення Китаєм переговорів щодо результатів війни є абсолютно несправедливою для України, ірраціональною [7–9].

У Вашингтоні вважають, що перед оприлюдненням «плану « мали відбутися переговори між президентами України та Китаю. Пекін же провів односторонню дипломатію з Москвою, не Києвом.

«Китай запропонував «план « без обговорення між президентом Сі Цзіньпіном і президентом Зеленським. Китай говорив з РФ багато разів, але на найвищих рівнях вони не говорили з українцями», – заявив радник Президента США з національної безпеки Джейк Салліван. Радник Байдена сказав, що лише один з 12 пунктів «китайського мирного плану» є правильним – щодо поваги до суверенітету і територіальної цілісності України [10;11].

Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг вважає, що Пекін не може вести переговори про припинення війни через брак довіри до його позиції: «До Китаю немає великої довіри, оскільки він не зміг засудити незаконне вторгнення в Україну. А ще – Пекін підписав угоду з Путіним за кілька днів до вторгнення, та декларував «необмежене партнерство» з Росією» [12; 13].

Президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляен підтримала Столтенберга, заявивши, що пропозиції Китаю потрібно розглядати в контексті його дружби з Росією: «Ви повинні бачити їх на певному фоні, і цей фон, на якому Китай уже був, підписавши, наприклад, необмежену дружбу прямо перед вторгненням. У пропозиціях Пекіна не видно самого мирного плану, є лише деякі принципи» [14].

Канцлер Німеччини Олаф Шольц не дав позитивної оцінки «мирному плану» і позиції Китаю стосовно війни в Україні. «З моєї точки зору, немає чіткого рядка, в якому було б сказано: російські війська також повинні вийти. Залишається правдою те, що диктованого миру по-російськи бути не може. Президент Росії Володимир Путін повинен це бачити», – сказав Олаф Шольц, коментуючи «мирний план» Китаю [15].

Президент Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр висловив сумніви дієвості «мирного плану» Китаю: «Ми вітаємо будь-яку конструктивну пропозицію, яка наближає нас до справедливого миру. Чи хоче світова держава Китай відігравати таку конструктивну роль? Сумнівно. Якби Китай дійсно прагнув відігравати конструктивну роль у завершенні повномасштабної війни, він би говорив з Києвом також, а не лише з Москвою» [16; 17].

Таким чином, на «мирний план» КНР досить неоднозначно зреагували у світі. Так, його повністю схвалила Москва, яка вважала китайські пропозиції підтримкою її спроб нав'язати Заходу та Україні переговори про припинення війни на російських умовах та домогтися скасування санкцій проти Росії. Як і

слід було очікувати, на користь китайського плану висловився і головний апологет Путіна в Європі – Віктор Орбан.

Україна та провідні західні країни також демонстрували позитивне ставлення до намірів Китаю активізувати свою участь у відновленні миру в Європі. Зокрема, такий крок КНР розглядався як можлива поява ще одного каналу для просування процесу врегулювання війни в Україні. Подібну думку висловив Президент України В. Зеленський. При цьому він повідомив, що міг би зустрітися з лідером Китаю Сі Цзіньпіном для обговорення згаданого питання.

Водночас Україна та Захід критикували «мирний план» КНР через низку важливих аспектів: відмову Пекіна засудити дії Росії проти України та взагалі визнати їх війною; відсутність у пропозиціях вимог до виведення російських військ з української території; пропозиції КНР щодо зняття санкцій з Росії без жодних зобов'язань з її боку. Це принципово суперечить інтересам України та її західних партнерів.

Список використаних джерел

1. Китай готує мирну ініціативу для України й РФ. Ця війна не має продовжуватися. *Liga.net*. URL: <https://news.liga.net/ua/world/news/kitay-predlojit-mirnuu-initsiativu-dlya-ukrainy-i-rf-eta-voyna-ne-doljna-prodoljatsy> а (дата звернення: 4.05.2023).
2. Китай готує «мирний план» для України та Росії. *Finbalance*. URL: <https://finbalance.com.ua/news/kitay-hotu-mirniy-plan-dlya-ukrani-ta-rosi> (дата звернення: 4.05.2023).
3. Посольство Китаю роз'яснило деталі «мирного плану». *Цензор.НЕТ*. URL: https://sensor.net.ua/news/3401874/posols_tvo_kytayu_rozjasnylo_detali_mirnogo_planu (дата звернення: 4.05.2023).
4. Орбан підтримав «мирний план» Китаю. *UNN*. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2017310-orban-pidtrimav-mirniy-plan-kitayu> (дата звернення: 4.05.2023).
5. Кобзар Ю. У Москві відреагували на «мирний план» Китаю. *unian.net*. URL: https://www.unian.ua/war/mirniy-plan-kitayu-po-ukraj-ini-z-yavilasya-reakciya-rosiji-12158190.html?_gl=1*j1hag7*_g_a*mti5nze0njkzmy4xnjc4mjg5nly4*_ga_tecj2ykwjsj*mty3odi4oty2ny4xljaumty3odi4oty2ny4wljauma.*_ga_denc12j6p3*mty3odi4oty2ny4xljaumty3odi4oty2ny42mc4wlja.*_ga_238plp1pqz*mty3odi4oty2oc4xljaumty3odi4oty2oc4wljauma.*_ga_p6eejx21dy*mty3odi4oty2oc4xljaumty3odi4oty2oc42mc4wlja (дата звернення: 4.05.2023).
6. У Кремлі прокоментували «мирний план» Китаю. *Espresso*. URL: <https://espresso.tv/u-kremli-prokomentuvali-mirniy-plan-kitayu> (дата звернення: 4.05.2023).

7. Як Зеленський відреагував на «мирний план» Китаю. *24 канал*. URL: https://24tv.ua/bayden-vidkinuv-mirniy-plan-kitayu-royasniv-prichini_n2262714 (дата звернення: 4.05.2023).

8. Зеленський про «мирний план» Китаю: Це вже щось, але є думки, з якими не погоджуюся. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/24/7156887/> (дата звернення: 4.05.2023).

9. Ліскович М. «Мирний план» від Китаю: написаний в москві, хоч і китайською мовою. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3676427-mirniy-plan-vid-kitau-napisanij-v-moskvi-hoc-i-kitajskou-movou.html> (дата звернення: 4.05.2023).

10. Якщо Путін аплодує цьому, то як це може бути добре, – Байден про «мирний план» Китаю. *24 канал*. URL: https://24tv.ua/bayden-vidkinuv-mirniy-plan-kitayu-royasniv-prichini_n2262714 (дата звернення: 4.05.2023).

11. У Байдена назвали головний недолік китайського «мирного плану» – з Києвом обговорень не було. *Главед*. URL: https://glavred.net/world/u-baydena-nazvali-glavnyu-nedostatok-kitajskogo-mirnogo-plana-s-kievom-obsuzhdeniy-ne-bylo-104523_17.html (дата звернення: 4.05.2023).

12. Генсек НАТО про «мирний план» Пекіна: немає великої довіри до Китаю. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/24/7156851/> (дата звернення: 4.05.2023).

13. Столтенберг про «мирний план» Пекіну: Китай не має великої довіри. *Цензор.НЕТ*. URL: https://censor.net/ua/news/3401920/stoltenberg_pro_my_nnyu_planpekinu_kytayi_ne_maye_velykoji_doviry (дата звернення: 4.05.2023).

14. Фон дер Ляєн про «мирний план» Китаю: Пекін обрав сторону, коли обрав необмежену дружбу з РФ. *Цензор.НЕТ*. URL: https://censor.net/ua/news/3401918/fon_der_lyayen_pro_my_nnyu_plan_kytayu_pekin_obrav_storonu_koly_ob_rav_neobmejenu_drujbu_z_rf (дата звернення: 4.05.2023).

15. Шольц розкритикував позицію Китаю стосовно війни в Україні – Welt. *Еспресо*. URL: <https://espresso.tv/sholts-rozritikuvav-pozitsiyu-kitayu-stosovno-viyuni-v-ukraini-welt> (дата звернення: 4.05.2023).

16. Штайнмаєр про «мирний план» Китаю: конструктивність сумнівна, говорити треба не лише з Москвою, а й з Києвом. *Цензор.НЕТ*. URL: https://censor.net/ua/news/3401943/shtaynmayer_pro_my_nnyu_plan_kytayu_konstruktivnist_sumnivna_govoryty_treba_ne_lyshe_z_moskvoju_a_i (дата звернення: 4.05.2023).

17 Штайнмаєр про «мирний план» Пекіна: конструктивність Китаю сумнівна. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/24/7156853/> (дата звернення: 4.05.2023).

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕМОЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА ДОПОМОГОЮ КОНЦЕПТУ *ВІЙНА*

Т. Храбан, кандидат філологічних наук, доцент

Військовий інститут телекомунікації та інформатизації

Війна Росії проти України стала тією значущою для українців подією, у рамках якої будуються «колективні емоційні орієнтації», що представляють унікальні цілісні якості соціального колективу. Останніми роками ідея колективних емоцій стає дедалі важливішою в таких дисциплінах, як філософія, соціологія, соціальна психологія, соціальна лінгвістика. При розгляді об'єднання людей як афективного суспільства, емоції розуміють як «афективні комплекси, що спрямовані на об'єкт або ситуацію, і які систематизуються за культурно встановленими та лінгвістично позначеними категоріями або прототипами, такими як, наприклад, страх, гнів, щастя, горе, заздрість, гордість, сором і провина» [1]. Концепція колективних емоцій ґрунтується на теоріях самокатегоризації та соціальної ідентичності. Соціальна категоризація виявляється в бажанні індивіда сприймати себе як члена соціально визначеної групи, а соціальна ідентичність, як результат процесу соціальної ідентифікації, визначається як усвідомлення своєї приналежності до певних соціальних груп та емоційна значущість, що супроводжує членство в групі.

Групові емоції розглядаються як заснована на приналежності до соціального колективу синхронна конвергенція афективного реагування індивідів на певну подію або об'єкт. Kessler и Hollbach підкреслюють, що «відмінною рисою між індивідуальними та груповими емоціями є те, що індивідуальні емоції зумовлені подіями, які пов'язані з персональної ідентичністю людини, тоді як групові емоції зумовлені подіями, які пов'язані із соціальною ідентичністю людини як члена певної групи» [2]. Крім того, теорії міжгрупових емоцій постулюють, що поняття групових емоцій охоплює не тільки емоції, які виникають унаслідок ідентифікації з інгрупою, а й емоції, спрямовані на аутгрупи під час оцінювання соціальних об'єктів або подій із погляду їхніх наслідків для групи. З цього погляду, існуючі в українському суспільстві домінантні емоції стають важливими характеристиками населення України як «певні властивості групи реагувати емоційно подібним чином, мати однотипні афективні диспозиції та належати до тієї ж самої культури емоцій» [1].

Von Scheve й Ismer [1] виділили чотири ключові механізми, які позитивно впливають на виникнення колективних емоцій: 1) членство в групі як фактор довгострокового емоційного зближення та формування колективних спогадів за допомогою дискурсу; 2) стійкі групові почуття як рушійна сила виникнення валентно-конгруентних колективних емоцій; 3) соціальні норми як

загальні компоненти оцінювання й механізми соціального контролю колективних емоцій; 4) культурні практики як агенти встановлення та поширення належних і очікуваних почуттів. Stodulka [3], von Scheve й Ismer [1] стверджують, що емоції пов'язані з тенденцією до дій в ракурсі породження мовленнєвих актів, вербальної комунікації і соціального обміну емоціями. Також слід згадати, що такі нормативні канони, як соціальна доречність та передбачуваність емоційної поведінки, підкріплюються специфічними для конкретної культури практиками вербальної комунікації для вираження емоцій та їхнього соціального обміну, а представлення і передача емоційного досвіду за допомогою мови є важливим засобом ведення переговорів, забезпечення емоційного реагування на конкретні події та міжособистісної «валідації» відповідних емоцій у соціальних колективах.

Таким чином, мова є дієвим каталізатором для соціальної взаємодії, інтерсуб'єктивності та виникнення колективних емоцій, що дає змогу обґрунтувати значущість лінгвістичного підходу до вивчення емоцій. Виходячи з твердження, що колективні емоційні орієнтації мають багате концептуальне наповнення, можна припустити, що вивчення емоційно наповнених концептів, яким, наприклад, є концепт *ВІЙНА*, дасть змогу доволі чітко окреслити колективні емоційні орієнтації українців.

У ракурсі емоційних теорій концепт розглядають як базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, яке функціонує в пізнавальній і комунікативній діяльності індивіда відповідно до психічних процесів людини, і внаслідок цього за низкою параметрів відрізняється від понять і значень як продуктів наукового опису з позицій лінгвістичної теорії. За такого підходу акцентується не стільки лексичний чи семантичний плани концептів, скільки емоції респондентів, їхня аксіологічна шкала та асоціації, які корелюються з тим чи іншим концептом, тобто такий аспект концепту, що містить у собі комплекс переживань, що пов'язаний зі словесним знаком концепту. Оскільки з плином часу концепти оновлюються на основі як втіленого досвіду сприйняття світу, так і історичної еволюції мови [4], колективні емоційні орієнтації також мають динамічну природу, вони гнучко реагують на поточні потреби в репрезентації та діях, розгортаються в часі, і можуть розглядатися як валідна характеристика певного історичного періоду розвитку суспільства.

Концепт *ВІЙНА* завжди інтегрує різноманітні емоційні смисли, але в кожний певний історико-часовий період відносна вага цих смислів може різнитися залежно від того, що є найважливішим для конкретного випадку психоемоційного стану особистості та суспільства.

На початок 2023 року в українському суспільстві склалося таке наповнення концепту *ВІЙНА* емоційними смислами:

1) емоційні проєкції загальнонаціонального сприйняття війни маніфестують негативне емоційне ставлення неприйняття (антипатію) з високою щільністю та інтенсивністю переживань, доміною яких є небажання мати з Росією щось спільне; 2) емоційні проєкції особистісного сприйняття війни презентують таку емоційну залученість у події війни, як гнів та його похідні, горе, тривога, вдячність. Цей напрям емоційної залученості стає чинником протестної поведінки, що реалізується як наполегливість у прагненні досягти віддалену в часі мету, незважаючи на перешкоди та труднощі; 3) емоційною проєкцією війни, яка будується у свідомості суб'єктів шляхом апеляції до значущого фрагмента образу світу через найменування конкретних предметів, явищ, ключових характеристик подій-стимулів, стають представники старого світу, що показані в глузливо-презирливому ракурсі; 4) базова концептуалізація емоцій на рівні понятійного узагальнення здійснюється на основі структурно-організованого емоційного поняття *ВИПРОБОВУВАННЯ*, яке несе в собі етичне і моральне навантаження на рівні християнського розуміння сенсу життя; 5) концептуально-сутнісні емоційні знання про війну репрезентуються в соціальних мережах у метафорі *ТЕСТ*, яка пов'язана з ідеєю перевірки (діагностики) специфічного «способу буття» людини через випробування її ціннісних орієнтацій.

Список використаних джерел

1. Von Scheve C., & Ismer S. Towards a Theory of Collective Emotions. *Emotion Review*. 2013. No 5. Vol. 4. P. 406–413. <https://doi.org/10.1177/1754073913484170>
2. Kessler T., Hollbach S. Group-based emotions as determinants of ingroup identification. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2005. No 41. P. 677–685. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2005.01.001>
3. Stodulka T. Towards an integrative anthropology of emotion: A case study from Yogyakarta // *Consensus and dissent: Negotiating emotion in the public space / Edited by A. Storch*. Amsterdam: John Benjamins, 2017. P. 9–34.
4. Vigliocco G., Meteyard L., Andrews M., & Kousta S. Toward a theory of semantic representation. *Language and Cognition*. 2009. No 1. Vol. 2. P. 219–247. <https://doi.org/10.1515/LANGCOG.2009.011>.

УДК: 327.7 + 341.215.2

**ЗАХИСТ УКРАЇНОЮ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У
ВІЙНІ З РОСІЄЮ**

О. Громико, кандидат філософських наук, доцент

П. Онипченко, кандидат педагогічних наук, доцент

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Вранці 24 лютого 2022 р. рф розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну за підтримки переважної більшості російського суспільства. Війська окупанта завдавали авіаційних ударів по об'єктах військової та цивільної інфраструктури, руйнуючи аеродроми, військові частини, нафтобази, церкви, школи та лікарні. Обстріли житлових районів велися з використанням артилерії, реактивних систем залпового вогню, балістичних і крилатих ракет. На окупованих територіях російські війська штучно створили гуманітарні катастрофи та чинили геноцид по відношенню до місцевого населення.

Зараз відбуваються події, які насправді є історичними і визначають майбутнє нашої держави та країн ЄС. Їх творять наші захисники і захисниці, усі громадяни, які піднялися проти російської навали і допомагають боронити Україну. У вільному світі вже майже не залишилося тих, хто не розумів би, що війна рф проти України – це лише початок. Фінальною метою керівництва рф є не просто захоплення території України, а розшматування всієї Європи та глобальний удар по демократії. Тож вільний світ має право на самозахист. І саме тому буде допомагати Україні ще більше [1].

У сучасному глобалізованому світі стратегічна імперська політика такого типу не має шансів на кінцевий успіх, вона приречена на поразку. Взаємопов'язаність країн та взаємне переплетення інтересів держав, їх зацікавленість в економічному зростанні та збільшенні рівня добробуту власного населення, зрощення економічних та соціально-політичних систем у форматі інтеграційних моделей – усе це позбавляє сенсу агресивні дії проти інших держав, відкидає війну як засіб реалізації стратегічних цілей зовнішньої політики. Однак через історичні обставини та особливий характер своєї внутрішньої організації сучасна російська держава спромоглася спростувати філософію здорового глузду і, не маючи реальної стратегії власної адаптації до умов глобалізованого світу, не знайшла нічого кращого, як звернутися до віджилих моделей геополітичного мислення.

На сьогодні всім стає зрозуміло, що рф має на меті переглянути міжнародний порядок, зруйнувати демократичні принципи та норми і встановити власну сферу впливу у пострадянському та, можливо, в усьому євразійському просторі. Сенс повномасштабної війни, яка здійснює сучасна рф,

– у загальній дестабілізації існуючого світового порядку, сприянні різноманітним елементам хаосу у своєму геополітичному оточенні. На цьому тлі має вигідно виокремлюватися російська авторитарна політична модель з її формами упорядкування реальності на засадах сили і примусу [2].

Російська влада, як свідчить історія розвитку цивілізацій, сповідує принципи традиційної геополітики, згідно з якими світовий порядок побудований на праві сили. Сила держави, на її думку, вимірюється шляхом агресивних війн, які вона має вести, якщо хоче поваги і покори від інших. Крім того, глибока мілітаризація суспільства сприяє збереженню існуючого політичного режиму влади. Зовнішня агресія стає засобом вирішення внутрішніх проблем.

Відстоюючи демократичні цінності та принципи міжнародного права, вже 27 лютого 2022 р., Україна подала позов до Міжнародного суду ООН у Гаазі проти рф. Уже 16 березня Міжнародний суд задовольнив позов і висунув вимогу негайно припинити розпочате рф воєнне вторгнення в Україну. Понад сорок країн підтримали розслідування воєнних злочинів російських військ і подали відповідні заяви до Міжнародного кримінального суду в Гаазі. Європейський суд з прав людини 1 березня 2022 р. виніс рішення, наказавши рф припинити напади та бомбардування цивільних об'єктів в Україні.

Парламентська асамблея Ради Європи 27 квітня 2022 р. ухвалила резолюцію, в якій запропонувала терміново створити спеціальний міжнародний трибунал для розслідування злочинів воєнної агресії рф в Україні.

2 березня 2022 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Агресія проти України», «за» – 141 голос. Проти були рф, РБ, Північна Корея, Еритрея, Сирія. Документ беззаперечно визнав той факт, що рф вчинила агресію проти України та містить вимогу до рф припинити вогонь. Держави-члени ООН рішуче вимагали від рф вивести свої війська з України у рамках її міжнародно визнаних кордонів.

Оскільки справжні цілі (абсолютна влада та світове панування) не сприймаються суспільством і здоровим глуздом більшості людей, а засоби, побудовані на значних витратах ресурсів і людських життів, викликають сумнів у їх доцільності, то виникає потреба у різноманітних засобах маскувannya, підмінах понять, знищенні здорового глузду та нарощуванні психозів та істерик у суспільній психіці. Стан постійної шизофренії та перманентної параної стає буденним для життя суспільства. Всілякі прояви критичної рефлексії та спроби раціонального осмислення реальності придушуються репресивним апаратом.

Сьогодні можна стверджувати, що політичний проект «русский мир» кінця XX – початку XXI ст. має ті самі фундаментальні складники, що й російська імперська ідеологія середини XIX ст., яка базувалася на «православ'ї», «самодержавстві» та «народності». Так ідеологи рф аргументують, що «русский

мир» – це не світ російської федерації, це не світ російської імперії. «русский мир» – від київської купелі хрещення. «русский мир» – це і є цивілізація, до якої належать люди, які сьогодні називають себе різними іменами – і росіяни, й українці, і білоруси. Симбіоз фальшивих ідеологій щодо «братніх» і «єдиних» народів тісно переплітається з імперськими фантомами концепції Третього Риму, в якій акцентується на винятковій духовній місії Москви і росії та на богобраності російської влади [3].

Ідеологія розділеної нації чи «русского мира» – це уявлення про органічну єдність за походженням усіх росіян, що одразу нівелює всі сучасні правові засади національного державотворення. Стосовно України – це розрахована на довгі роки світоглядна програма знищення її цілісності, суверенітету та державності. Ідеологи «русского мира» стверджують, що української нації як такої не існує, що це вигадка чи то австрійців, чи то поляків, чи то євреїв, і, звідси, логічно, як конспірологічна фікція, вона повинна бути ліквідована. Її необхідно повністю знищити – ніяких загравань, ніяких умовностей. Ідеологія «русского мира» фактично проектує положення, що свідомі українці – це природні вороги «русских».

У світлі подій, пов'язаних з російською агресією проти України, стає наочним системний характер усього комплексу загроз європейській та регіональній безпеці, які значною мірою мають спільне джерело – деструктивну імперську політику російської влади. рф фактично підтримує дії терористів на території сусідніх країн, намагається дестабілізувати політичні режими «неслухняних» країн регіону, а за необхідності – сприяє пожвавленню «заморожених конфліктів», що, у свою чергу, викликає міграційні потоки із зон лиха. Запровадження рф агресивних дій, які мають замаскований характер і спрямовані на підрив внутрішньої стабільності, включає широкий спектр заходів – від економічного тиску, експорту тероризму, проведення масованих інформаційно-пропагандистських операцій тощо до прямого військового втручання [2].

Для світової спільноти стає очевидним, що збройні конфлікти в регіоні протягом останніх років мають спільний знаменник у вигляді зовнішнього силового втручання з боку рф. Остання зберігає військову присутність в усіх «гарячих» точках регіону і підживлює так звані заморожені конфлікти, всіляко перешкоджаючи їх мирному врегулюванню.

З іншого боку, провокативною для агресії рф стала також недалекоглядність політичних еліт європейських держав, які замість зміцнення оборонних можливостей та вдосконалення організації колективної системи безпеки, зокрема, шляхом включення до НАТО нових членів із числа пострадянських країн, більше сподівалися на демократичну трансформацію

російської еліти, її мирну адаптацію до європейської соціально-економічної моделі.

Очевидно, що окупація частини територій як засіб блокування інтеграції сусідніх держав у західний політичний та безпековий простір дедалі більше стає провідним інструментом політики РФ у регіональному вимірі. При цьому окуповані території вилучаються з нормального економічного і політичного життя, а їх населення фактично залишається ізольованим від світових глобалізаційних процесів.

Таким чином, розв'язавши криваву війну в Україні, РФ вчинила дії, які не мають виправдання, ні з військової, ні з моральної точки зору. Вбивства цивільного населення, обстріли дитячих садочків, лікарень і житлових будинків, провокування екологічних катастроф, розстріл шкільних автобусів і «швидких», застосування крилатих ракет по житловим масивам – ось неповний перелік воєнних злочинів, вчинених вищим воєнно-політичним керівництвом РФ. Злочинів, які не мають терміну давності та за вчинення яких немає амністії. Відстоювання Українським народом демократичних цінностей пришвидшило інтеграційні процеси щодо приєднання України до європейського цивілізаційного простору. Зараз наша держава перебуває на завершальному етапі свого шляху до повноцінного членства в Європейському Союзі та НАТО.

Список використаних джерел

1. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень 2022 року). МО України. К. 148 с.
2. Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт. К. : НІСД, 2017. 496 с.
3. Щодо назви війни РФ в Україні див.: Racz A. Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist. Filia Report, 43 / The Finnish Institute of International Affairs. – Helsinki, 2015. – P.40–44.
4. Тараненко Г. Теорія демократичного миру для аналізу російсько-української війни. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, 22(32), 63–80. <https://doi.org/10.31392/pnspd.v22i32.1292>.

ФЕНОМЕН «ОБРАЗУ ВОРОГА» В ДИСКУРСІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

О. Холух, кандидат філософських наук

Науково-дослідний центр гуманітарних наук Збройних Сил України

Війни існують протягом всієї історії людства, тому практика формування «образу ворога» у суспільній свідомості народів ворогуючих сторін налічує тривалу історію свого існування. Наявність «образу ворога» у суспільній свідомості народу та його війська відіграє важливу роль щодо формування

належного морально-психологічного стану для здійснення військових дій, який значною мірою залежить від етичного та ідеологічного (ціннісно-сміслового) обґрунтування і виправдання війни.

Найбільш масове застосування комунікативно-пропагандистської технології формування «образу ворога» у суспільній свідомості народів ворогуючих держав відбулося під час Першої світової війни (1914-1918 рр.). Формування «образу ворога» також стало невід'ємним атрибутом політичної ідеології та практики радянського і нацистського тоталітарних режимів у ХХ ст. Активне формування «образу ворога» у суспільній свідомості народів ворогуючих держав відбулося під час Другої світової війни (1939-1945 рр.). В подальшому, з дещо меншою інтенсивністю, процес формування «образу ворога» відбувся під час «холодної війни» – глобальної геополітичної, економічної та ідеологічної конфронтації між СРСР і його союзниками та США і країнами Західної Європи (1946-1989 рр.). Формування «образу ворога» у суспільній свідомості народів ворогуючих країн також відбувалося у всіх локальних війнах кінця ХХ та початку ХХІ ст. Зазначене явище є обов'язковою складовою в інформаційно-сміслових війнах сучасності.

Формування «образу ворога» у масовій свідомості росіян з України та українців розпочалося задовго до відкритої військової агресії Російської Федерації проти України у 2014 р., яка перейшла у повномасштабну війну 24 лютого 2022 р.. Це стало одним з факторів жорстокого поводження та численних вбивств цивільного українського населення. Тому проблематика «образу ворога» як складової суспільної свідомості та механізмів його формування і трансформацій є вкрай актуальною для наукового дискурсу як української, так і світової науки. Утім для вирішення означеного кола питань насамперед необхідно розкрити ступінь наукової розробки проблематики «образу ворога» в соціально-гуманітарному науковому дискурсі. Адже проблематика «образу ворога» є складною та багатовимірною, різні аспекти якої досліджувалися в межах: психології, політології, філології, історіографії, імагології, історичної антропології, структурної антропології, філософської антропології, лінгвістики та інших гуманітарних наук.

В межах психологічних розвідок дослідники зосереджувалися на розкритті психологічних причин ворожості людини у ставленні до інших, які напряму пов'язані з антропологічними механізмами конструювання «образу ворога» в колективній та індивідуальній свідомості.

Людська ворожість це ставлення людини до оточуючого світу, а також система оцінок, яка застосовується до інших людей. Вивчення цієї проблеми в межах психології виявило, що це складне утворення яке складається з поведінки, ставлення та емоційного стану людини. В межах теорії соціального навчання, високий чи низький рівень ворожості особистості, групи чи суспільства

вважається результатом соціалізації та соціального навчання. В етнічних теоріях явище ворожості розглядається як невід'ємна характеристика людини, що обумовлена боротьбою людини за виживання, ресурси та владу. Крім цього, деякі психологічні концепції пояснюють, що агресивність є первинною ворожістю один до одного через прагнення вирішити свої внутрішні психологічні проблеми за рахунок інших, необхідністю зруйнувати іншу людину щоб вберегти себе.

На думку З. Фрейда та його послідовників схильність людини до агресії є її вродженим інстинктом. Тобто агресія закладена в людину від природи. Такі вроджені детермінанти поведінки людини гальмують рух цивілізації, розвиток якої прямує шляхом протиборства різнополярних інстинктів: розмноження, збереження виду та домінування.

Продовжуючи досліджувати причини формування «образу ворога» доречно звернутися до поняття ресентименту, впроваджене Ф. Ніцше та детально розроблене німецьким філософом М. Шелером. Ресентимент означає почуття ворожості до того, що людина чи група людей вважають причиною своїх невдач, безсила заздрість та усвідомлення марності спроб підвищити свій статус у суспільстві. Відчуття власної неповноцінності та заздрості щодо «ворога» приводить до формування системи цінностей, яка заперечує систему цінностей «ворога». Суспільство створює «образ ворога», щоб позбутися почуття провини за власні невдачі. Ресентимент призводить до формування у суспільній свідомості певного міфологізованого образу суспільства в якому домінують відчуття ворожості та відчуження.

Почуття ресентименту особливо розвинуте в осіб, що живуть у тоталітарних і авторитарних суспільствах, оскільки в них відсутня можливість вираження свого невдоволення. Тому можновладці у таких суспільствах шукають шляхи каналізації, виведення такого невдоволення назовні, щоб воно фокусувалося не на владі, а на «зовнішньому ворогові», образ якого часто створюється штучно. Почуття ресентименту сприяють формуванню міфології ворожості, яка дає попередню індульгенцію на знищення ворога, або з завдання йому максимально можливої шкоди. Така міфологія ворожості відкидає суспільні морально-етичні норми і правила взаємодії, порушення цих норм стає «антинормою» та стереотипом поведінки.

В контексті політологічних розвідок «образ ворога» розглядається як один з прадавніх архетипів суспільної свідомості, який використовується правлячими колами для впливу на політичні та соціальні процеси у суспільстві .

Дослідники політологи розкрили зміст «образу ворога», який по суті оціночною характеристикою «ворога» сформованою у суспільній свідомості, що містить об'єктивну інформацію, суб'єктивні інтерпретації, емоційні компоненти, стійкі суспільні стереотипи і установки, а також міфи та забобони масової

свідомості. До того ж сприйняття «ворога» опосередковане засобами масової комунікації, які цілеспрямовано формують певний «образ ворога».

Окрім цього політологи досліджували особливості створення образів зовнішнього та внутрішнього ворога у масовій свідомості народів в демократичних і недемократичних режимах правління. Дослідники зазначають, що створення «образу зовнішнього ворога» притаманне демократичним і недемократичним режимам. У недемократичних режимах влада використовує «образ зовнішнього ворога» з метою відволікання уваги населення від неефективної державної політики. Адже це потужний інструмент, що змушує людей забути про внутрішнє невдоволення і згуртуватися навколо лідерів.

У недемократичних режимах «образ зовнішнього ворога» зазвичай доповнюється ще й «образом внутрішнього ворога», який руйнує внутрішню єдність населення з метою того щоб владі було простіше ним керувати. Дослідники зазначають, що «формування образу ворога» у недемократичних режимах здійснюється для збереження правлячого режиму.

Технології формування «образу зовнішнього ворога» у недемократичних режимах передбачають широке використання засобів і методів тоталітарної пропаганди, задля створення штучного пропагандистського «образу ворога». «Образ зовнішнього ворога» формується за допомогою пропаганди у ЗМК, фільмах, мультфільмах, театрах та навіть дитячих виставах. Подібного роду пропаганда проникає в кожен сферу суспільного життя, охоплюючи всі категорії населення країни.

«Образ зовнішнього ворога» використовується і в державах з демократичним режимом. Утім він виконує інші функції – слугує ідеологічним (ціннісно-смісловим) прикриттям та маскою для обґрунтування завдань і дій на світовій політичній арені.

У демократичних режимах формування «образу зовнішнього ворога» відбувається шляхом маніпулювання суспільною думкою засобами масової комунікації. Цей процес, зазвичай, активно стимулюється органами державної влади та головними політичними акторами в країні, які відкрито формують свої геополітичні доктрини, спираючись на «образ зовнішнього ворога» та протистояння у бінарній опозиції «ми-вони».

Мовні аспекти «формування образу ворога» досліджувалися як українськими так і зарубіжними мовознавцями, які зазначали що лексичний склад «мови ворожнечі» в дискурсі війни значною мірою ґрунтується на етностереотипах. До того ж «мова ворожнечі» містить чимало образно-символічних мовних засобів виразності (метафори, метонімії, аналогії, синекдохи тощо), завдяки чому вона набуває маніпулятивних властивостей щодо формування суспільної думки в населення.

В дискурсі інформаційної війни для «формування образу ворога» окрім словника «мови ворожнечі» активно використовують наративи за допомогою яких впливають на цільові аудиторії. Наративи спрямовані на формування «образу ворога» у суспільній свідомості представляють мережу причиново-наслідкових зв'язків, які розкривають цільовим аудиторіям що з чого випливає. Використання наративів вкрай важливе для формування «образу ворога», адже вони забезпечують розуміння світу для цільових аудиторій. Наратив можна представити як ментальну конструкцію, що описує події реального світу у певному порядку. Такий причиново-наслідковий ряд впорядковує дійсність. Сильні наративи піднімають людей на революції та ведуть до перемоги у війнах. Наративи структурують та впорядковують людський досвід, навчають нових варіантів поведінки і володарюють думками людей. Тому наратив це не просто розповідь, а певний тип людського мислення.

Значний внесок в дослідження проблематики формування «образу ворога» здійснено в межах історичної науки. Ця проблематика досліджувалася як складова масової свідомості народу і як технологія пропаганди, що функціонували в різних історичних контекстах.

Історики здійснювали загальну типологізацію «ворогів», які можуть бути «зовнішніми», «внутрішніми» та «духовними». Дослідник Л. Гудков зазначав, що «образ ворога» як «зовнішнього» так і «внутрішнього» став ключовим фактором для формування ідентичності радянської людини. Адже історія радянської тоталітарної держави по суті являла постійну боротьбу як із «зовнішніми» так і «внутрішніми» «ворогами». Дослідник І. Гасанов дійшов висновків, що формування «образу ворога» у масовій свідомості населення в мирний час є небезпечним для стабільності внутрішнього політичного життя країни бо воно несе з собою тотальну підозру, яка руйнує консолідацію населення та призводить до ігнорування внутрішніх проблем. Утім таким «заялканим» населенням легко керувати, тому цього прагнуть керівництво тоталітарних держав. Окрім зазначеного формування «образу ворога» у мирний час призводить до негативних наслідків, які виражаються в руйнуванні існуючих зв'язків між державами на різних рівнях.

Досліджуючи проблематику формування «образу ворога» історики виокремлювали загальні характеристики «образу ворога», які виражаються в номінаціях: «чужинець», «агресор», «безлика небезпека», «варвар», «загарбник», «злодій», «сади́ст», «гвалтівник», «усоблення зла та потворності», «той що несе смерть» тощо. А також визначали конкретні «образи ворогів» притаманні різним історичним контекстам.

Дослідники О. Сенявська та О. Масвський намагалися осмислити сутність та динаміку феномена «образу ворога» і визначали його як складне динамічне утворення, змістовне наповнення якого змінюється в залежності від

ситуації у фізичному просторі. Наприклад під час німецько-радянської війни формування «образу ворога» у свідомості радянських військових почалося лише з початком бойових дій. На початковому етапі війни «образ ворога» формували з Гітлера та нацистів, консолідували радянське населення та військових на боротьбу з ворогом, формували піднесений настрій та віру в свою перемогу. Утім швидке просування нацистських військ швидко змінило оптимістичні настрої на розгубленість. Під час окупації починають поширюватися образи змучених жертв – образи змучених радянських військовополонених. На цьому етапі ворога зображували в образі тварин. На останньому етапі під час звільнення окупованих територій в інформаційному просторі відбувається скорочення кількості «образу ворога» на заміну якого починають поширювати образ героя визволителя. Формуванню «образу ворога» на заключному етапі війни присвячена праця А. Мінгазудінова, що розкриває зміст, форми та методи масової політичної роботи, яка формувала образ Німеччини у свідомості радянських воїнів під час звільнення території України у 1943-1944 рр.

Історики не обмежувалися дослідженням проблематики «образу ворога» під час війни. Зокрема А. Фатєєв проаналізував чимало важливих питань щодо формування «образу ворога» після війни. Йдеться про теоретичні питання стосовно змісту поняття «образу ворога», механізми його формування та класифікацію ворогів. В еволюції післявоєнного радянського варіанту «образу ворога» дослідник виділяє три етапи: два перших повоєнних роки: 1945 – червень 1947 рр.; осінь 1947 р. – серпень 1949 рр.; період з осені 1949 по березень 1953 рр. Становлення «образу внутрішнього ворога», на думку вченого, пов'язане в першу чергу з терміном «космополіт», який почав використовуватися для зображення зрадників батьківщини так званої «п'ятої колони».

В міждисциплінарному полі історичної науки, історичної антропології, етнології, культурології, лінгвістики, психології, конфліктології, когнітивістики, філософії в контексті осмислення проблеми сприйняття противника реального та потенційного та ставлення до нього, формується самостійний напрямок – імагологія (від лат. «*imago*» – образ, відображення та «*logos*» – розум, сенс). Відповідно, імагологія це наука про формування образів та уявлень одного народу з іншого. Тобто основним об'єктом досліджень імагології є те, як в національних культурах формуються образи «свого» і «чужого». В межах історичної імагології сформувався імагологічний метод релевантний для дослідження проблематики «формування образу ворога».

В контексті історичних досліджень проблематики «формування образу ворога» дослідницею С. Котовою було застосовано методологію нарративних шаблонів Дж. Верча, яка є методом реконструкції історично сформованих і постійно відтворених нарративів, що ґрунтуються на історичній пам'яті

народу. Метод наративних шаблонів сприяє виявленню глибинних ментальних стереотипів та міфології певної національної спільноти, які необхідні для осмислення засад на яких формується «образ ворога» однією державою з іншої.

Проблематика «формування образу ворога» є частиною більш ширшої проблематики «ми-вони» або «свій-чужий», тобто бінарному способу категоризації дійсності, що є філософсько-антропологічною проблематикою в контексті якої осмислюється функціонування людського мислення. Тобто бінарне протиставлення є постійним принципом культури та самосвідомості людини, що формує колективне та індивідуальне сприйняття, виявляється у всіх сферах людської діяльності і пояснює світ довкола людини.

В контексті філософсько-антропологічних розвідок відбулося осмислення зміст образів «свого», «чужого», «іншого» та «ворога» як необхідних складових суспільної свідомості та особливості функціонування людського мислення в межах якого бінарна опозиція «свої-чужі» трансформується в бінарну опозицію «свої-вороги». А також зворотній механізм, коли образ «ворога» можна трансформувати в образ «чужого».

Отже, проблематика формування «образу ворога», як складової суспільної свідомості та механізмів його формування є вкрай актуальною в дискурсі гуманітарних наук. Здійснений нами теоретичний аналіз, що полягає у вивченні, осмисленні та систематизації знань, є важливим кроком для подальшого вирішення актуальних питань практичного характеру, що актуалізувалися з початком російсько-української війни.

Список використаних джерел

1. Андрощук О., Олексієнко С. Психологічні особливості формування образу ворога як складової гібридної війни Російської Федерації проти України. *Збірник наукових праць Національної академії прикордонної служби України. Серія: психологічні науки*. 2019. № 2 (13). С. 182-198.

2. Верч Дж. Нарративные инструменты, истина и быстрое мышление в национальной памяти: мнемоническое противостояние между Россией и Западом по поводу Украины. *Историческая экспертиза. Журнал рецензий*. 2018, №2 (15). С. 15-32.

3. Гасанов И. Б. Национальные стереотипы и «образ врага». М.: РАУ, 1994. 40 с. URL : <https://culture.wikireading.ru/31832> (дата звернення: 31.03.2023)

4. Гнатюк В. «Мова ворожнечі» в російсько-українській війні 2014-2015 років та національна самосвідомість українців. *Історико-культурні студії*. 2015, Вип. 2, № 1. С. 47-52.

5. Гриневич Л. В. Механізми масового народобивства: конструювання «образу ворога» в радянській політичній карикатурі (друга половина 1929 – початок 1930 рр.). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. К.: НТУУ «КПІ», 2014. С. 47-64.

6. Гудков Л. *Идеологема «врага». Пси-фактор.* URL : <https://psyfactor.org/lib/gudkov1.htm> (дата звернення: 29.03.2023)

7. Котова С. В. «Образ врага» в соціогуманітарному дискурсі Великої Британії, Німеччини та Росії періоду Першої світової війни (1914-1918) : дис... канд. істор. наук : 07.00.06. / Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2019. 213 с.

8. Левченко Л. О., Ракчєєва С. М. Технології формування зовнішнього ворога у демократичних та недемократичних режимах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Політологія.* 2016. Т. 273, Вип. 261. С. 74-78.

9. Лоренц К. Психология человеческой агрессивности: хрестоматия. Минск: Харвест, 2001. 656 с.

10. Лютий Т. В. Інший і Чужий у структурі людського Я (М. Бубер, Е. Левінас, Ю. Кристева). Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. 2018. Том 1. С. 20-28.

11. Мацишина І. В. Homo Sacre та виклик суб'єктивності «ворога» в умовах російсько-української війни. *Політичне життя.* 2022. № 2. С. 15-22.

12. Мінгазудінов А. Формування образу ворога в свідомості радянських воїнів під час визволення України (1943-1944 рр.). Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. № 4 (№112). 2012. С. 30-33.

13. Ницше Ф. *К генеалогии морали.* Соч. в 2 т. Т. 2. М., 1990. 424 с.

14. Почепцов Г. Не читайте чужих наративов. *Укрінформ.* URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3596443-ne-citajte-cuzih-narativiv.html> (дата звернення: 19.03.2023)

15. Сенявская Е. С. *Психология войны в XX веке: исторический опыт России.* М.: РОССЭН, 1999. 383 с.

16. Сенявский А. С., Сенявская Е. С. Историческая имагология и проблема формирования «образа врага» (на материалах Российской истории XX в.). *Вестник РУДН. Серия «История России».* 2006. № 2 (6). С. 54-72.

17. Фатеев А. Образ врага в советской пропаганде. 1945– 1954 гг. URL : <http://psyfactor.org/lib/fateev2.htm>.

18. Холох О. І. Антропологічне осмислення образів «Свого», «Чужого», «Іншого» та «Ворога» як складових суспільної свідомості. *Гілея: науковий вісник.* Київ, 2022. Вип. 8 (175). С. 49-54.

19. Шелер М. *Ресентимент в структуре моралей.* СПб.: «Наука», «Университетская книга», 1999. 231 с.

20. Яковлев А. До питання образу ворога в СРСР у сучасній науковій літературі. *Нові сторінки історії Донбасу.* 2016. № 25. С. 189-197.

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ВОРОГА З УКРАЇНИ РОСІЙСЬКИМИ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У 2014 –2021 РОКАХ

О. Скрабін, кандидат історичних наук

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України

У березні 2014 році Російська Федерація розпочала збройну агресію проти України, що виявилася в анексії Криму, розв'язуванні воєнних дій на сході, а також у системних спробах дестабілізації суспільно-політичної й економічної обстановки в нашій країні. Однією з важливих складових цієї збройної агресії стало здійснення Росією інформаційно-психологічного впливу, в межах якого було продовжено діяльність щодо формування з України образу ворога в індивідуальній та колективній свідомості для створення сприятливої суспільної думки, згуртованості населення навколо еліти у країні-агресорі. Цілеспрямовано такий образ формувався з України ще з часів Євромайдану, однак в умовах збройної агресії проти нашої країни розпочалася відкрита інформаційно-пропагандистська війна.

Основною силою в цій війні стали російські засоби масової комунікації, що виступили каналами передачі інформаційних повідомлень на великі території та маси як своєї країни так і іноземних держав. До переліку найбільш популярних та ефективних інструментів інформаційних технологій, які застосовувала проти України Російська Федерація, можна віднести: передачі та новинні сюжети на телебаченні, кінофільми, телесеріали, повідомлення та відеоматеріали у соціальних мережах, ефірні та інтернет-радіопередачі, анекдоти, чулки, листівки, публікації у безкоштовній пресі, масові розсилки на адреси електронної пошти, розміщення плакатів та гасел на шляхопроводах/пересувних стендах/автомобілях, заклики й гасла під час масових заходів, створення й поширення карикатур, проведення тематичних публічних заходів (виставки, флешмоби, театральні мініатюри й постановки тощо), прес-конференції, мітинги/пикети, інші дії, спрямовані на створення інформаційних приводів та їх висвітлення у ЗМІ/соціальних медіа з метою формування суспільних наративів, реакцій, переконань тощо.

З 2014 року весь цей арсенал інформаційних технологій почав активно і відкрито формувати негативний образ нашої держави. Очевидним є те, що найбільшу роль в цій справі відіграло російське телебачення. Підтвердження цьому ми знаходимо у дослідженні Українського кризового медіа-центру (УКМЦ) щодо української риторики трьох топових російських телеканалів, які підпорядковуються Кремлю («Россия 1», «Первый канал» та НТВ) з 1 липня 2014 по 31 грудня 2017 років.

Третина всіх новин цих каналів була присвячена Україні, при цьому понад 90 % згадок про Україну виявилися вкрай негативними. Головними

об'єктами уваги російських ЗМІ були українські державні інституції, які російська пропаганда намагалась дискредитувати та делегітимізувати.

Дослідники УКМЦ розшифрували тексти головних випусків новин і ток-шоу на зазначених телеканалах, а потім шляхом пошуку за ключовими словами виділили звіди висловлювання про Україну. Виявилось, що 33 % проаналізованих повідомлень в ефірі цих телеканалів стосувалися України, причому з 10 новин лише одна була умовно позитивною.

Контент цих каналів ніс загрозу й для української аудиторії, адже, згідно з дослідженнями, в тому числі й опитування КМІС 2018 року, половина українців висловлювалась проти заборони російського телебачення і соціальних мереж.

Можна зазначити, що у той час, коли українська армія чинила опір регулярним російським військам та їх найманцям на сході нашої держави, засоби масової комунікації агресора перенесли увагу власних громадян з внутрішніх проблем на «зовнішнього ворога» та виправдовували власні злочинні дії необхідністю боротьби із ним.

Зазначимо, що загальний «образ ворога» з України в російському інформаційному просторі протягом 2014–2021 років складався із сукупності трьох основних складових:

Першою складовою стало вище керівництво України на яке російські ЗМІ навішували принизливі ярлики-стереотипи. Мовляв, який президент – така і держава. Російські ЗМІ формували для російської цільової аудиторії фрейм сприйняття в якому два Президенти України є «поганими» і протиставляються «хорошому» Президенту Росії – Путіну.

Другою складовою образу ворога стали Збройні Сили та інші військові формування України на які російські ЗМІ навішували принизливі ярлики-стереотипи: «українські бойовики», «карателі», «укропи», «терористи».

Відбувався процес постійної демонізації українських військових, через позбавлення їх людських рис, перевизначення їх діяльності. Вони боронять українську землю від загарбників, а російські ЗМІ називають їхню діяльність – «каральною операцією», «звірствами», «вбивством мирних мешканців», «примушенням до миру» тощо. Така дискредитація, перекручення та підміна смислу в російських ЗМІ мала за мету виправдання загарбницьких дій Росії на Донбасі та підтримку її населенням дій свого керівництва.

У цей час російські ЗМІ формують для своєї цільової аудиторії бінарну опозицію, або фрейм сприйняття в якому українські військовослужбовці представляються як «негідники» і протиставляються «ввічливим людям», «зеленим чоловічкам», «захисникам та визволителям мирних мешканців Донбасу».

Третьою складовою образу ворога стали патріотично налаштовані громадяни України які відстоюють незалежність України, не хочуть поглинання України Росією та прагнуть євроатлантичної інтеграції своєї держави. На цю категорію населення російські ЗМІ навішували такі принизливі ярлики-стереотипи, як «націоналісти», «неонацисти», «бандерівці», «фашисти», «українські радикали», «руссофоби», «антисеміти». Бажання українців розвинути незалежну національну самобутню державу, самостійно обирати подальший напрямок розвитку російські ЗМІ перевизначили для російської цільової аудиторії і вклали зовсім інший сенс. Повідомлялось, що такі українці ненавидять росіян, утискають права російськомовного населення, прагнуть створити в Україні етнічно чисту державу, а «бандерівці є фашистськими прихвоснями», які воліють напасти на Росію та вбивати росіян. Цими наративами постійно нагнітався такий градус агресії та ненависті до України і українців, що переважна більшість російського населення почала підтримувати військову агресію, вбивство українського населення та інші військові злочини.

Крім цього, російські ЗМІ сформували для своєї цільової аудиторії фрейм сприйняття в якому українські «націоналісти» і «бандерівці» протиставляються «російському братньому народу», який вболіває за українців, захищає їх і хоче спільного життя».

У підсумку, ми маємо зазначити логічну суперечність у тому, що населення великої (з географічної точки зору), могутньої (з військової точки зору) та більш розвиненої економічно країни поступово побачило страшного ворога поряд зі своїми кордонами. Абсурдність ситуації досягла максимуму під час розв'язування російською владою бойових дій на сході нашої держави.

Пересічні росіяни починали боятися за власну безпеку, оскільки ширю вважали своїм ворогом українців, які при цьому гинули від вогню російських снарядів, захищаючи власну Батьківщину.

Російські ЗМІ сформували фрейм сприйняття росіянами війни на Донбасі, який називали: «українська криза», «силова операція з придушення Донбасу», «бунт південного сходу України», «громадянська війна», «АТО це війна проти населення Донбасу», а протиставляли цьому – «руський мір», «визволення братнього народу» тощо.

Важливо зазначити, що напередодні повномасштабної агресії проти України, російські ЗМІ конкретизували основні наративи в інформаційному просторі:

«Захід озброює Україну наступальною зброєю, навчає українських військових, що вказує на те, що Київ готується до силових методів вирішення конфлікту на Донбасі»;

«Протягом 8 років війни в «ЛНР» та «ДНР» постійно тривають обстріли, гинуть люди, отримують поранення, втрачають житло».

«В Україні відбувається дерусифікація, тотальна українізація та нацифікація населення України);

«Націоналісти УПА, які проводили антирадянську та націоналістичну діяльність вигадали український народ, а тепер їх наступники намагаються його створити шляхом тероризму);

«Україна не відбулася як держава);

«США провокує Москву на вторгнення в Україну);

«Конфлікт України та самопроголошених республік хоча й виглядає локальним, але насправді є полем глобального протистояння);

«В Україні фальшива зброя, фальшива армія з фальшивими президентом, та прем'єр-міністром, які поширюють фальшиву інформацію про Росію);

«В Україні готують фейкові відео сюжети для ЗМІ в яких будуть повідомляти про нібито атаки зі сторони самопроголошених республік за участю російських військових».

Таким чином, за вказівкою вищого керівництва Російської Федерації їх засоби масової комунікації протягом восьми років штучно, за допомогою різних маніпуляцій формували з України «образ ворога». Основними засобами цієї діяльності стали різноманітні продукти масової культури, зокрема телебачення, преси, кіно, радіо, популярної музики, реклами тощо.

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА МЕДІАОСВІТА – НАГАЛЬНА ПОТРЕБА В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

*Т. Чаркіна, кандидат історичних наук, вчитель історії
Державна гімназія-інтернат з посиленою
військово-фізичною підготовкою «Кадетський корпус»*

Медіаосвіта є суттєвим складником не лише інформаційної безпеки, а й національної безпеки країни. Сьогодні зробило її засобом свідомого і критичного медіаспоживання, що сприяє формуванню у користувача різноманітних медіасервісів відповідних умінь і прагнення бути вимогливим до якості медіапродукції. Війна значною мірою змінила пріоритети медіаосвітньої діяльності.

Осмилення проблем воєнного і повоєнного суспільства, змін культурного та інформаційного просторів, зумовлюють запровадження травмаінформованої освіти, здоров'язберігаючої медіаосвіти. Її трансформація у суспільні підсистеми щодо захисту інформаційної та національної безпеки, розвитку людського потенціалу майбутнього, є нагальною потребою сучасності.

Тема травмаінформованості повинна набути культурно-просвітницького звучання. Медіатравматизація є надзвичайно важливим складником повсякденного життя українців, що пізнається як стресовий досвід великою кількістю громадян. Чинники захисту від медіатравматизації, як і

психотравматизації мають стати частиною масової культури сьогодення. Здоров'язбережувальна медіаосвіта і травмаінформовані практики є захистом психічного здоров'я під час війни і подолання її наслідків.

Роль медіа в забезпеченні обізнаності населення є провідною. Проте медіа можуть не лише виконувати свою роль у системі посттравматичного зцілення і профілактики психічного здоров'я, а й спричиняти додаткову травматизацію.

Травмаінформованість охоплює поінформованість про явище травматичного стресу і його наслідки, розуміння симптомів стресових розладів і знання про ефективні способи підтримки в разі появи симптомів, знання про токсичні способи спілкування, які потенційно можуть погіршити стан психотравмованої людини, створення регулятивів, які б запобігали токсичному спілкуванню. Знання про ризик захищають, якщо людина знає, що можна їм протистояти, захиститися.

Медіапсихологічна компетентність в умовах війни відіграє значну роль. Так, автор Найдьонова Л.А. пропонує такий зміст курсу підвищення компетентності, який має триблокову структуру, обрамлену ресурсною оболонкою. Змістовно блоки охоплюють три теми: 1) травмаінформованість, 2) воєнні трансформації інформаційного простору, 3) захист дітей у медіа [2].

Блок 1. Травмаінформованість: стресовий досвід, психотравма, вторинна травма, медіатравма, колективна і кумулятивна травмованість, посттравматичне зростання.

Так, медіатравма – це стрес, який виникає внаслідок медіаспоживання, співпереживання через травматичні події, представлені в аудіовізуальних медіа (насамперед фото, відео). Автор виокремлює типи медіатравми залежно від того, чи поєднується вона з первинною, вторинною травмами, посилюючи їх, чи діє лише через медіаспоживання. Питання медіатравматизації можна зупинити, перервати своє медіаспоживання і тим самим усунути дію травматичного чинника [2].

Блок 2. Воєнні трансформації інформаційного простору. Воєнні трансформації інформаційного простору не зводяться до ворожої пропаганди, а передбачають обізнаність щодо ширшого кола трансформацій.

Протидія інформаційно-психологічним спеціальним операціям (ІПСО), формі ведення інформаційної війни. Метою сучасних ІПСО є не дезінформація керівництва армії щодо того, де розташовуються ворожі війська і які вони мають наміри, а вплив на маси. Якщо маси будуть думати так, як потрібно ворогу, то значно менше зусиль потрібно буде докладати армії. ІПСО – це не тільки брехня, дезінформація і фейки, а вони обслуговують певні цілі, і розуміння цього дає змогу краще розпізнавати наміри ворога й протидіяти їм. Моральний дух суспільства, його згуртованість, віра у свою країну та її майбутнє, образ

дієвості соціальних структур, довіра до керівництва держави, мисленнєвий потенціал і здатність адекватно відображати реальність та ухвалювати креативні рішення – основні засоби боротьби з ПСГО.

В інформаційному просторі важливо уникати таких динамічних феноменів, як інформаційні бульбашки, що виникають унаслідок наших виборів і забезпечуються штучним інтелектом соцмереж. Потрапивши у інформаційну бульбашку, ми робимо висновок лише про реальність того, що бачимо у даному просторі, а не оцінюємо реальну картину. Інформаційні хвилі також часто використовуються як шумова завіса, спосіб управління увагою медіаспоживача. Інформаційні вири, воронки, стан коли ми прилипаємо до екранів, і тривога спонукає нас шукати інформацію, постійно стежити за новинами (щоб не пропустити важливе). Отримана інформація підвищує тривожність, замкнене коло створює воронку виснаження.

Медіаграмотність передбачає обізнаність щодо цих феноменів, щоб протидіяти деструктивним формам взаємодії з медіа. Інформаційне поле під час війни викривлене, спотворене. І не тільки з боку впливу ворожої пропаганди. Є контрпропаганда. Не обманеш себе – не обманеш ворога. Є обмеження свободи слова, зумовлені впровадженням воєнного стану в країні. Не повідомляється в реальному часі та інформація, яка може бути використана ворогом у військових цілях (переміщення, вражені об'єкти і т. ін.), усі публічні комунікації підпорядковуються стратегічним цілям і мають враховувати стан інформаційного поля.

Для руйнування згуртованості суспільства в інформаційному просторі ворог може використовувати нові вектори протиставлення груп людей (окуповані-евакуйовані, ВПО-мігранти тощо), що призводить до дегуманізації. Дегуманізація в інформаційному полі реалізує завдання посилення морального духу. Саме гуманізм і повага до людської гідності є важливим засобом боротьби з ворогом.

Блок 3. Захист дітей в медіа. Дитина має право на безпечний розвивальний інформаційний простір. На дорослих покладається відповідальність за забезпечення такого простору. Важливу роль у цьому відіграє підготовка педагогів, батьків, їх медіапсихологічна компетентність.

В умовах війни потрібен новий рефлексивний контур. Чотири грані контуру утворюють: 1) ціннісна саморегуляція взаємодії з медіа (включно з медіаспоживанням і самовираженням через медіа), 2) усвідомлене медіаспоживання і формування інформаційної бульбашки (свого персоналізованого локального інформаційного простору); 3) інструментальне використання медіа для дій у повній реальності (не медіа для медіа, а медіа для реальності); 4) усвідомлена взаємодія зі штучним інтелектом (наші діти мають будувати майбутнє разом з усім світом, в напрямку цифровізації).

Таким чином, медіаосвіта в умовах війни набуває нового смислу. Вона є суспільним ресурсом, який захищає від ворожих інформаційно-психологічних операцій, протидіє мові ворожнечі. Її трансформації у суспільні процеси сприяють посиленню обізнаності, згуртованості, що є ресурсом протидії ворогу. Ціннісна саморегуляція є вагомим засобом зменшення моральних втрат в умовах воєнної психотравматизації. Стійкість до впливів, національна ідентичність, гуманізм - ресурси перемоги у війні проти агресора.

Список використаних джерел

1. Слюсаревський, М. М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді. Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1). doi: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4124>.

2. Найдонова, Л.А. Медіапсихологія війни як основа концептуальних трансформацій медіаосвіти: від медіатравми до травмаінформованих практик. *Проблеми політичної психології*, 12(26).С.173-197. <https://doi.org/10.33120/porpp-Vol26-Year2022-109>.

ЩОДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОСУДДЯ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

В. Рубльов, кандидат технічних наук, доцент

Р. Рубльова

Г. Кулікова

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Масштаби і серйозність злочинів є безпрецедентними в історії України, тому сьогодні вся правоохоронна система України постала перед складним завданням збирання доказів та розслідування міжнародних злочинів проти українського народу. Римський статут, прийнятий у 1998 році, є основоположним документом міжнародного права, який установив Міжнародний кримінальний суд (МКС). Метою МКС є переслідування найважливіших злочинів проти міжнародного правопорядку, таких як геноцид, злочини проти людяності та військові злочини. Це включає такі злочини, які сталися в Україні в останні роки.

Задля забезпечення належної діяльності механізмів притягнення до відповідальності за міжнародні злочини (геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії), потрібно терміново ратифікувати «Римський статут» та імплементувати його положення в національному законодавстві.

Проведений аналіз міжнародної угоди про асоціацію між Україною та Європейського Союзу (ЄС) дає пряму відповідь про необхідність ратифікування

Римського статуту. Поки ми зволікаємо – ми порушуємо свої міжнародні зобов'язання. Для ЄС – це чутливе питання, його невирішеність блокуватиме майбутнє членство України в ЄС. Крім того, прийняття Римського статуту це крок до забезпечення справедливості та захисту прав людини в Україні та світі.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОСИЛЕННЯ ЗАХИСТУ ЖУРНАЛІСТІВ, ЯКІ ВИСВІТЛЮЮТЬ ПОДІЇ В ЗОНАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Т. Храбан, кандидат філологічних наук, доцент

Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації

К. Самойленко

*Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Засоби масової інформації мають особливе значення в контексті міжнародних конфліктів, маючи потенціал відігравати вирішальну роль у сприянні миру або у нагнітанні напруженості, а також діяти як деструктивні агенти в процесі врегулювання конфліктів. Крім того, у сучасну епоху медіа, безперечно, є інструментом війни. Це тому, що перемога в сучасних війнах так само залежить від формування внутрішньої та міжнародної громадської думки, як і від перемоги над ворогом на полі бою. І це залишається вірним, незважаючи на прагнення багатьох журналістів давати неупереджену і збалансовану оцінку конфлікту. Журналістика значною мірою сприяє захисту цивільного населення та запобіганню конфліктам, а також доводить до відома міжнародної спільноти жахи та реалії конфлікту. У сучасному суспільстві значущість журналістики та медіа під час конфліктів та агресії тільки збільшується, головним чином тому, що кожна з ситуацій, чи вона є «гарячою точкою», чи являє собою політичне протистояння, вважається головним новинним приводом і має надзвичайну суспільну важливість та інтерес через її вплив на безпеку.

Сучасні технології значно розширили можливості ЗМІ збирати та передавати новини у воєнний час. Значну роль у цьому зіграли супутники. Супутники мовлення почали використовувалися журналістами ще під час війни у В'єтнамі. Однак тоді передача знімків із зони бойових дій відбувалася із затримкою і коштувала дуже дорого. Сьогодні вартість супутникової передачі робить можливим передачу з будь-якої точки земної кулі. Ця технологічна інновація дозволяє вести репортажі в прямому ефірі практично з будь-якої точки світу, а аудиторії спостерігати за розвитком подій в прямому ефірі в міру того, як вони відбуваються. На додаток до супутників мовлення, журналісти отримали інші технологічні можливості, такі як більш портативне обладнання. Міні-камери та зменшення розмірів камерного обладнання сприяли скороченню чисельності знімальної групи з трьох чоловік до двох або навіть одного, а також

підвищенню мобільності журналістів. Для журналістів друкованих видань факсимільні апарати та ноутбуки підвищили мобільність і прискорили процес підготовки новин. Такі технологічні інновації означають, що журналісти можуть прибувати в зону бойових дій швидше, з меншою технічною підтримкою, і подавати репортажі швидше, ніж будь-коли раніше. Розвиток нових інформаційних технологій не тільки стає дуже важливою умовою результативності журналістської діяльності, особливо в ситуації воєнних конфліктів, а також змінює взаємодію журналістів з аудиторією. Під час війни кореспонденти в значній кількості вирушають на фронт, а війна ведеться прямо перед очима і камерами журналістів. Прагнення охопити подію з усіма цікавими й важливими деталями та особливостями змушує журналіста використовувати візуальні способи надання інформації, що дає можливість створити поліформатний простір події. Візуалізація забезпечує передачу, отримання і засвоєння масової інформації відповідно до завдань і намірів журналіста, з одного боку, і з урахуванням потреб і специфіки масової аудиторії – з іншого. Крім того, візуалізація змушує аудиторію переживати подію, а не тільки сприймати її як низку фактів, дат і подій, зазвичай упакованих у вигляді тексту. Таке чуттєве сприйняття приводить до результату, коли аудиторія починає розглядати журналіста як постачальника неупередженої істини, а не тільки як інтерпретатора доказів.

У багатьох війнах 20-го століття військові почали визнавати потенційно позитивне застосування медіа у воєнний час. Медіа можуть налагоджувати зв'язки між тилом і фронтом, посилюючи прихильність цивільного населення до війни і водночас піднімаючи бойовий дух бійців. Характерною рисою багатьох війн 20-го століття було більше залучення цивільного населення – як глядачів, жертв чи активних учасників. Висвітлення війни журналістами – це інформування громадськості про перебіг військової кампанії. Однак, висвітлення воєнних подій провокує дилему: з одного боку, військові прагнуть взаємодії з медіа, які б створили підтримку військовій кампанії; з іншого – від журналістів очікують об'єктивних критичних суджень. Журналісти шукають правду, яку військові не завжди можуть надати через вимоги секретності, тактико-стратегічного планування тощо. Як і інші суб'єкти суспільного життя, «військові повністю адаптувалися до вимог медіа-суспільства і усвідомили необхідність професіоналізації журналістів» [1]. Медіа стали частиною війни. Військова стратегія сьогодні включає їх як одну зі своїх цілей. Військові операції супроводжуються «медіа-планами, зв'язками зі ЗМІ займаються професіонали, а збройні сили інвестують у внутрішні тренінги для того, щоб їхні офіцери усвідомлювали необхідність оволодіння медіа-процесом і налагодження добрих стосунків з журналістами. Збройні сили набули ноу-хау щодо надання «продуктів» (звітів, прес-кітів), які відповідають потребам журналістів. Таким

чином, «війна може бути перетворена на один величезний спектакль, в якому створюються потужні образи, зміст яких військові намагаються тримати під своїм контролем» [2].

На якому б рівні ЗМІ не взаємодіяли з військовими під час конфлікту, завжди «існує невід’ємна напруга між цілями неупередженого та збалансованого висвітлення подій у ЗМІ та військовими цілями комбатантів» [3]. У воєнний час держави часто очікують від своїх ЗМІ високого ступеня дотримання вимог, що зазвичай обґрунтовується міркуваннями оперативної безпеки та захисту військової таємниці, необхідної для ведення бойових дій. Визначаючи цілі, заради яких ведеться війна, невіддільними від національних інтересів, держави також значною мірою використовують патріотизм як механізм дисциплінування ЗМІ. На думку А. Rai, «суть успішної війни – секретність; суть успішної журналістики – публічність» [4]. Як обмежені, так і тотальні війни дають численні приклади напруженості у відносинах між військовими та працівниками ЗМІ, що часто виникає через переконання військових у тому, що журналісти надмірно піддаються спонуканню розповідати і, відповідно, можуть зашкодити воєнним зусиллям. Тісна взаємодія між ЗМІ та військовими під час Російсько-української війни зробив контекстуально необхідним розуміння основних проблем журналістики і пов’язаних з ними обмежень. Це зумовлено трьома причинами. По-перше, в Україні не було проведено жодного подібного дослідження, про яке варто було б згадати. По-друге, Україна набула різноманітний і багатий досвід у висвітленні війни. По-третє, проблеми та обмеження стосовно висвітлення теми техніки/озброєння військовими та цивільними журналістами, які актуальні для України, загалом застосовні до всіх воєнних ситуацій.

Коли країна вступає у війну, перед ЗМІ постає великий виклик – забезпечити точне та об’єктивне висвітлення подій в умовах тиску з боку держави та військових, які прагнуть просувати воєнні цілі країни. Воєнні кореспонденти повинні «балансувати між суперечливими ідеалами журналістики, часто промілітаристською та провоєнною громадськістю, тиском з боку своїх корпоративних менеджерів, а також часто пропагандистськими та засуджувальними зусиллями держави та військових» [5]. Тому велика кількість наукових досліджень присвячена вивченню 1) ролі воєнних кореспондентів у сучасному світі та аналіз їхньої роботи під час останніх воєн в епоху нових медіа та форм; 2) питанню побудови довіри між військовими кореспондентами та їхні стосунки з військовими, державою, медіа-корпораціями і журналістськими стандартами.

Закордонні науковці стверджують, що на всіх війнах існують потенційні ворожі стосунки проти військових журналістів і кореспондентів, від яких очікують особистих свідчень і правдивої розповіді. Але функція свідка часто

буває небезпечною, тому частина романтики воєнних кореспондентів полягає в тому, що деякі кореспонденти ризикують своїм життям, щоб стати свідками воєнних дій. Крім того, донести правду також важко, оскільки у публікаціях багато перекручувань і плутанини, і часто важко розпізнати істину, коли діє цензура. L. Silvestri [6] припускає, що в епоху медіа журналісти продукують «культуру дистанції», завдяки якій ми віддаляємося від жахів війни. Тому, за словами L. Silvestri, одним із викликів для військових кореспондентів є подолання культури дистанціювання та надання свідчень і правди, якою б тривожною вона не була. A. Balguy-Gallois [7] стверджує, що сучасні війни є чудовою ілюстрацією зростаючих ризиків, з якими стикаються журналісти, що працюють у зонах конфлікту. Тому дослідник звертає увагу на те, що напади на журналістів та обладнання ЗМІ є незаконними згідно з міжнародним гуманітарним правом, а засоби масової інформації не можуть вважатися законною мішенню, навіть якщо вони використовуються в пропагандистських цілях, якщо тільки вони не використовуються для підбурювання до серйозних порушень гуманітарного права. A. Balguy-Gallois доходить висновку, що такі запобіжні заходи як, наприклад, принцип пропорційності та обов'язок попереджати заздалегідь журналістів і працівників, є не достатньо ефективними, тому «існує очевидна потреба в ухваленні нового інструменту, з одного боку, щоб підтвердити ті елементи гуманітарного права, які застосовуються до журналістів і працівників ЗМІ, і, таким чином, відновити авторитет певних базових правил, які занадто часто порушуються, а з іншого боку, щоб удосконалити чинне законодавство і адаптувати його до вимог сьогодення, наприклад, до феномену «вбудованих» журналістів» [7]. Дослідники доходять сумних висновків, що захист журналістів, які висвітлюють збройні конфлікти, є недосконалим: «Мотивація держави ініціювати такий захист відсутня, залежність від загального міжнародного права прав людини та загального міжнародного гуманітарного права для захисту цієї професії, яка перебуває на передовій захисту демократії та верховенства права в західних демократіях, більше не є стійкою, оскільки вона є неефективною» [8].

Ґрунтуючись на зроблених висновках, дослідники надають деякі рекомендації щодо посилення захисту журналістів, які висвітлюють події в зонах конфлікту. Так, необхідне розробити новий договір про безпеку і благополуччя журналістів, які висвітлюють ситуації збройних конфліктів. Новий договір має застосовуватися до всіх зон конфліктів, незалежно від того, чи це міжнародні, чи національні конфлікти, і повинен: 1) створити однозначну, інтегровану, всеосяжну нормативно-правову базу щодо професійної діяльності журналістів; 2) забезпечити міжнародні стандарти для здійснення журналістської діяльності; 3) встановити мінімальні вимоги до роботи журналістів у зонах конфлікту; 4) зосередити увагу на таких питаннях, як

охорона здоров'я, працевлаштування, соціальне забезпечення та загальний добробут журналістів. При цьому, особлива увага має приділятися методам захисту прав людини журналістів у випадках погроз або нападів під час репортажів із зон конфлікту [8].

Список використаних джерел

1. Areal M. F. P. A profession termed «Journalism». *Revista Latina de Comunicación Social*. 2010. Vol. 65. P. 1–12.
2. Mercier A. War and media: Constancy and convulsion. *International Review of the Red Cross*. 2005. Vol. 8, No. 860. 649–659.
3. Payne K. The Media as an Instrument of War. *Parameters*. 2005. Vol. 35, No. 1. P. 112–118.
4. Rai A. K. Media at war: Issues and limitations. *Strategic Analysis*. 2000. Vol. 2, No. 9. P. 1681–1694.
5. Chouliaraki L. Authoring the Self: Media, voice and testimony in soldiers' memoirs. *Media, War & Conflict*. 2016. Vol. 9, No. 1. P. 58–75.
6. Silvestri L.E. *Friendled at the Front: Social Media in the American War Zone*. Lawrence, Kansas: University Press of Kansas, 2015. 223 p.
7. Balguy-Gallois A. The protection of journalists and news media personnel in armed conflict. *International Review of the Red Cross*. 2004. Vol. 86, No. 853. P. 37–67.
8. Al-Moslamani J. K. *The Legal Protection of Journalists and Media in Conflict Zones*. Brunel Law School, Brunel University, 2017. URL: <https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/15852/1/FulltextThesis.pdf>

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНЬСЬКА ВІЙНА: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДІТЕЙ

О. Потіха, кандидат історичних наук

Ю. Юрик

Тернопільський національний технічний університет ім. І Пулюя

Традиційно вважається, що війна – це справа військового, солдата, дорослого чоловіка, який зі зброєю в руках іде воювати на фронт. Водночас найбільш незахищеними під час війни є діти, жінки, люди похилого віку, цивільні. Найвразливішою категорією населення, яка страждає від бойових дій та політики окупаційної влади, є діти.

Для моніторингу, запобігання та припинення злочинів проти дітей під час війни Рада Безпеки Організації об'єднаних націй (ООН) визначила шість серйозних порушень щодо дітей під час війни: вбивства, каліцтва та викрадення дітей, сексуальне насильство, вербування окупантами до збройних угруповань, удари по школах і лікарнях, відмова у гуманітарному доступі для дітей [8]. Саме від цих жахів війни нині потерпають українські діти, які перебувають в зоні

бойових дій та на окупованих територіях. За офіційними даними від початку повномасштабного вторгнення в Україні загинуло 480 дітей і 964 – поранені, 405 дітей вважаються зниклими [2]. Процес примусового вивезення українських дітей на територію Росії, на жаль, має систематичний характер і відбувається під різними приводами. Так, на початку квітня цього року окупанти вивезли «на лікування» понад 100 тис. дітей зі східної частини України. Після «медичного огляду» переважній більшості дітей приписують «лікування» у РФ, від якого батьки не можуть відмовитись, адже їм погрожують відібрати батьківські права. При цьому, зафіксовані випадки коли лікарі вимагають у батьків гроші, аби не «виявляти патологію» [5]. Як повідомляє інтернет-портал «Діти війни» на основі інформації з відкритих російських джерел, з України депортовано 744 тис. українських дітей [2]. Примусова депортація – це не «гуманітарна місія і порятунок», як це називають окупанти, це злочин, акт геноциду по відношенню до українських дітей. На жаль, точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України.

Долі українських дітей на тимчасово окупованих територіях України і тих, які опинилися далеко від рідних домівок, складаються по різному. Маленьких українців розміщують у «таборах перевиховання», їх піддають тортурам та психологічному тиску, до них застосовують заходи, спрямовані на примусову інтеграцію у російський соціокультурний простір, а викрадених українських дітей-сиріт незаконно всиновлюють російські громадяни [3].

Наприкінці березня поточного року Центр національного спротиву (ЦНС) оприлюднив мапу таборів, куди росіяни вивозять депортованих українських дітей [4]. Мапа показує розміщення 45 дитячих й 12 мілітарних таборів, розташованих в Росії, а також на тимчасово окупованій території Криму та Луганщини.

Єльська лабораторія гуманітарних досліджень (Yale Humanitarian Research Lab) 14 лютого 2023 р. опублікувала незалежний звіт, в якому детально описується мережа керованих Росією закладів і процесів, які використовуються для переселення тисяч українських дітей до територій, підконтрольних російському уряду [9]. Основною метою таборів є політичне перевиховання українських дітей. Країна-агресорка прагне знищити національну ідентичність маленьких українців, піддаючи їх науковій, культурній, патріотичній та військовій освіті, орієнтованій на Росію. Операція централізовано координується Федеральним урядом РФ і включає всі рівні влади.

Державні структури України та Управління Верховного комісара з прав людини ООН більше року розслідують процес насильницької депортації дітей з України та доводять, що дії РФ протирічать фундаментальним принципам захисту дітей в умовах війни, є потенційними порушеннями Конвенції про права

дитини і Женевських конвенцій і можуть трактуватися як воєнні злочини та злочини проти людяності [9]. 17 березня 2023 р. Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав ордери на арешт президента Росії В. Путіна, а також уповноваженої президента РФ з прав дитини М. Львової-Белової, які, за версією суду, є особисто відповідальні за депортацію українських дітей в Росію [7]. Після цього в РФ заявили, що повернуть дітей Україні, коли будуть «безпечні умови». Проте, Росія не припинила вивозити українських дітей. Більше того, у цьому бере участь Білорусь, на територію якої перевозять українських дітей. Тому до відповідальності може бути притягнений і О. Лукашенко [6].

Українська влада заявляє, що готова до співпраці з усіма міжнародними організаціями з метою повернення вивезених до РФ українських дітей та притягнення винних до відповідальності. Так, нещодавно 28 квітня 2023 р. Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРС) ухвалила резолюцію про депортацію та примусове вивезення українських дітей до Росії. Вперше у міжнародному документі йдеться про можливий геноцид з боку Росії щодо українців. Основна мета резолюції – засудити депортацію та насильницьке переміщення українських дітей, привернути увагу до необхідності повернення їх додому, засудити порушення міжнародного права, зокрема це стосується статей Конвенції про геноцид і Римського статуту про можливість злочину геноциду [6]. Як заявив президент ПАРС Тіні Кокс, Рада Європи – це не та інстанція, яка притягує когось до відповідальності. Але її резолюція містить фактичну інформацію, яку вона готова надати ООН і Міжнародному кримінальному суду. У будь-якому випадку викрадення дітей як зброї під час війни – це воєнний злочин, у якому можуть бути елементи геноциду.

Питання щодо форми міжнародного трибуналу для Путіна і покарання РФ за злочини в Україні щодня обговорюється в ПАРС, однак решта міжнародних організацій не готові виключити Росію зі свого складу чи визнати злочини режиму Путіна [1].

На жаль, сьогодні, міжнародні організації, які створені з метою збереження миру та запобігання війни, безсилі проти російського вторгнення в Україну. Це означає, що механізм захисту та підтримки миру не працює і повинен бути налагоджений. Необхідно зупинити російську агресію на українських теренах. Україна закликає міжнародне співтовариство негайно змусити Росію припинити війну в Україні та притягнути винних до відповідальності за вчинені злочини.

Список використаних джерел

1. В ПАРС немає сумнівів щодо винуватості РФ, лише обговорення форми трибуналу для Путіна і компанії. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=101291> (дата звернення: 30.04.2023).

2. Державний портал «Діти війни». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 08.05.2023).
3. Потіха О.Б. Долі українських дітей на тимчасово окупованих територіях України. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки*. Збірник тез III Міжнародної наукової конференції, 20-21 квітня 2023 р. / упоряд. Криськов А.А., Габрусєва Н.В. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2023. С. 27-30.
4. Російські табори «перевиховання» українських дітей. URL: <https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1GLwnLPtWow4JPiB-w0MzV4jXnYonifk&ll=56.39562469852851%2C61.23356543138239&z=4> (дата звернення: 15.04.2023)
5. Росіяни вивезли понад 100 тис. дітей зі сходу України на «лікування». URL: <https://sprotyv.mod.gov.ua/2023/04/12/rosianyany-vyvezly-ponad-100-tys-ditej-zi-shodu-ukrayiny-na-likuvannya/>
6. Руденко Є. Депортація та примусове вивезення українських дітей до РФ: що саме ухвалила ПАРЄ в резолюції про ознаки геноциду? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/parye-ukhvalyla-rezolyutsiyu-pro-oznaky-henotsydu-shchodali/32384079.html> (дата звернення: 28.04.2023).
7. У Міжнародному кримінальному суді видали ордер на арешт Путіна. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/17/7158195/> (дата звернення: 18.03.2023).
8. Шість тяжких порушень щодо дітей під час війни. Як діти стали передовими мішенями у збройних конфліктах. URL: <https://www.unicef.org/stories/children-under-attack-six-grave-violations-against-children-times-war> (дата звернення: 11.04.2023).
9. Russia's Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine's Children. URL: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/apps/sites/#/home/pages/children-camps-1> (дата звернення: 21.04.2023).

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В. Токарев, кандидат юридичних наук, доцент

Харківський національний університет Повітряних сил імені Івана Кожедуба

На сучасному етапі наша держава швидкими темпами здійснює реформування, удосконалення та створення нових форм управління в усіх сферах суспільного життя. Соціальне положення людини, її матеріальне та духовне благополуччя нерозривно пов'язані з її трудовою діяльністю, спрямованою, як правило, на отримання й використання матеріальних благ. Трудове право України – галузь права, яка є системою правових норм, що регулюють трудові відносини працівників і роботодавців, інші відносини, які виникають з приводу зміни і припинення трудових відносин, а також установлюють відповідальність за їх порушення. Трудові правовідносини – це

врегульовані нормами трудового права суспільні відносини, що виникають у результаті укладення трудового договору, а також відносини з приводу встановлення умов праці на підприємствах, навчання й перекваліфікації за місцем праці та відносини, пов'язані з наглядом та контролем за дотриманням трудового законодавства, вирішенням трудових суперечок та працевлаштування громадян.

Під час дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», діють обмеження та особливості організації трудових відносин, встановлені Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Воєнний стан кардинально вплинув на всі сфери життя громадян України, включно з трудовою діяльністю. На період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 43, 44 Конституції України.

Важливими ознаками трудових правовідносин є підстави їх виникнення, змінення та припинення. Цьому сприяють певні юридичні факти, передбачені чинним законодавством України. До основних підстав виникнення трудових правовідносин належать: 1) укладення трудового договору; 2) адміністративно-правовий акт (призначення на посаду, затвердження, розподіл молодих фахівців тощо); 3) факт обрання на відповідну посаду (за конкурсом, депутатом тощо); 4) факт погодження з відповідними особами.

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» вводить особливості укладання трудового договору в умовах воєнного стану. Роботодавці й працівники самі вирішують, чи укласти договір у письмовій формі. На період воєнного стану допускаються строкові договори з новими працівниками, зокрема для заміни тимчасово відсутніх працівників, які в евакуації, відпустці чи втратили працездатність.

При укладенні трудового договору в період дії воєнного стану можна встановлювати випробувальний термін для всіх працівників, у тому числі для неповнолітніх, осіб з інвалідністю, вагітних жінок, одиноких матерів із дітьми до 14 років або дитиною з інвалідністю, внутрішньо переміщених та інших осіб, яких раніше це не стосувалося.

Роботодавці можуть без попередження і згоди працівників перевести їх на іншу роботу та в іншу місцевість для відвернення чи ліквідації наслідків бойових дій, обставин, що загрожують життю чи критичним потребам людей. Але є умови: на території не ведуться бойові дії (якщо ведуться, то лише за згодою працівника); немає протипоказань за станом здоров'я; оплата не нижче середньої за попередньою роботою.

Нормальна тривалість робочого часу може бути збільшена до 60 годин на тиждень на об'єктах критичної інфраструктури із пропорційним збільшенням

заробітної плати. До 40 годин на тиждень – скорочений робочий час, передбачений для працівників із скороченим робочим днем на об'єктах критичної інфраструктури із пропорційним збільшенням заробітної плати. Роботодавець визначає час початку й закінчення щоденної роботи (зміни). Якщо раніше працівники мали відпочивати щонайменше 42 години поспіль щотижня, на період воєнного стану вихідні можуть зменшити до 24 годин. Додатково скасовуються: заборона роботи у вихідні дні; скорочений робочий день напередодні святкових, неробочих і вихідних днів; перенесення вихідного дня, якщо святковий або неробочий день збігається з вихідним днем; обмеження для надурочних робіт.

Працівники можуть піти в щорічну оплачувану відпустку, але роботодавець може обмежити тривалість відпустки за поточний робочий рік 24 календарними днями. Роботодавець може відмовити у наданні невикористаних відпусток за попередні роки. Також закон дозволяє відмовити у відпустці працівникам на об'єктах критичної інфраструктури. Виняток – відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, для догляду за дитиною до трьох років. Водночас працівник може попросити про неоплачувану відпустку на будь-який строк – проти 15 днів на рік у мирний час. Роботодавець зобов'язаний надати працівникові, який виїхав за кордон або набув статусу ВПО, на його вимогу, відпустку без оплати до 90 днів.

У період дії воєнного стану не залучаються до роботи в нічний час без їх згоди: вагітні жінки і жінки, які мають дитину віком до одного року, особи з інвалідністю, яким за медичними рекомендаціями протипоказана така робота.

Інші жінки й працівники з дітьми за згодою можуть працювати на важких роботах, роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах, а також залучатися до нічних і надурочних робіт, робіт у вихідні, святкові й неробочі дні, їздити у відрядження. Скорочений робочий час вночі скасовано.

Роботодавці мають докладати максимум зусиль, щоби своєчасно виплачувати зарплату. І хоча закон допускає порушення строків оплати внаслідок бойових дій або інших обставин непереборної сили, це не звільняє роботодавців від обов'язку виплати заробітної плати. Вони мають зробити це одразу після відновлення діяльності.

Ініціаторами призупинення дії трудового договору можуть бути як працівники, так і роботодавці. Працівники мають право розірвати трудовий договір негайно, якщо: підприємство розташоване в зоні бойових дій; є загроза їхньому життю і здоров'ю. Виняток: працівники критичної інфраструктури або залучені до суспільно корисних робіт.

Роботодавцям дозволяється звільнити працівника під час тимчасової непрацездатності чи відпустки (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами

та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) – з першого дня виходу на роботу. Роботодавець може звільнити працівника у зв'язку з неможливістю забезпечення його роботою, визначеною трудовим договором, у зв'язку із знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій, а також за відсутність працівника на роботі та інформації про причини такої відсутності понад чотири місяці поспіль.

Трудовий договір призупиняється, якщо внаслідок військової агресії неможливе надання та виконання роботи, закон допускає тимчасове призупинення дії трудового договору. Трудові відносини при цьому зберігаються. Про це роботодавець і працівник мають повідомити один одного в будь-який доступний спосіб.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. (Зі змінами та доповненнями станом на 2023 рік).
2. Кодекс законів про працю України. (Зі змінами та доповненнями, останні з яких внесені законами України від 16 листопада 2022 року № 2750-IX, від 16 листопада 2022 року № 2759-IX, від 13 грудня 2022 року № 2839-IX).
3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (Зі змінами та доповненнями станом на 2023 рік).
4. Закон України «Про відпустки» (Зі змінами та доповненнями станом на 2023 рік).
5. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (Зі змінами та доповненнями станом на 2023 рік).
6. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». (Зі змінами та доповненнями станом на 2023 рік).
7. Закон України Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Документ 2136-IX, чинний, поточна редакція – Редакція від 19.07.2022, підстава – 2352-IX.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ У МАЙБУТНЬОГО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Г. Воржевітіна, кандидат юридичних наук

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Військова служба є відповідальним і складним видом діяльності, який вимагає високої кваліфікації і досвіду. Правильна підготовка та формування правосвідомості майбутнього військовослужбовця є важливим етапом у процесі підготовки військових кадрів. У цій статті будуть розглянуті основні аспекти

формування правосвідомості у майбутнього військовослужбовця. У тезах будуть розглянуті основні аспекти формування правосвідомості майбутнього військовослужбовця:

1. Роль виховання в формуванні правосвідомості. Однією з головних складових формування правосвідомості є виховання майбутнього військовослужбовця. Виховання повинно базуватися на засадах патріотизму, відданості державі, повазі до закону та обов'язковому виконанні своїх обов'язків. Для цього слід проводити виховну роботу з молоддю, використовуючи різноманітні методи і форми роботи, щоб вони зрозуміли важливість свого майбутнього військового призначення та зрозуміли свої обов'язки перед державою.

2. Формування знань про законодавство. Військовослужбовець має бути добре ознайомлений з вимогами законодавства, які стосуються його військової служби. Для цього потрібно формувати знання з галузі права, особливо з питань, що стосуються військової діяльності, включаючи міжнародне право. Важливим елементом формування правосвідомості є також вивчення Конституції України.

3. Формування моральної стійкості. Військовослужбовець повинен мати високу моральну стійкість та дисципліну. Для формування цих якостей, необхідно використовувати педагогічні технології, що дозволяють виховувати в молодих людей вміння вирішувати складні етичні проблеми та поводитися відповідально в будь-якій ситуації. Також важливим елементом формування моральної стійкості є використання спортивних змагань, які дозволяють виховувати волю до перемоги та наполегливість.

4. Підготовка до виконання професійних обов'язків. Один з головних аспектів формування правосвідомості майбутнього військовослужбовця полягає в його підготовці до виконання професійних обов'язків. Військова служба вимагає високої кваліфікації та дисципліни, тому необхідно проводити практичну підготовку та тренування майбутніх військовослужбовців з усіх аспектів їх майбутньої професійної діяльності.

5. Формування національної свідомості. Важливим аспектом формування правосвідомості є формування національної свідомості майбутніх військовослужбовців. Це означає, що вони повинні мати глибокі знання про історію своєї держави, її культуру та традиції, розуміти важливість збереження національного духу та ідентичності.

Правосвідомість є важливим аспектом у військовій сфері, оскільки він визначає рівень знань, умінь і навичок, необхідні ефективного виконання службових обов'язків, дотримання правил і законів, і навіть захисту права і свободи громадян.

Наявність правосвідомості у військовослужбовців є гарантією дотримання законодавства та етичних норм, встановлених військовою службою.

Це забезпечує правовий та соціальний захист військовослужбовців та громадян, а також зміцнює довіру суспільства до військової служби.

Одним із ключових елементів правосвідомості у військовій сфері є знання законів та правил військової служби. Це включає знання Конституції, законів, статутів та інших нормативних актів, а також правил і інструкцій, що регулюють поведінку і діяльність військовослужбовців.

Таким чином, правосвідомість є необхідним елементом у військовій сфері, який забезпечує дотримання законів та правил військової служби, захист прав та свобод громадян, підвищення професіоналізму та культури поведінки військовослужбовців.

ДО ПИТАННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ

*Я. Овсяннікова, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Національний університет цивільного захисту України*

24 лютого 2022 року – цей день залишиться в пам'яті у багатьох людей назавжди. День, коли були докорінно змінені, зламані долі та перекреслені мрії українців. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну принесло кровопролиття та суцільний жах.

Діяльність професійних контингентів сектору безпеки та оборони України протікає в умовах постійної небезпеки втратити здоров'я або життя. Вже не один місяць точаться запеклі бої. Військовослужбовці не лише ризикують своїм життям, але й перебувають у несприятливих умовах: не мають можливості нормально поїти, помитися, сплять у холодних приміщеннях або зовсім під відкритим небом.

Постійний вплив зовнішніх та внутрішніх стресових факторів може призвести до виникнення проблем у військових не тільки із фізичним здоров'ям, але й із психологічним [1].

Сьогодні, багато фахівців стверджують, що майже всі 100% військовослужбовців потребують психологічної допомоги. Оскільки, вони постійно перебувають у надекстремальних умовах. А, це в свою чергу, провокує виникнення різних негативних психічних станів та психогенних розладів.

Вважаємо, що, перш за все, військовослужбовці потребують якісної психологічної підготовки. Психологічна підготовка повинна бути націлена на формування у них навичок та набуття певних знань щодо ефективних методів зниження впливу негативних стрес факторів, які виникають в процесі, або після виконання службових завдань.

Дуже актуальним є питання щодо розвитку резильєнтності у військовослужбовців.

На сьогоднішній час є багато визначень терміну «резильєнтність». Численні дослідження науковців дозволили визначити важливі характеристики резильєнтності: 1) резильєнтність – це біо-психо-соціальне явище, яке охоплює особистісні, міжособистісні та суспільні переживання і є природним результатом різних процесів розвитку протягом певного часу; 2) резильєнтність загалом пов'язана зі здатністю психіки; 3) залежно від фокусу та предмету дослідження резильєнтність може розглядатися як певна характеристика особистості, притаманна тій або іншій людині, а також як динамічний процес; 4) резильєнтність залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів, достеменно вивченими з яких є такі: емоційний інтелект, наявність позитивних стосунків з оточенням, адекватна самооцінка, впевненість у своїй ефективності; характер ранніх дитячо-батьківських стосунків і тип прив'язаності; 5) резильєнтність відіграє важливу роль у здатності та формуванні посттравматичного зростання особистості [2].

Отже, під резильєнтністю будемо розуміти здатність людини адаптуватися до стресових ситуацій, відновлювати своє психологічне благополуччя та продовжувати ефективно функціонувати. Резильєнтність – це типу як пружина, яка повертає нашу психіку в попередній стан.

Фахівцями Лабораторії були проведені дослідження, які дозволяють стверджувати, що резильєнтність допомагає військовослужбовцям ефективно управляти стресом, зберігати ясність розуму та приймати рішення навіть в надскладних ситуаціях; сприяє психічному благополуччю та запобігає розвитку психологічних проблем, таких як посттравматичний стресовий розлад або депресія. Вона допомагає військовослужбовцям переживати труднощі, зберігати позитивний настрій та адаптуватися до змін; сприяє покращенню командної працездатності та співпраці. Військовослужбовці з високим рівнем резильєнтності можуть ефективно співпрацювати, довіряти одне одному та швидко адаптуватися до змінних умов; допомагає військовослужбовцям зберігати мотивацію та наполегливість у досягненні поставлених цілей. Вона сприяє розвитку волі, витримці та гнучкості у досягненні успіху; допомагає військовослужбовцям витримувати фізичні випробування.

В рамках проведених досліджень також було встановлено, що одним із ефективних методів формування резильєнтності у військовослужбовців є соціально-психологічний тренінг.

Фахівцями навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України був розроблений спеціалізований тренінг «Резильєнс» для професійних контингентів сектору безпеки та оборони України. Розроблений авторський тренінг успішно пройшов апробацію та впроваджений у діяльність військовослужбовців.

Соціально-психологічний тренінг «Резильєнс» орієнтований на розвиток психологічних компетенцій, які сприяють підвищенню резильєнтності. Основними складовими тренінгу є: стратегії управління стресом (розпізнавання фізичних та емоційних ознак стресу); управління власними реакціями на стрес (навчання технік саморегуляції, які допомагають військовослужбовцям контролювати свої емоції, діяти об'єктивно та раціонально в стресових ситуаціях); позитивне мислення; впевненість у своїх силах (підвищення самооцінки та віра у власні можливості, навчання встановленню реалістичних цілей); соціальна підтримка (вправи, які сприяють співпраці та підтримці між військовослужбовцями).

Отже, соціально-психологічний тренінг має за мету не тільки формування резильєнтності, але й надання військовослужбовцям інструментів для ефективного управління стресом, розвитку позитивного психологічного клімату, зміцнення командного духу та покращення загальної психологічної стійкості.

Список використаних джерел

1. Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології. Том II. [Текст] : монографія / За заг. ред. В.П. Садкового, О.В. Тімченка; НУЦЗУ. Х.: ФОП Мезіна В.В., 2022. 436 с.

2. Лазос Г. П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень / Актуальні проблеми психології. Том 3. : Консультаційна психологія і психотерапія. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України; Вінниця, ФОП Рогальська І. О., 2018. Вип. 14. С. 26–64.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СИМПТОМІВ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

В. Артюхова, кандидат психологічних наук,

Т. Шмига

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

В умовах війни однією із поширених психологічних проблем Збройних Сил України, що суттєво впливає на психологічне здоров'я та боєздатність особового складу, є професійне вигорання. На думку автора концепції професійного вигорання Г. Фройденберга, це стан фізичного й розумового виснаження, що формується внаслідок дисбалансу між сприйняттям зовнішніх вимог і внутрішніх ресурсів. Розвиток даного синдрому обумовлений не стільки збільшенням впливу стрес факторів, скільки послабленням здатності людини долати хронічний професійний стрес. Враховуючи значне розширення обов'язків військовослужбовців в умовах військового часу, додавання нових

завдань, необхідність діяти в умовах обмеженої інформації, несення бойових чергувань, участь в бойових діях, служба перетворюється на постійний стрес. Таким чином, вигорання в армії ставить під загрозу виконання бойового завдання, пригнічує ініціативу, може призвести до зниження мотивації та морального духу, погіршенню комунікації у підрозділі й домінуванню конфліктних форм взаємодії.

Концептуалізація феномена емоційного вигорання, дозволила К. Маслач виокремити в його основі три конструкції: емоційне виснаження, деперсоналізація та редукція особистих досягнень. Емоційне виснаження – це реакція на стрес, що належить до почуття перевантаження вимогами і передбачає втрату енергії та мотивації. Деперсоналізація пов'язана з відстороненістю та цинізмом. І, нарешті, редукція досягнень належить до негативної оцінки своїх професійних зусиль, результатів власної професійної діяльності та супроводжується зниженням самоповаги й самозвинуваченням. Слід зазначити, що симптоми вигорання проявляються в усіх аспектах життєдіяльності особистості:

- на фізичному рівні у вигляді слабкості, проблем із сном, диханням, артеріальним тиском та ін.;
- на емоційному – тривожністю, неконтрольованими проявами емоцій, розчаруванням та ін.;
- на поведінковому – зниженням продуктивності діяльності та ін.;
- на інтелектуальному – зниженням когнітивних процесів;
- на соціальному рівні у вигляді зниження соціальної активності, конфліктності, що погіршує ефективність несення служби військовослужбовцем та якість життя у цілому.

Аналіз фахової літератури вказують на те, що в Україні практично не проводяться дослідження емоційного вигорання в армії. Результати вивчення даного феномену в інших країнах, зокрема Ізраїлі свідчать, що його прояв пов'язаний із фізичними та психологічними симптомами, готовністю виконувати бойові завдання, задоволеністю службою та морально-психологічним кліматом у підрозділі. Оскільки дані про поширеність емоційного вигорання і психологічного здоров'я серед військовослужбовців ЗС України обмежені, метою даного дослідження була оцінка прояву симптомів вигорання у офіцерів ПС ЗС України та розробка рекомендацій щодо їх мінімізації.

В опитуванні взяли участь 60 військовослужбовців у віці від 21 до 52 років. Військовослужбовці за контрактом склали 55% від загальної кількості виборки, 45% опитаних були призвані за мобілізацією. Діагностика рівня професійного вигорання проводилась з використанням методики К. Маслач, С. Джексон в адаптації Е. Водоп'янової.

Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що більшість опитаних (78%) має низький рівень емоційного виснаження. Це може свідчити про сприятливі механізми захисту та стресостійкість даних опитаних. У 8% респондентів представлений високий рівень емоційного виснаження, що може проявлятися зниженням професійної ефективності, сумнівами у власній компетентності та відчуттями негативізму й цинізму по відношенню до ситуації, що склалась.

Майже половина (43%) опитаних проявляють ознаки деперсоналізації мінімально, що вказує на сприятливий характер взаємовідносин з оточуючими та адекватну оцінку реальності. Деперсоналізація на середньому рівні представлена у 45% військовослужбовців і може проявлятися зниженням проявів емоцій у взаємовідносинах з бойовими побратимами, окремими приступами тривоги, погіршенням концентрації пам'яті. У 12 % респондентів дані симптоми досягають високого рівня і супроводжується порушеннями у сприйнятті реальності.

Звертає на себе увагу той факт, що для більшості опитаних військовослужбовців (68%) редукція особистих досягнень знаходиться на високому рівні. Таким чином, більшість з них негативно оцінює себе, свої професійні досягнення та можливості, для них характерним є почуття безпорадності та безвиході. Дані результати можливо обумовлені тим, що військовослужбовці, які прийняли участь у дослідженні, знаходяться поза зоною активних бойових дій та не мають можливості за таких умов впливати на хід бойових дій.

Отримані результати вказують на необхідність та важливість надання психологічної підтримки військовослужбовцям з метою попередження формування у них синдрому професійного вигорання та стабілізації їх психологічного стану. Хоча звільнення від стресу на військовій службі здається нереальним, військовослужбовці можуть виробити звички та поведінку, які допоможуть їм стати стійкішими. Серед них доцільно відзначити практику подяки, що може підвищити стресостійкість та захистити від вигорання. Використання календаря подяки HPRC, в якому зазначаються усі елементи своєї ролі за які військовослужбовець відчуває вдячність, дозволить відновити зв'язок мотивацією військової служби, і з почуттям мети та сенсу.

Розвиток здорових соціальних зв'язків із сім'єю, друзями, військовими побратимами та керівництвом – ще один спосіб запобігти емоційному вигоранню. Подібно до фізичних вправ, соціальна взаємодія збільшує кількість хімічних речовин у мозку, які захищають від стресу, підвищують стійкість до болю та сприяють хорошому самопочуттю.

Попередити синдром вигорання можна, якщо чітко контролювати поведінку військовослужбовців у складних ситуаціях та рівень стресу.

Насамперед необхідно донести до кожного військовослужбовця важливу інформацію про ступінь небезпеки стресів та безпосередньо самого синдрому вигорання, а за допомогою фахівців офіцерів структур з морально-психологічного забезпечення виявляти осіб з ознаками нервово-психічної нестійкості, проводити діагностику та спостереження за ними, реалізовувати тренінгові програми, що сприяють розвитку навичок стресостійкості.

УДК 159.91

УРГЕНТНА АДИКЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

В. Мороз

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України

У статті висвітлюються погляди учених – психологів, фізіологів, клініцистів на поняття та сутність таких деформацій особистості як ургентна адикція, адикція, адиктивна поведінка, трудоголізм.

Ключові слова: фахівець; ургентність; адикція; деформація; адиктивна поведінка; трудоголізм.

Вступ. Професійна діяльність сучасного фахівця характеризується значною інтенсивністю праці. Суттєві навантаження, несприятливі впливи інформаційних, соціально-економічних, комунікативних, стресових чинників, через які відбувається зниження резистентності, ефективності захисних компенсаторно-адаптаційних механізмів регуляції стану здоров'я та працездатності особистості, призводять до зниження продуктивності, якості, надійності, безпеки праці, редукції професійних досягнень, виникнення психосоматичних і професійних деформацій особистості – деперсоналізації, ургентної адикції, адикції, трудоголізму, адиктивної поведінки та ін. Зазначені деформації, їх сутність, по-перше, не мають однозначного трактування в сучасній психології, по-друге, – потребують розроблення ефективних методик психологічної реабілітації, розвитку та координації при цьому міждисциплінарних підходів.

Теоретичне підґрунтя. Теоретико-методологічну основу дослідження складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з таких напрямів:

– ургентна адикція, адикція (А. Артемчук, М. Бітті, А. Болотова, А. Голева, В. Гросс, Н. Дмитрієва та ін.);

– адитивна поведінка (Г. Бітенський, О. Безпалько, Н. Бурмака, А. Войскунський, О. Змановська, О. Кондратьєв, Ц. Короленко, С. Кулаков, М. Ландрі, Б. Левін, А. Личко, К. Лисецький та ін.);

– трудоголізм (В. Бурке, Х. Василькевич, П. Галадзінський, М. Гріффітс, А. Єгоров, Є. Ільїн, В. Кук, І. Онопченко та ін.).

Метою дослідження є висвітлення поглядів вітчизняних і зарубіжних учених-психологів, фізіологів на сутність і зміст понять «ургентна адикція», «адикція», «ургентна поведінка», «трудголізм».

Методи дослідження. Для реалізації визначеної мети використана система загальнонаукових методів дослідження, а саме: аналіз наукових досліджень з проблем ургентної адикції, індукція, дедукція, синтез, порівняння – для узагальнення нормативно-правових документів, філософських, психолого-педагогічних джерел, теоретичних положень і практичних результатів вітчизняних і зарубіжних науковців щодо глобалізації, інформатизації світу, понять та сутності психосоматичних і професійних деформацій особистості.

Результати та обговорення. Широке коло розуміння та трактування психологами, психіатрами, фізіологами, клініцистами понять «ургентність», «адикт», «адикція», «ургентна адикція», «адиктивна поведінка», трудголізм свідчить про їх складність, системність і залежність від того, які підходи при цьому були застосовані.

Ургентність у Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначається як терміновість, невідкладність; необхідність [2].

Адикція (від лат. *addictus* – сліпо відданий; той, що потрапив у рабську залежність) – непереборний (компульсивний) потяг до вживання певної природної або штучної речовини (нікотин, алкоголь, наркотики та ін.), що супроводжується тенденцією до збільшення доз, підвищенням толерантності та формуванням синдрому відміни; нав'язливе бажання виконувати певну діяльність. Формує так звану адиктивну поведінку – поведінку, зумовлену бажанням людини «втєкти» від реального життя шляхом зміни стану своєї свідомості. Адикція буває хімічною (субстанціональною, фізичною) та поведінковою (несубстанціональною, психологічною). Лікування адикції будь-якої природи передбачає психотерапію, психофармакотерапію, тривалу соціально-психічну реабілітацію.

Поняття «ургентна адикція» було введено Н. Тассі (1993 р.) після публікації одноіменної монографії [11]. Дослідниця відзначила основні характеристики, які властиві цій залежності: жорсткий моніторинг часу з боку адиктів; реалізація життя на «високій швидкості»; постійне прийняття всіх вимог, що пов'язані з роботою; відмова від особистого часу; нездатність радіти теперішньому моменту; емоційно негативне ставлення до майбутнього. Досліджуючи ургентну залежність, О. Шибко [10] розвинула підходи Н. Тассі, характеризуючи особистість при цьому такими рисами:

- бажання тримати під контролем час і усвідомлення неможливості підпорядкувати собі хід подій;

- виконання професійних обов'язків на шкоду задоволенню потреб відпочинку та міжособистісних стосунків;

- прийняття абсолютно всіх вимог, що стосуються професійної діяльності;
- втрата здатності радіти життю в сьогоднішні, зацикленість на завданнях майбутнього або невдачах у минулому;
- ігнорування минулого, витіснення в несвідоме емоційно насичених переживань;
- страх майбутнього;
- прагнення відкласти на майбутнє, реалізація своїх цілей і бажань у поєднання з почуттям того, що час минає.

Адикція та адиктивна поведінка є відносно новими поняттями і на теперішній час серед психологів існує багато розбіжностей у їх визначенні.

У сучасній психологічній літературі поняття «адикція», «залежність» розглядаються як тотожні та визначаються як пристрасть до якоїсь речовини або роду діяльності, яка включає безконтрольне прагнення приймати цю речовину або практикувати вид діяльності для досягнення бажаного психічного ефекту. З погляду семантики англійське слово «addictive» означає «той, що піддається (частіше шкідливому) впливу».

У словникових джерелах містяться такі визначення понять «адикція», «залежність»:

- стан людини або її поведінка, коли вона знаходиться (чи відчуває себе) у підпорядкуванні другої людини або ситуації. Стан залежності може бути дійсним чи обумовленим [8, с. 329];

- буває фізіологічною, якщо сам організм має потребу в даній речовині для нормального (скоріше, звичного) функціонування або психологічною, якщо ця потреба має афективну природу [9, с. 147].

З'ясуванню сутнісних особливостей, дефініцій понять «адикція», «залежність» присвячена низка досліджень ряду вчених-психологів.

На думку Л. Ільницької [5], адикцію сучасна наукова література визначає як пристрасть до якоїсь речовини або роду діяльності, яка включає безконтрольне прагнення приймати цю речовину або практикувати вид діяльності для досягнення бажаного психічного ефекту.

В. Великий під адикціями розуміє будь-які нестримні потяги та захоплення, що виходять за межі норми, при яких об'єкт захоплення, чи певна діяльність стають визначальним чинником поведінки людини, при цьому витісняють частково чи повністю всі інші життєво важливі види діяльності [3].

Проблема адикції особистості має комплексний характер, включає біологічну, соціальну, економічну, психологічну, психоаналітичну та інші складові і проявляється в її діяльності у формі адитивної поведінки. Суть адитивної поведінки полягає в тому, що, прагнучи піти від реальності, адикт

намагається штучним шляхом змінити свій психічний стан, і це дає йому ілюзію безпеки, відновлення емоційної рівноваги.

Уперше термін «адиктивна поведінка» (від англ. addiction – хибна звичка, пристрасть до чого-небудь, порочна схильність) було використано В. Міллером з метою визначення процесу зловживання різними речовинами, що змінюють психічний стан людини (психоактивні речовини, алкоголь, тютюн) і формують залежну поведінку.

Є. Змановська адиктивною поведінкою вважає безперервний процес формування та розвитку адикції, пов'язаний зі зловживанням чимось для саморегуляції та адаптації. Важливе значення при цьому належить адиктивній установці, що виражається в появі надцінного емоційного ставлення до об'єкта адикції. В основі такого трактування адиктивної поведінки особливу значимість набуває психічна залежність [4].

Психологи виділяють такі чинники розвитку адиктивної поведінки і вважають їх характерними для всіх видів адикцій:

- соціальні;
- соціально-психологічні;
- психологічні;
- біологічні.

Важливим є розуміння механізму перетворення активності особистості в її адиктивну поведінку. За визначенням Н. Бугайової [1], для того, щоб якась активність стала «акцентуованою» і склала основу адиктивної поведінки, потрібні три умови. По-перше, для цієї активності має бути характерно прагнення відійти від реальності за допомогою зміни психологічного стану без застосування хімічних речовин. По-друге, вона повинна займати панівне становище в житті та свідомості індивіда. По-третє, вона повинна шкодити соціальним зв'язкам та іншим життєво важливим сферам індивіда.

Динаміка формування та розвитку адикції особистості відбувається протягом ряду етапів:

- на першому етапі адиктивний процес починає формуватися завжди на емоційному рівні;
- на другому етапі формування адиктивної поведінки встановлюється певна частота реалізації засобів адикції;
- на третьому етапі адиктивний ритм перетворюється в стереотипний, звичний тип реагування, в метод вибору при зустрічі з вимогами реального життя; адикти на цьому етапі втрачають самокритику, стають несприйнятливими до спроб критики зі сторони;
- на четвертому етапі відбувається абсолютне домінування адиктивної поведінки; стан характеризується повним зануренням у адиктивний процес, в остаточне відчуження від суспільства;

п'ятий етап є катастрофічним: адикція руйнує не тільки психіку, але й біологічні процеси, викликаючи виснаження всіх життєво важливих ресурсів, уражує органи і системи; на даному етапі повернення до колишніх нормальних психічних параметрів практично неможливе.

Слід відмітити, що у процесі формування адикції відбувається зниження рівня вимог і критики як до оточуючих, так і до самого себе, що може супроводжуватися спрощенням особистості з нівелюванням особистісних властивостей, аж до її поступової деградації; повністю змінюється активне прагнення до зміни незадовільного психічного стану, який видається нудним, одноманітним і монотонним; навколишні події не викликають інтересу і перестають бути джерелом приємних емоційних переживань.

Як свідчать психологічні дослідження, основним мотивом особистостей, схильних до адитивних форм поведінки, є активна зміна їхнього незадовільного психічного стану, який розглядається ними найчастіше як «сірий», «нудний», «монотонний», «апатичний».

В цілому виділяють такі варіанти стану адикцій за мотивацією та потягивим механізмом розвитку:

- ейфоризуючі: гіперсексуальність, опіоманія, алкоголізм, ліки;
- психостимулюючі: екстремальна і спортивна діяльність, перегляд спортивних видовищ, залежність від азартних ігор, клепто-, піроманія;
- вікарні (що заповнюють психологічну порожнечу): симптом «заміщаючого шуму», «запійне» читання, співзалежність, світські розваги, пристрасть до накопичення, трудоголізм;
- електронні версії попередніх форм: комп'ютерні ігри, надмірне користування інтернетом, надмірне користування комп'ютером;
- одурманення та забуття, занурення у світ марень: психодизлептики, галюциногени, телевізійна, кінозалежність;
- зміни зовнішності та соматичного стану: булімія, анорексія, використання анаболічних стероїдів.

Однією з форм адиктивної поведінки є трудові залежності: трудоголізм, перфекціонізм.

І. Курляк розглядає трудоголізм як явище, пов'язане з ефективністю функціонування особистості в мікро- та макросередовищі: «Трудоголізм – це явище, яке полягає в obsesійній зайнятості трудовою діяльністю й характеризується самостійним нав'язуванням особистістю дуже високих вимог, нездатністю до регулювання звичок на роботі, а також надміром праці, пов'язаним з відмовою від більшості видів життєвої активності іншого роду, з наслідками у вигляді відхилень у сфері суб'єктивного функціонування та інтерперсональних стосунків» [6, с. 333].

В. Менделевич вважає трудоголізм способом утечі від реальності за допомогою фіксації на трудовій діяльності [7, с. 501].

Ознаки трудоголізму в поглядах науковців-психологів мають розбіжності.

К. Войдило виділила шість основних атрибутів трудоголізму [12, с. 144]:

- внутрішній примус до праці;
- надмірне перепрацювання;
- орієнтація на будь-яку активність;
- трудоголіком може стати представник будь-якого соціального та професійного статусу;

- фізіологічний компонент;
- психосоматичні симптоми.

Узагальнюючи поняття «трудоголізму», відзначимо наступне:

– трудоголікам властивий підвищений рівень тривожності через постійний страх помилок, котрі сприймаються фатально;

– трудоголікам важко виразити власні емоції та переживання, вони втрачають здатність до емпатії;

– коло інтересів трудоголіка звужується, усе, що не стосується роботи, відкидається як марна витрата часу, а ті хобі, що зазвичай залишаються в трудових адиктів, зазвичай, безпосередньо пов'язані з їхньою професією.

Висновки та перспективи подальших досліджень: Професійна діяльність фахівців в умовах стрімкого розвитку фундаментальних знань і технологій характеризується значною інтенсивністю праці. Інтелектуальні та фізичні навантаження, несприятливі впливи інформаційних, соціально-економічних, комунікативних, стресових чинників, призводять до зниження продуктивності, якості, надійності, безпеки праці, редукції професійних досягнень, виникнення психосоматичних і професійних деформацій особистості – деперсоналізації, ургентної адикції, адикції, адиктивної поведінки, трудоголізму та ін. Широке коло розуміння та трактування психологами, фізіологами, клініцистами зазначених понять свідчить про їх складність, системність і залежність від того, які підходи при цьому були застосовані.

Адитивна поведінка, трудоголізм виникають як результат складної взаємодії спадкових, біохімічних, соціальних та індивідуально-психологічних факторів, а саме: зовнішні умови фізичного середовища; зовнішні соціальні умови; внутрішні спадково-біологічні, психофізіологічні та індивідуально-типологічні передумови; внутрішні особистісні причини і механізми залежної поведінки.

Гострота проблеми адиктивних розладів, що наростає, свідчить про те, що теоретичні та методологічні дослідження в цій галузі потребують особливої уваги та нових досліджень в напрямках розроблення ефективних методик

психологічної профілактики та реабілітації залежних фахівців, розвитку та координації при цьому міждисциплінарних підходів.

Список використаних джерел

1. Бугайова Н.М. Психологічні закономірності розвитку аддикцій в онтогенезі. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Т. XII, ч. 4. С. 48–56.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / Укладач та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Великий В.М. Сутність і профілактика залежності від азартних ігор. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2009. № 5. С. 134–137.
4. Змановська Є.В., Рибников В.Ю. Девіантна поведінка особистості і групи. Київ: Логос, 2010. 352 с.
5. Льницька Л.А. Психологічні особливості особистості Інтернет-залежних юнаків. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2008. № 5. С. 124–137.
6. Курляк І. Трудоголізм як приклад біхевіоральних узалежнень: дефініційно-типологічні та діагностичні аспекти (на матеріалах Польщі). *Молодий вчений*. №1 (53). 2018. С. 330–333.
7. Менделевич В.Д. Руководство по аддиктологии. Санкт-Петербург: Речь, 2007. 768 с.
8. Психіатричний енциклопедичний словник / Й.А. Стоїменов, М.Й. Стоїменова, П.Й. Коєва та ін. К.: МАУП, 2003. 1200 с.
9. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с
10. Шибко Е.Л. Особенности внешних и внутренних механизмов психологических защит лиц с ургентной зависимостью // Сборник научных статей по материалам Международного научно-образовательного форума «Европа-2002». Минск, 2003. С. 481–485.
11. Tassi N. *Urgency Addiction* (1993). New York: A Signet Book. 197 p.
12. Wojdyło K. *Pracoholizm. Perspektywa poznawcza* (2014). Warszawa: Difin. S. 140–144.

УДК 159.9

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ АРМІЇ ІЗРАЇЛЮ

О. Савчук, кандидат психологічних наук,

А. Глюдзик

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Вже понад рік Україна дає відсіч широкомасштабній збройній агресії російської федерації. Військовослужбовці ЗС України протягом тривалого часу виконують бойові завдання в умовах загрози життю та екстремальних

навантажень, що, в свою чергу, обумовлює гостру потребу у наданні їм своєчасної та дієвої психологічної допомоги.

Перед системою морально-психологічного забезпечення ЗС України постала нагальна потреба в застосуванні сучасних ефективних підходів до організації надання психологічної допомоги особовому складу, заснованих на принципах, які прийняті в провідних арміях світу.

Досвід Ізраїлю особливо цікавий для ЗС України, адже ця країна веде бойові дії вже кілька десятиліть і чи не найкраще у світі організувала психологічну допомогу і військовослужбовцям, і ветеранам, і членам їхніх родин [1].

Ізраїльська система психологічної підтримки складається з п'яти великих підрозділів [2]:

- підрозділ діагностики, профілізації та профорієнтації;
- служба психологічної підтримки військовослужбовців;
- підрозділ із реабілітації та роботи з демобілізованими;
- служба підтримки цивільного населення під час кризових ситуацій;
- служба роботи з сім'ями постраждалих.

«Підрозділ діагностики, профілізації та профорієнтації – найбільший. Його представники відповідають за всебічне медичне обстеження молодих людей, починаючи від 15 років (включно з психологічним тестуванням) і формують медичну карту військового (профіль), що супроводжує його протягом життя. Зміни до карти можна внести лише протягом наступних трьох років після тестування. Первинна психологічна оцінка визначає: інтелектуальний рівень розвитку особистості, психологічний і соціальний статус, мотиваційні характеристики та лідерські якості. Всі показники заносять до особової картки, і на їхній основі здійснюється профорієнтація потенційного військовослужбовця в той чи інший рід військ» [1].

З огляду на те, що мотивація до служби в армії Ізраїлю досить висока, вступити на військову службу можуть навіть призовники з інвалідністю, з психіатричним діагнозом також, наприклад, з аутизмом, легкою формою дебільності, шизофренією в тривалій ремісії, синдромом Дауна, афективними розладами тощо. Для таких військовослужбовців розроблено спеціальні методики реабілітації та соціалізації в армійському середовищі. Хорошим прикладом є робота аутистів у підрозділах електронної розвідки [1].

Людей з вадами мовлення та слуху також беруть в армію, де вони можуть відмінно виконувати завдання з участю тварин. Військові також пропонують окремі програми для тих, хто страждає від синдрому дефіциту уваги, гіперактивності та біполярного афективного розладу.

Втім, і це важливо розуміти, що армія – не клініка, і медичного супроводу такі військовослужбовці не отримують, але адаптуються вони іноді

дуже успішно, і період ремісії в них помітно подовжується. У цьому випадку на армійських психологів і соціальних працівників покладається функція контролю, супроводу і розроблення програм адаптації і м'якої реабілітації таких військовослужбовців [2].

Ізраїльські військові психологи займаються і посткризовим тестуванням (яке проходять всі учасники бойових дій), і діагностикою бойової психічної травми, шоку бойових дій та посттравматичного стресового розладу. Підрозділ психологічної підтримки військовослужбовців займається поточною психологічною допомогою, яка спрямована на розвиток стресостійкості особового складу, формування його психологічної готовності до виконання службових і бойових завдань, а також на надання психологічної допомоги військовослужбовцям та членам їхніх сімей, що зазнали впливу екстремальних чинників службово-бойової діяльності. При цьому використовують методи групової та індивідуальної роботи [2].

Як і в інших арміях, що воюють, в ізраїльській армії велику увагу приділяють підготовці командирів, оскільки саме бойові командири щодня безпосередньо перебувають поруч зі своїми підлеглими, тому, по суті, на них покладена роль первинної діагностики і направлення бійця до психолога у разі потреби.

На особливу увагу заслуговує ізраїльська реабілітаційна програма військовослужбовців після демобілізації, якою опікується підрозділ з реабілітації та роботи з демобілізованими ветеранами війни. Ця програма спрямована на те, щоб жоден борець не залишився наодинці навіть із незначною проблемою, вона передбачає також і підготовку близьких і рідних демобілізованого до його повернення додому [2].

Діяльність підрозділу з реабілітації та роботи з демобілізованими передбачає [2]:

- розроблення реабілітаційних програм;
- створення та (або) підтримку спеціальних центрів анонімної допомоги;
- супровід військовослужбовців з інвалідністю;
- супровід бійців з бойовою психічною травмою;
- надання соціальної допомоги самотнім солдатам і ветеранам, сім'ям військовослужбовців, особам з девіантною поведінкою, зокрема у профорієнтації, працевлаштуванні, відкритті бізнесу.

Ізраїль має багаторічну вдосконалену систему допомоги цивільному населенню в умовах ведення бойових дій. У кожному мікрорайоні населених пунктів країни створено [1]:

- добровільні штаби кризових ситуацій;
- пункти оповіщення населення;
- пункти термінової допомоги.

До того ж за місцем проживання розміщено інформаційні банери, регулярно проводиться навчання, застосовується метод «хвибних тривог», ведеться роз'яснювальна робота в школах і коледжах, для дітей молодшого віку розроблено спеціальні методики донесення інформації [1].

Отже, виходячи з вище викладеного, можна констатувати, що назріла необхідність модернізації державної системи України з надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям, які беруть участь або проходили бойові дії. Існує нагальна потреба у впровадженні спеціальних програм з підтримки їх фізичного та психічного благополуччя, зокрема щодо профілактики посттравматичного стресового розладу, з оцінкою ефективності таких програм.

Список використаних джерел

1. Особливості організації медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в країнах-членах та партнерах НАТО; А.В. Швець, О.В. Горішна, А.Ю. Кіх, Г.В. Іванцова, О.О. Горшков, О.В. Ричка; Науково-дослідний інститут проблем військової медицини Української військово-медичної академії, м. Київ, Україна; Військово-медичний клінічний лікувально-реабілітаційний центр, м. Ірпінь, Україна. – С. 32-33.

2. Психологічна допомога військовослужбовцям : навч.-метод. посіб. / колектив авторів ; за заг. ред. В. І. Осьодла. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2021. – С. 47-50.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

А. Бабич, кандидат юридичних наук, доцент,

В. Півоар

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Повномасштабна агресія російської федерації проти України стала чинником деструктивних процесів у багатьох соціальних сферах. Економіка, освіта, політика, культура – усі ці напрями соціальної діяльності зазнали і продовжують зазнавати суттєвих втрат. Водночас, як і кожна кризова ситуація, війна відкриває шляхи інтенсивного розвитку, оскільки загострює до межі актуальність нагальних реформ. Наближення перемоги Україні вимагає суттєвої трансформації низки суспільних сфер, в першу чергу, військових структур. У сучасній армії зростає роль психологічної підготовки військового, що підтверджується, на жаль, актуальними подіями сьогодення – відмінно оснащена, досконала у фізичному плані людина може зламатися під впливом обставин війни, що вплине на ефективне виконання бойових завдань.

Розгляд проблеми доцільно почати з аналізу поняття «девіантна поведінка», що складається з двох компонентів. Як відомо, поведінка – це

комплекс реальних дій, що характеризує зовнішні прояви життєдіяльності живих істот у цілому і людини, зокрема. Поведінка є постійним процесом пристосування до умов зовнішнього середовища слід зазначити, що існує два основні шляхи регулювання поведінки людини:

- 1) зовнішнє, що ґрунтується на врахуванні соціальних норм;
- 2) внутрішнє, що базується на структурних компонентах моральної свідомості.

девіантна поведінка, з одного боку, характеризує дії людини, що не відповідають стійким суспільним нормам і стандартам, а з іншого – соціальний феномен, що відображається у різних формах масової людської діяльності, які суперечать правилам конкретного соціуму.

Основні ознаки девіантної поведінки: суперечність поведінки до загальних або офіційно фіксованих суспільних нормам; негативна оцінка оточенням; очевидна шкода для соціуму; тривалість; стійкість у системі особистісних проявів; поєднання з соціальною дезадаптацією; індивідуальна й вікова обумовленість

Відповідно до теоретичного аналізу проблеми, можна виокремити такі основні чинники формування девіантної поведінки: біологічні, соціальні, соціально-психологічні, педагогічні, індивідуальні. Також виявлено основні форми девіантної поведінки – антисоціальна, соціальна й аутодеструктивна, кожна з яких має свої різновиди, що характеризуються різними проявами.

Основними формами девіантної поведінки військовослужбовців є хімічні адикції, деліквентна і кримінальна поведінка, суїцидальна поведінка. Такі поведінкові реакції можуть спричинити негативні наслідки для структури особистості військового і згуртованості армійської групи. Залежно від специфіки відхильної поведінки військових вона може мати юридичні, психологічні або юридичні наслідки.

Можна виділити кілька категорій військовослужбовців, що особливо актуальні для профілактичних заходів щодо відхильної, суїцидальної поведінки:

- 1) особи з низькими показниками бойової та спеціальної підготовки;
- 2) недисципліновані, схильні до конфліктів з товаришами по службі;
- 3) військові, що завжди демонструють позитивний настрій (може бути ознакою компенсаторного механізму);
- 4) військові, що постійно демонструють знижений, пригнічений настрій;
- 5) соціально замкнуті особи;
- 6) військові з неповних або неблагополучних сімей;
- 7) раніше засуджені особи;
- 8) військові, що раніше мали відстрочки з різних причин;

9) фізично і психологічно слабкі арміїці;

10) особи з явними порушеннями функціонування нервової системи – регулярні головні болі, сомнамбулізм, порушення координації рухів;

11) військові, що мають проблеми у сімейному житті.

Профілактика й запобігання девіантної поведінки у військовослужбовців буде більш ефективним за рахунок постійного інформування підрозділів про сутність явища та вироблення необхідних навичок спостереження за відхильними проявами. Важливим напрямом профілактичної роботи є заходи спрямовані на подолання упередженого ставлення до охорони психічного здоров'я, а саме ствердження того факту, що психічне благополуччя поряд з фізичним та соціальним є важливими складовими загального здоров'я людини.

Основні заходи боротьби з девіантною, адиктивною поведінкою військовослужбовців у зоні бойових дій: попередження поширення алкогольних напоїв, наркотичних і токсичних речовин на території військової частини; проведення інформаційно-просвітницької роботи щодо негативних наслідків вживання психоактивних речовин; забезпечення системності організаційних, виховних, просвітницьких, спортивних, культурних аспектів подолання девіантної поведінки; реалізація методичних занять із посадовими особами на тему оптимізації форм і методів роботи з девіантними проявами; проведення системної роботи спрямованої на впровадження здорового способу життя; організація діяльності з батьками та членами родин військових стосовно формування здорового морально-психологічного стану колективів. Доцільним є застосування методів психотерапії, зокрема, арт-терапії.

Отже, девіантна поведінка, з одного боку, характеризує дії людини, що не відповідають стійким суспільним нормам і стандартам, а з іншого – соціальний феномен, що відображається у різних формах масової людської діяльності, які суперечать правилам конкретного соціуму.

НАСЛІДКИ ВПЛИВУ СТРАХУ І ТРИВОГИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА МЕТОДИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

С. Соболева, кандидат педагогічних наук, доцент

В. Михайлов

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Під час участі у бойових діях, військових конфліктах або операціях, перебування в зоні бойових дій навіть найдосвідченіші й мужні військовослужбовці відчувають страх отримання поранення, настання інвалідності, загибелі. Відмінність між мужнім військовослужбовцем і слабодухим – у здатності встановлювати контроль над страхом. Багатозначність

і невизначеність стану «страху» є наслідком його подальших дій. Цей фізіологічний стан, що виникає під впливом стресових чинників може суттєво впливати на кожного військовослужбовця, причому по-різному [3].

Доведено, що навіть короточасні епізоди страху та тривоги можуть викликати довготривалі наслідки, які у майбутньому здатні впливати на професійну діяльність, якість особистого життя військовослужбовця та його родини. Дослідження страху та тривоги у військовослужбовців свідчать про серйозність цих станів, їх вплив в цілому на психічне здоров'я та поведінку.

Відомо, що війна та військова служба створюють умови й чинники виникнення страху і тривоги у військовослужбовців, які можуть мати значний вплив на психічний стан і поведінку особи, особливо бойовій обстановці.

Страх психологи визначають як емоцію, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда, спрямовану на джерело дійсної або уявної небезпеки. Це безпосередня реакція на події в реальному часі.

В умовах бойових дій за етапами та силою прояву страху виокремлюють такі емоційні стани: спокій, тривога (побоювання, занепокоєння), хвилювання, страх, жах, паніка. Специфічним емоційним станом є стан безстрашності (відсутності страху), що найчастіше виявляється у людей з гіпертрофованим і нездоровим почуттям впевненості в собі, які не мають почуття самозбереження або мають певні психічні відхилення [1].

Тривога (безпричинний страх) – це емоційний стан, що виникає в ситуації невизначеної небезпеки, стан очікування несприятливого розвитку подій. Вона часто виявляється як відчуття безпорадності, напруги і хвилювання, поганих передчуттів, невпевненості в собі та сигналізує про можливу небезпеку. У окремих випадках такий стан може викликати неадекватну інтенсивну реакцію на причини, які є джерелом страждань [2].

Тривога виконує як негативну, так і позитивну функцію. Позитивними функціями є захист людини від потенційно небезпечної поведінки та допомога у критичному і вибірковому ставленні до навколишньої дійсності. Вона є своєрідним інструментом швидкої, адекватної адаптації та мобілізації організму, який допомагає людині коригувати поведінку в особливо мінливих обставинах та ситуаціях, може посилюватися у важливій для людини ситуації, а також через брак часу та інформації.

Показником прихованої тривоги як від інших, так і від себе є симптом «надмірного спокою». Такий стан перешкоджає усвідомленню певних загроз, а зусилля щодо блокування усвідомлення загрози виснажують нервову систему і з часом прихована тривога перетворюється у відкриту, гостру та некеровану форму. Це призводить до підвищеної збудливості, лякливості, напруженості, порушення сну, і аж до неспроможності контролювати власні вчинки та породження почуття безнадійності, відчаю і приреченості.

Одним із чинників, який спричиняє виникнення страху та тривоги у військових є ризик для життя та здоров'я. Військові стикаються з різними формами насильства, можуть потрапити у полон, пастки або стати жертвою нападу. Усе це створює надзвичайну напругу, яка може викликати страх та тривогу.

Іншим фактором, що може впливати на виникнення страху та тривоги у військовослужбовців, є виконання бойових завдань, що перевищують їх здібності та досвід. Військові, які змушені виконувати завдання, не маючи певних умінь та навичок, можуть відчувати страх та тривогу. Згідно з дослідженнями, бойові дії можуть викликати стресові реакції, такі як підвищений рівень адреналіну у крові, які в свою чергу призводять до страху та тривоги. Крім того, військовослужбовці знаходяться під постійним ризиком травм та загибелі товаришів, що також може сприяти виникненню страху та тривоги.

Деякі науковці також акцентують увагу на важливість пережитого у дитинстві, наслідком якого є схильність до страху та тривоги у дорослому житті. Військовослужбовці, які зростали в дисфункційних сім'ях, де були виявлені ознаки насильства, можуть бути більш схильні до виникнення страху та тривоги у бойових діях.

Відчуття страху та тривоги не тільки погіршують фізичне та ментальне здоров'я, але й можуть суттєво вплинути на їхнє соціальне життя та зв'язки з оточуючими людьми. Військовослужбовці, які пережили стресові ситуації під час бойових дій, можуть мати проблеми з адаптацією після повернення в цивільне життя, оскільки вони можуть мати негативне ставлення до оточуючих людей і знаходитися в стані постійної тривоги та напруження.

Серед наслідків страху та тривоги у військових можна визначити наступні:

- психологічна травма: військовослужбовці можуть бути свідками страшних подій, таких як вибухи, вбивство та інші насильницькі дії. Це може призвести до психологічної травми, яка може проявлятися у вигляді посттравматичного стресового розладу (ПТСР);

- депресія: страх та тривога можуть викликати депресивний стан, що проявляється у втраті інтересу до звичних справ, занять і активностей, зниженні настрою та енергії, емоційному виснаженні;

- зниження ефективності виконання обов'язків: страх та тривога може впливати на зосередженість, ефективність та здатність до виконання завдань та обов'язків;

- зміна поведінки: страх та тривога можуть призвести до зміни поведінки, наприклад, до занурення у себе та уникання інших людей, які були учасниками тих самих подій;

- збільшення ризику самогубства: військові, які страждають від тривоги та депресії, можуть бути більш схильні до суїцидальної поведінки;
- повторювані нав'язливі спогади про травматичні події, що сталися під час військової діяльності;
- труднощі у засвоєнні нової інформації та вирішенні простих завдань;
- збільшення агресивності та іритації, які можуть позначатися на відносинах з оточенням.

Сьогодні дослідження психологічних наслідків страху та тривоги у військовослужбовців ще є досить поверховими, оскільки це складний процес, що залежить від багатьох факторів. Однак, отримані науковцями результати з означеної проблеми є важливим кроком у розумінні та допомозі військовим, які повертаються до цивільного життя після війни, або продовжують службу в армії.

Зважаючи на всі вище зазначені наслідки, які можуть виникати, особливо під час бойових дій, важливо вживати заходи щодо їх профілактики та подолання. Зокрема, варто дотримуватися таких рекомендацій:

- створення безпечної та підтримуючої військової атмосфери, де військовослужбовці відчують підтримку своїх колег, більш досвідчених командирів та психологічних служб;
- проведення профілактичних заходів, що мають на меті зниження рівня стресу та тривожності, таких як психологічні тренінги, медитація, йога, фізичні вправи тощо;
- використання психотерапевтичних методів лікування у військових, які зіткнулися зі стресом та тривогою. Серед таких методів можуть бути індивідуальна та групова терапія, когнітивно-поведінкова терапія та інші;
- впровадження системи моніторингу та ефективного відслідковування психологічного стану військових, що дозволить своєчасно виявляти осіб, які потребують психологічної допомоги;
- підтримка військових та їхніх сімей у процесі адаптації до життя після повернення з зони бойових дій. Для цього можуть використовуватися консультації психологів, підтримка з боку колег, соціальні програми, тощо.

Підсумовуючи зазначимо, що задля попередження виникнення негативних наслідків впливу страху та тривоги у військовослужбовців доцільним є проведення якісної психологічної підготовки як невід'ємного складника бойової підготовки. Оскільки доведено, що в результаті тренувань формується психічний імунітет, який дозволяє психіці військовослужбовця самостійно адаптуватися до ситуації, розвиваються уміння та навички аналізувати власний емоційний стан, виявляти причини тривоги, долати ситуацію, яка тригерує (викликає інтенсивну емоційну реакцію, неприємні почуття, емоції, переживання, спогади тощо) і визначитися з подальшими діями.

Список використаних джерел

1. Александров Ю. В. Поняття страху у психології. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.). Харків. 2021. С. 134 – 137.
2. Патологічна тривога і страх. URL: <https://empendium.com/ua/chapter/B27.П.21.5> (дата звернення: 09.05.2023).
3. Табуненко В. О. , Радченко І. О. Аналіз впливу чинника страху на фізіологічний стан військовослужбовця в період перебування в зоні бойових дій. *Вісник ХНАДУ*. Вип. 69. 2015. Харків. С. 105–110.

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

О. Буряк,

А. Батрак

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

З початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України підвищилась роль соціальних питань у взаємовідносинах між військовослужбовцями в колективі, та зросла вимогливість до діяльності керівного складу підрозділу щодо недопущення конфліктів на підґрунті соціальних проблем у військовому середовищі. Ті проблеми, що виникають у особового складу в соціальній сфері можуть вплинути негативно на діяльність та погіршити взаємовідносини окремо взятої особистості з колективом в цілому та з керівництвом підрозділу.

Для встановлення соціальних аспектів виникнення конфліктів між військовослужбовцями Повітряних Сил було розроблено анкету «Виявлення аспектів соціальних подразників, що здатні спричинити конфлікти» та проведено анкетування особового складу з метою:

1. Виявити критерії і показники ступенів конфлікту у військовослужбовців.
2. Виявити, які з соціальних аспектів є більш актуальними та проблемними для військовослужбовців.
3. Знайти способи профілактики, або способи повного усунення проблем з якими стикається військовослужбовець на соціальному рівні.

Аналіз соціальних проблем дозволяє з'ясувати основні причини через які виникають конфлікти. За даними ряду досліджень було виявлено, що більша частина скарг військовослужбовців пов'язана з нестачею грошового, речового, медичного забезпечення та міжособистісними непорозуміннями.

Першочерговою є проблема внутрішніх конфліктів військовослужбовців: у колективі, з родиною та соціумом загалом. Аналіз статистичних результатів продемонстрував наявність труднощів у інтеграції нової особистості до військового колективу, які мають досвід бойових дій. Сімейні стосунки занепадають через бажання військовослужбовця приховувати реальні (небезпечні) обставини, що його оточують. Деформація психіки, викликана участю у бойових діях, створює проблему у комунікації з цивільними особами та соціумом загалом.

За результатами досліджень значна частка проблемних питань військовослужбовців стосуються в першу чергу недостатнього грошового забезпечення, особливо після того як постановою Кабінету Міністрів №43 від 20 січня 2023 року був змінений порядок виплати грошової винагороди військовослужбовцям за виконання бойових завдань.

Наступна актуальна проблема, яка на думку військовослужбовців не вирішена в військах це речове забезпечення. Нестача екіпіровки та не дотримання соціальної справедливості при її розподілі впливає на проблеми в колективі, коли частина особового складу має нову форму відповідного розміру, а решта отримує форму на декілька розмірів більше, або менше. Окремим питанням під час вивчення є питання речового забезпечення жінок-військовослужбовців.

Досліджуючи питання медичного забезпечення встановлено, що нагальних проблем з цього виду забезпечення у військовослужбовців в підрозділі немає. Хоча вони зазначають, що під час мобілізації на військову службу, у ТЦК медичний огляд проводився не завжди якісно, тому до лав ЗС України потрапляли громадяни з проблемами по здоров'ю. Така категорія особового складу постійно жаліється на стан здоров'я, вступає в конфлікти з рештою військовослужбовців та керівництвом підрозділу.

Для зниження соціальної напруги у військових колективах, під час воєнного стану, значно зростає роль офіцера структур морально-психологічного забезпечення, який в своїй діяльності повинен приділяти значну увагу соціальним питанням, їх вирішенню та недопущенню виникнення конфліктів серед особового складу підрозділу. Активне залучення до цієї роботи сержантського складу допоможе забезпечити контроль, виявлення та вирішення соціальних проблем особового складу та мінімізувати випадки виникнення конфліктів серед військовослужбовців на підґрунті соціальних аспектів.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996.– с. 141.
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України №2011-ХІВід 23.12.2022р.

3. Кабінет Міністрів України. Постанова від 20 січня 2023 року №43 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України» від 28 лютого 2022 р. №168».

4. Довідник заступнику командира роти з морально-психологічного забезпечення. Лютий 2023. Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України .

5. Кабінет Міністрів України. Постанова від 20 січня 2023 року №43 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України» від 28 лютого 2022 р. №168».

PSYCHOLOGICAL OPERATIONS AS AN INSTRUMENT OF INFLUENCE ON THE ENEMY DURING AN ARMED CONFLICT

R. Zorkin,

Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University

S. Rakytyanskyi

O. Plakysi

Central TV- radio studio of the Ministry of Defense of Ukraine

Psychological operations (PSYOP) are planned operations to convey selected information and indicators to others audiences to influence the emotions, motives, objective reasoning, and ultimately the behavior of governments, organizations, groups, and individuals. PSYOP are a vital part of the broad range of the state diplomatic, informational, military, and economic activities. PSYOP characteristically are delivered as information for effect, used during peacetime and conflict, to inform and influence. When properly employed, PSYOP can save lives of friendly and/or adversary forces by reducing adversaries' will to fight. By lowering adversary morale and reducing their efficiency, PSYOP can also discourage aggressive actions and create dissidence and disaffection within their ranks, ultimately inducing surrender.

PSYOP are an integral part of military operations and, as such, are an inherent responsibility of all military commanders. There are three categories of military PSYOP, strategic, operational, and tactical, which are used to establish and reinforce foreign perceptions of the national state military, political, and economic power and resolve. Strategic PSYOP are international information activities conducted by the state Government agencies to influence foreign attitudes, perceptions, and behavior in favor of the state goals and objectives during peacetime and in times of conflict. These programs are conducted predominantly outside the military arena but can utilize Department of Defense (DOD) assets. Tactical PSYOP are conducted in the area assigned a tactical commander across the range of military operations to support the tactical mission against opposing forces.

During peacetime, DOD translates national security policy into military policy. Because the execution of policy routinely contains an informational element and desires behavior favorable to its intent, there is an inherent psychological dimension. During war, policy flows directly from the President and the Commander-in-Chief of the Armed Forces to the combatant commanders. The combatant commander is responsible for the centralized direction and conduct of PSYOP within the command's area of responsibility.

PSYOP units contribute to all aspects of joint operations by performing the following missions:

advising the supported commander through the targeting process regarding targeting restrictions, psychological actions, and psychological enabling actions to be executed by the military force;

influencing foreign populations by expressing information through selected conduits to influence attitudes and behavior and to obtain compliance or non-interference with friendly military operations;

providing public information to foreign populations to support humanitarian activities, ease suffering, and restore or maintain civil order;

servicing as the supported commander's voice to foreign populations; countering adversary propaganda, misinformation, disinformation, and opposing information to correctly portray friendly intent and actions, while denying others the ability to polarize public opinion and affect the political will of the native state.

The principles of joint psychological operations are:

a). **PSYOP Methodology.** Although the complexity of the methodology varies with the enemy target audiences (TAs), basic considerations for development of all PSYOP are the same.

The following are essential to successful PSYOP:

1). PSYOP Core Task. The PSYOP core task must be clearly defined in terms that correspond to the supported commander's vision of how the campaign or operation will proceed.

2). PSYOP Approval Process. The PSYOP approval process must be clarified in the initial planning, and modified as required to facilitate the process.

3). Early Planning. Early planning and employment of PSYOP are critical in maximizing their impact upon the enemy TA.

4). PSYOP themes, activities, and symbols. PSYOP themes, activities, and symbols should be based on a thorough analysis of targets, including friendly and adversary PSYOP capabilities, strengths, and weaknesses.

5). Impact of Military Operations. All military force presence and actions should be thoroughly evaluated for their psychological implications and, where

necessary, supported by deliberate PSYOP to offset potentially negative effects and reinforce positive effects.

6). Media Selection. The medium or media selected for transmission or dissemination should be relevant, reliable, and readily accessible by the intended enemy TAs. The potential for adverse environmental consequences should also be weighed as planners select the appropriate medium or media.

7). Timeliness. Timely exploitation of PSYOP themes is critical. The PSYOP process is interactive, the dynamics of which force the executor to perform an action, assess a reaction, and implement an appropriate counteraction.

8). Continuous Assessment. Where possible, the results of PSYOP should be continually evaluated for relevance to the mission and to national and military goals. As with initial planning actions, decisions to terminate or revise PSYOP programs must be linked to careful analysis of all-source intelligence.

9). Measure of Effectiveness. A PSYOP measure of effectiveness (MOE) provides a systematic means of assessing and reporting the impact a PSYOP program has on specific enemy TAs. PSYOP MOE, as all MOE, change from mission to mission, and encompass a wide range of factors that are fundamental to the overall effect of PSYOP. PSYOP impact indicators collectively provide an indication of the overall effectiveness of the PSYOP task. Development of MOE and their associated impact indicators (derived from measurable supporting PSYOP objectives) must be done during the planning process.

b). **Psychological Impact.** The psychological dimension affects those fighting the battle, their military leaders and staffs, the political leaders, and the civilian population. Within the battlespace, armed forces want to face an adversary that is both unsure about its cause and capabilities and sure about its impending defeat – an adversary who, even if unwilling to surrender, has little will to engage in combat.

c). **Support Requirements.** Support requirements for successful PSYOP are:

1). Intelligence Support:

- Intelligence. Intelligence support for military PSYOP requires detailed information concerning the target identity, location, vulnerabilities, accessibility, and the political, economic, social, cultural, religious, and historic conditions within the operational area. Intelligence also supports the detection and analysis of adversary propaganda programs in support of PSYOP counterpropaganda activities. Collection should be from all available sources and agencies and is based upon thorough mission and requirements planning. Developing a well-planned collection management architecture ensures that the requisite intelligence is available to support the development of PSYOP.

- Counterintelligence. Counterintelligence support for military PSYOP consists of identifying, exploiting, deterring, or neutralizing foreign intelligence service targeting of PSYOP plans, operations, personnel, and equipment, especially at

the operational and tactical levels. Upon execution of PSYOP, counterintelligence and human intelligence (HUMINT) operations can provide feedback on its effect.

2). Command, Control, Communications, and Computer Systems (C4S). Military C4S are vital to planning, mounting, and sustaining successful joint PSYOP. The Services must design C4S that provide interoperable, rapid, reliable, and secure exchange of information throughout the chain of command.

3). Logistic Support. Support of joint PSYOP places unique additional demands on Service and theater logistic systems. Although the majority of PSYOP sustainment requirements are satisfied by standard Service support systems, PSYOP-specific equipment is generally low-density items requiring careful management. To ensure continuous support of PSYOP, commanders, planners, and logisticians must plan for and coordinate the effective procurement and distribution of operating supplies, repair parts, and major end items for PSYOP-specific equipment. Distribution of these assets to PSYOP forces may pose problems that are dictated by the nature of the operation, the existing transportation infrastructure, and rates of consumption. Before any PSYOP plan is executed, all aspects of logistic supportability must be considered and coordinated. Emphasis also should be placed on locating and using equipment and supplies already available in theater; i.e., printing presses and radio and/or television (TV) broadcast transmitters.

It is possible to assert in a conclusion, that PSYOP are planned to convey selected information and indicators to influence the emotions, motives, objective reasoning, and ultimately the behavior of enemy governments, organizations, groups, and individuals. To accomplish this goal, PSYOP must have a clearly defined mission, the ability to analyze and evaluate targets and their effects, a reliable media transmission, and a rapid ability to implement their activities. PSYOP depend on communications to ensure proper execution of the mission and objectives. This is accomplished by command and control, preplanning, and support from all levels of the chain of command.

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ З ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ

С. Бойко,

І. Будур

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Про цілі російської, так званої, «спецоперації» можна скласти думку як за заявами російських політичних лідерів, так і ходом бойових дій російських військ після повномасштабної війни.

Воєнно-політичний інтерес Російської Федерації полягав у тому, щоб не тільки залишитися наддержавою, а й значно розширити свій геополітичний

вплив у світі та Європі, послабити роль США і НАТО. Підкорення України, включення її до російської сфери геополітичного впливу – це лише її перше завдання на шляху до досягнення глобальної мети. Росія прагне будь-яким способом знищити Україну як суб'єкт міжнародної політики і окрему суверенну державу [4].

Кремль заперечив, що РФ почала проти України загарбницьку війну на її території та назвав це «спеціальною операцією», яка має на меті «демилітаризацію і денацифікацію» нашої держави. І тоді ж президент РФ у своїй нічній промові від 24 лютого 2022 р. пригрозив зарубіжним країнам, якщо вони втрутяться в ситуацію, вони зіштовхнуться з наслідками, яких ще не знали в історії.

Намагаючись пояснити безпричинне і вбивче для РФ вторгнення в Україну, Путін повторив свої вигадки про напад на Росію, який нібито готувався в нашій країні. «Наші солдати та офіцери запобігли реальній небезпеці, яка нависла над нашою батьківщиною, запобігли масштабному конфлікту, який розгорнувся б на нашій території, але за чужими сценаріями», – заявив він [6].

Президент держави-окупанта був переконаний, що Росія витримає економічний тиск від санкцій, запроваджених проти неї, та військових витрат на ведення бойових дій проти української армії.

У міру розвитку та зміни військової ситуації змінювалася і риторика - вже через два тижні після початку війни слова «демилітаризація» та «денацифікація» майже зникли із заяв російських офіційних осіб.

12 квітня 2022 року президент Росії Володимир Путін заявив, що не має сумнівів у тому, що цілей «спецоперації» в Україні буде досягнуто. На його думку, цілі є «шляхетними», адже головна з них – «допомога людям на Донбасі». Україну він бездоказово звинуватив у «геноциді» [5].

Після прорахунків та непосильна них втрат і подальшого зниження оперативної спрямованості Росії на першому етапі повномасштабного вторгнення російське воєнно-політичне керівництво змінило цілі та пріоритети проведення «спеціальної військової операції» в Україні.

Мова вже йшла не про «демилітаризацію», «денацифікацію» нашої країни та встановлення лояльного до Москви режиму, а про вихід на кордони Донецької та Луганської областей, збереження сухопутного коридору до окупованого Криму.

Російське воєнно-політичне керівництво і більшість російського суспільства не визнали українську націю та існування окремої суверенної держави, тому, зазнавши значних втрат на першому етапі російсько-української війни, Росія продовжила війну, щоб знищити Україну.

Поряд з цим керівництво РФ почало активно просувати новий наратив - росія воює не з Україною, а з НАТО.

Щоб змінити уявлення росіян про військову «непереможеність» і підготувати суспільство до можливої поразки, російські ЗМІ почали розповідати про російсько-українську війну як збройне протистояння РФ з усіма країнами Європейського Союзу і НАТО. На думку кремлівських політтехнологів, це применшить ганьбу від програвши більш могутньому противнику.

Змінивши воєнно-політичні інтереси, Росія звузила свої воєнно-політичні дії та райони зосередження військових зусиль. Основні військові частини РФ зібрала на сході України, поставивши за мету оточити угруповання ЗС України у районі проведення операції Об'єднаних сил (ООС).

Як наслідок – Росії так і не вдалося досягти жодного зі своїх воєнно-політичних інтересів. На сьогодні Москва стягнула на Донбас практично всі свої боєздатні війська, однак не може досягти успіхів, тому змушена проводити приховану мобілізацію та знімати з консервації застарілу військову техніку.

Після цього пропагандисти країни-окупанта почали «промивати мізки росіянам ідеями про необхідність об'єднання заради власного виживання та сліпої довіри до політики кремлівського диктатора».

Неспроможність Москви швидко досягти своїх цілей у протистоянні із явно слабшим противником показала її нездатність реально протистояти США і НАТО не тільки у звичайній війні, а й, насамперед, економічній. Все це визначає нинішнє ставлення Заходу до Росії, продемонстроване під час самітів G7 і НАТО.

Список використаних джерел

1. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень-вересень 2022) – К.: «МО України, ГШ Збройних Сил України», 2022.
2. Воєнно-політична обстановка в ході російсько-української війни (лютий – червень 2022 року): збірник інформаційно-аналітичних матеріалів / О.Остапчук, В. Топальський, С. Черевичний та ін. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2022. 105 с.
3. Заборонити рашизм / В. Огнев'юк, та ін. ; за заг. ред. В. Піскун. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с.
4. Мазуренко А. Путін знову виправдовує війну з Україною і обманює себе, що «всі завдання виконає». *Українська правда* URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/17/7353121/> (дата звернення 19.05.2023).
5. Руйнування історичних міфів російської пропаганди / За ред. В. М. Мороза. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2022. 100 с.
6. Стець А. Путін пригрозив Заходу «блискавичними» ударами за допомогу Україні. *Zaxid.net*. URL: https://zaxid.net/putin_prigroziv_zahodu_bliskavichnimi_udarami_za_vtruchannya_u_viynu_proti_ukrayini_n1541795 (дата звернення 19.05.2023).

ГЕОПОЛІТИЧНІ РЕАЛІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Р. Михайловський,

С. Бойко

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Сучасна геополітична ситуація характеризується формуванням і посиленням впливу основних лідерів світової політичної арени, які намагаються поширювати свій вплив на певні регіони світу у вигляді економічної експансії, військового домінування, інформаційної та культурної інтервенції. Незгасаючі імперські амбіції росії відігравали і відіграють визначальну роль у формуванні сучасного геополітичного устрою не лише у східноєвропейському, кавказькому чи центральноазійському регіонах, а й на міжнародній арені загалом.

В умовах глобальних політичних трансформацій дослідження політичних особливостей російсько-українського війни набуває особливої популярності. Це пояснюється тим, що сьогодні йде боротьба за виживання не тільки самої України, а й існуючої міжнародної системи. Це боротьба за політичний клімат планети, боротьба з тоталітарними і авторитарними режимами, які не здатні цивілізовано вирішувати нагальні проблеми сучасності. Зауважимо, що цивілізація XXI ст. розвивається вже не за релігійним чи ідеологічним принципом, а за принципом демократичності чи недемократичності, належності чи неналежності до демократії. У цьому суть загальної світової дискусії сьогодення.

Україна беззаперечно обрала демократичні цінності закріпивши у своїй зовнішньо-політичній діяльності проєвропейський та євроатлантичний вектор розвитку. Усі демократичні трансформації, що відбуваються в ЄС у сферах безпеки, політики, економіки знаходять безпосереднє відображення в Україні. Таким чином, під ударом російської агресії (недемократичного спротиву) опинилося демократичне суспільство не тільки України, але й окремих країн-членів ЄС та північно-атлантичного партнерства.

На початку XXI ст. російський вплив набув загрозливих масштабів, про що у 2016 році очільник британської розвідки Ендрю Паркер публічно заявив: «росія використовує весь спектр своїх державних органів для просування своєї зовнішньої політики за кордоном у все більш агресивний спосіб – з допомогою пропаганди, шпигунства, диверсій і кібератак. росія веде сьогодні діяльність по всій Європі й у Великій Британії» [1].

Так, сучасний стан зовнішньої політики російської федерації характеризується намагання утримати геополітичний контроль за ситуацією в межах пострадянського простору, що суперечить євроінтеграційному курсу України та низки інших держав цього простору [2].

Європейська та євроатлантична інтеграція України, вихід зі сфери впливу росії означає, з одного боку, провал російськоцентричного євразійського інтеграційного проекту і крах претензій москви на «особливі права» на теренах СНД, а з іншого – послаблення її геополітичних і гео економічних позицій [3].

Боротьба України проти російської агресії надала сильний імпульс світу стосовно неприйнятності будь-якої агресії. Чим по суті прискорила формування двох цивілізаційних угруповань — демократичного та автократичного. Якщо до війни змагання між демократичними та автократичними країнами мало радше риторичний характер, то сьогодні окремим країнам вже не вдається можливим сховатися за «нейтральним статусом». Тому, в умовах зростаючих глобальних протистоянь, кожна країна будь-якого регіону світу змушена чітко визначитися з власним геополітичним вектором.

Сподіватися на швидке розв'язання українсько-російського геополітичного вузла з самого початку було безпідставно, адже для широкого російського загалу завжди характерним було несприйняття українських глибинних державо-творчих процесів, повне нерозуміння того, що незалежність України – не випадковий збіг обставин, а об'єктивний результат усього історичного процесу. Так, в інформаційній політиці кремля активно поширювалися думки про абсолютну випадковість незалежності України. У практичній геополітиці, щодо України, тогочасне російське керівництво намагалось реалізувати особисті комерційні інтереси, завдаючи водночас політичних та економічних втрат Україні, метою яких було насамперед прагнення примусити Україну до нових «інтеграційних проєктів». Тому, на всіх ідеологічних рівнях російська пропагандистська машина почала «доводити» великі соціально-економічні переваги імперій, мовляв, і майбутнє світу за імперіями, безпідставно трактуючи ці положення як нібито закони геополітики: «закон просторової експансії»; «закон формування континентальних імперій». Насправді ці твердження лише установки великодержавницької геополітичної свідомості, які суперечать реальним тенденціям. Так само попри різні інтеграційно-глобалізаційні проєкти, щодо зменшення ролі національних держав, їхня кількість лише зростає, як і зростає кількість політичних рухів за створення таких держав. Отже, закономірною стає тенденція до збільшення суб'єктів геополітики і відповідно до зменшення їхніх розмірів [4].

Повномасштабне вторгнення показало, що імперські амбіції експансіоністського зовнішньополітичного курсу нікуди не зникали: пропагандисти кремля доводять це в прямих ефірах державних каналів - «Кордони росії ніде не закінчуються». Разом з тотальним ідеологічним натиском системного характеру набув геополітичний тиск росії в зовнішньополітичній та економічній сферах з використанням прямих провокацій і різноманітних економічних важелів.

Одним з основних напрямів геополітики росії щодо України стало формування і підтримка залежних політичних сил та політиків. В цьому контексті активна пропаганда усіх імперських геополітичних проєктів (і євразійської, і слов'янської, і радянської, і православної єдності) поєднувалась із цілеспрямованою протидією будь-яким західним впливам. Таким чином, реалізувалась геополітична стратегія перетворення України у другу культуроросійську державу з тим, щоб мати вагомні аргументи для наступних політичних інкорпораційних дій.

Розглянемо, як саме вплинула російсько-українська війна на зміну курсу геополітики деяких країн світу. Наприклад, авторитарний лідер КНР Сі Цзіньпін посилює міжнародний вплив, в тому числі через політику «Один пояс, один шлях», яка є сучасним варіантом Шовкового шляху та втілює ідеологію сіноцентричної міжнародної торгівлі. Разом з тим, Сі подвоїв ставки, оголосивши про намір повернути Тайвань – через високий коефіцієнт непередбачуваності важко сказати, чи наважиться Китай на воєнну кампанію, побачивши консолідацію Заходу. Отже, Китай не відмовляється від амбіцій наново стати Піднебесною Імперією.

Імперські амбіції відчуються і в Європі. Від Угорщини чути агресивну євроскептичну риторику стосовно країн, чії території колись входили до складу Австро-Угорської імперії. Проросійський прем'єр-міністр Віктор Орбан з'явився на футбольному матчі збірної Угорщини з шарфом, на якому зображена мапа «Великої Угорщини» з частинами сусідніх держав у її складі.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало суттєвим порушенням міжнародного права, і викликало занепокоєння щодо нормалізації військового втручання у справи інших країн. Постійні сутички на кордоні Сербії та Косова відтепер сприймаються вкрай серйозно. Загострення тривалих збройних конфліктів у Нагірному Карабасі, Палестині, Киргизстані викликають набагато глибші, ніж раніше, занепокоєння західного світу.

Війна стала реальною загрозою, а гонка озброєнь – реакцією на можливу російську агресію. Польща активно оновлює армію сучасним озброєнням з Південної Кореї, Франція планує збільшити військові витрати на третину до 2030 року. Німеччина відмовилася від своєї заборони на постачання зброї, відправивши в Україну танки. Швеція позбулася 200-річного нейтралітету та вирішила вступити до Північноатлантичного альянсу, а Фінляндія цьогоріч стала 31 країною-членом НАТО. Іран переглянув власні можливості стосовно безпеки та проводить дослідження щодо збагачення урану для подальшого створення ядерної зброї.

Війна в Україні змусила ЄС активніше брати участь у зовнішній політиці та питаннях безпеки, особливо щодо своїх східних сусідів. За словами історика Тімоті Снайдера, перемога України необхідна для того, аби захистити

європейський мирний проєкт. «Війна росії спрямована не лише проти України, а проти ширшої ідеї, що європейські держави можуть мирно співіснувати. Якщо імперія переважає, інтеграція провалюється», – уточнює він. Війна як ніколи об'єднала Європу, і, здається, Європа готова скласти фінальний тест на мир [5].

Єдність українців стала вирішальним чинником не тільки у протистоянні російській агресії, а й вплинула на трансформацію геополітичних відносин. За всю історію Європейської Унії держави-члени не були такими однотайними, як у питанні допомоги Україні заради порятунку демократії та збереження сили міжнародного права. Війна зміцнила північноатлантичний альянс та нагадала про мету його існування: захищатись від потенційної агресії з боку росії.

Таким чином, російсько-українська війна ще більше підсвітила демаркацію світу на два табори. Один підтримує свободу та демократію, інший – поневолення та авторитаризм. Повномасштабне вторгнення росії в Україну призвело до поновлення риторики часів холодної війни. Сьогодні до росії приєдналися міжнародні вигнанці: Північна Корея та Іран. Малоімовірно, що ця коаліція поповниться Китаєм.

Сі Цзіньпін, хоч і зміцнив економічні зв'язки з росією, навряд наважиться стати на боці Путіна. Підтримка війни з боку Китаю виглядатиме як схвалення сепаратизму, а для Китаю, який має низку територіальних питань, така позиція не піде на користь. Китай утримується від критики росії, хоч і наголошує на важливості поваги суверенітету та територіальної цілісності всіх країн. Імовірно, війна поділить біполярний світ на три полюси [5].

Зважаючи на те, що Європа є одним з провідних світових акторів, поточна ситуація і вибір нею дій мають дійсно глобальний вимір. Якщо боротьба України проти російської агресії лише додатково окреслила суперечності у відносинах між США і Китаєм, то для Європейського Союзу вони мали визначальний характер для практичного підтвердження цінностей і пріоритетів демократичного світу. Для країн ЄС однозначною стала значущість і надійність НАТО, де за США залишаються провідні ролі світової геополітики.

Отже, перемога України важлива для стратегічного напрямку розвитку людства, заснованого на принципах демократії і людських цінностей, відвернувши водночас ризики подальшого розростання агресивного авторитаризму. Фактично йдеться про формування нового світового порядку глобальних політичних трансформацій, де провідну роль відіграє Україна.

Список використаних джерел

1. <https://www.theguardian.com/uk-news/2016/oct/31/andrewparkerincreasingly-aggressive-russia-a-growing-threat-to-uk-says-mi5-head>.

2. Збройний конфлікт в Україні у термінах геополітики / В.П.Горбулін, О.С. Власюк, Е.М. Лібанова, О.М. Ляшенко. Суспільно-політичні процеси. 2016. Вип. 3. С. 61–86.

3. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf.
4. <https://universum.lviv.ua/previous-site/journal/2010/6/dnistr.htm>.
5. <https://zaborona.com/za-rik-vijny-kurs-geopolityky-zminyvsya-ne-tilky-v-yevropi-a-j-v-usomu-sviti/>.

МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ СТОРІН КОНФЛІКТУ

Т. Мошаренкова,

Р. Михайловський

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Вся історія України – це постійна боротьба. За підрахунком істориків Україна вже двадцять третій раз веде війну за свою незалежність проти агресивної й надзвичайно підступної росії-московії. Сьогодні історія продовжується і вже ніхто немає сумніву, що сучасна російсько-українська війна є результатом багатовікових спроб росії знищити демократичний дух, ідентичність з менталітету української нації. Цілком зрозуміло, що завойовницька політика російської імперії має під собою тривалу підготовчу історію та зумовлена низкою причин. Окрім історичних, політичних, економічних і безпосередньо військових, не менш важливими складовими в перманентній агресивній позиції російської федерації щодо нашої незалежної і суверенної держави, причини інтелектуальні, ментальні, соціокультурні тощо. Для українців, які боронять свою батьківщину від російської агресії, це, безумовно, війна за право на існування держави й нації має виразні ознаки збройного зіткнення вищого порядку, що зветься війною цивілізацій. Останню визначають як воєнне протистояння вищого порядку між суспільствами різної ментальності, основоположних духовних цінностей та ідеалів, історичної пам'яті та традицій. Інакше кажучи, сучасна російсько-українська війна – це війна, яка виходить за пересічні терміни сучасних воєн, бо саме війни на межі цивілізаційного розлому тривають пересічно довше, ніж «звичайні» війни всередині окремих цивілізацій, та є війною різних світів, війною між різними людськими цивілізаціями, які мають стійкі розбіжності в соціально-політичній організації, економіці та культурі.

Експансія агресивної імперії була і, на жаль, залишається небезпекою для всіх країн Європи, але особливо для України, так як вона займає ключове геополітичне становище на сході Європи. Між Балтійським і Чорним морями проходить невидимий, але реальний кордон поміж принципово різними культурними світами. Прагнення українського народу орієнтуватися на європейські цінності, демократію й права людини, його національна свідомість та історична пам'ять стали приводом збройної боротьби російських загарбників.

Ідеологи сучасної росії для здобуття перемоги зробили ставку на насильницьке позбавлення українського народу стійкого прагнення свободи і незалежності через «деукраїнізацію», через геноцид, намагаючись заперечити існування незалежної Української держави. Ідеолог «русского мир» А. Дугін зазначав: «Існування України в нинішніх кордонах із сучасним статусом «суверенної держави» – рівнозначне завданню жакливого удару по геополітичній безпеці Росії, рівноцінне вторгненню на її територію. Подальше існування унітарної України не припустиме, ...факт існування «суверенної України» є на геополітичному рівні оголошенням Росії геополітичної війни... Відтак, РФ всі зусилля направила на те, щоб залишити Україну в своїй орбіті й досягнути домінування в Центральній і Східній Європі...».

Як ми бачимо, правляча верхівка рф ніяк не хоче зрозуміти того, що Україна – це не росія. Методом контраверсії ідеологи «русского мира» намагаються формулювати власні цінності у такий спосіб, аби вони заперечували західні. рф не сприймає право України на існування як незалежної держави і переслідує свою кінцеву мету – повне знищення її як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності.

Проте «розлучення» України і росії є неминучим просто тому, що ми дуже різні за своєю суттю. Українці, на відміну від росіян, належать до глибоко європейської демократичної і громадянської традиції. Однією із важливих відмінностей між українцями і росіянами – є відсутність у потомків козацтва імперськості. І, як наслідок цього – те, що, на відміну від росіян, українці не визнають за владою права гнобити себе в ім'я великих фіктивних звершень. В Україні неможливий путін, а в москві неможливий Майдан. Імперськість росіян явище майже невиліковне. Ідея «національної диктатури» є найбільш визначальною для творення ідеологічної основи путінського режиму. На думку улюбленого філософа президента рф Івана Ільїна, «канонізації» якого значною мірою посприяв і головний ідеолог кремля Владислав Сурков, «найбільш руським національним даним» відповідає монархія, «голова держави, біля якого ми зможемо творчо об'єднатися, забувши все і пам'ятаючи одну Росію...». Таке беззастережне ідолопоклонство і призвело до того, що протестний потенціал російського суспільства майже нульовий, а пропаганда ненависті до України стала чимось на зразок загальнонаціонального вірування, яке весь час підживлюється за допомогою адміністративного ресурсу й ЗМІ.

Але не тільки ЗМІ є на сьогодні дієвим засобом, що використовуються теперішньою російською ідеологічною машиною. Так само активно задіяні освіта (підручники і шкільні програми) та ідеологічно навантажений комплекс гуманітарних дисциплін, який є породженням злодійської, крадійської культури, яка передається росіянами від покоління до покоління протягом щонайменше трьохсот останніх років.

Російські автори підручників мають дивовижно статичне бачення світу і дивляться на історію з погляду ленінського «хто кого?» або як на битви між богатирами чи між арміями, не розглядаючи ідеї, не проводячи кропіткого розшифрування цінностей і слабо усвідомлюючи найголовнішу проблему сучасності, а саме взаємовідносини між собою та іншими. З цих підручників можна зробити висновок, що головну роль у історії відігравали воєнна міць і технічний прогрес. Єдиною інтелектуальною ідеєю, про яку постійно нагадується, є російська відданість «родине». Якщо в підручниках і згадується про імперіалізм, то в старій радянській марксистській ліччині, яка звільняє росію від звинувачень у імперіалізмі. Ніде не видно усвідомлення російської колоніальної жагерливості.

Переважна кількість підручників переконують, що історія росії почалася в Києві і триває з тих часів. Тема української державності взагалі замовчується, а численні воєнні компанії проти сусідів росії зменшені до мікроскопічних розмірів.

«Русский мир» продовжує жити мітами й брехнею. Це століттями ошукане суспільство не пам'ятає історії ані чужої, ані своєї власної. Українці зіткнулися з народом, який століттями привчали тільки одному – беззаперечно виконувати наказ, їх солдати не знають, за що вони воюють. Сенс і цінність життя кожної окремої людини втрачено в архітектурі владної вертикалі. Свідки, що пережили окупацію, відзначають постійний стан приниження вояків російської армії, який вони намагаються загасити насильством щодо цивільних, у сліпому прагненні довести собі й решті світу, що вони гідні чогось кращого.

Українська же культура навпаки століттями боролася за сам факт існування. Її намагалися стерти не лише заборонами, замовчуваннями, а й цілком фізично. Розстріли і табори, торттури і катівні, депортація і розділення родин – що тільки не вигадувала тоталітарна система, щоб залякати і знищити українську ідентичність. Волелюбний український народ на відміну від загнаного російського продовжує протистояти, не дозволяючи упокорити себе. Красномовним прикладом цього є феномен Розстріляного Відродження – найтрагічнішого з часів, який пережила вітчизняна культура в 30-роки ХХ століття, під час якого багато поетів, прозаїків, перекладачів, літературних критиків, літературознавців, викладачів, театральних діячів стали жертвами сталінського режиму.

Такі ментальні розбіжності між двома народами пояснюються насамперед історичними умовами, географічними особливостями, у яких вони розвивалися, та визначають суттєві культурні, політичні, світоглядні відмінності, а також окремі мови, зокрема українську і російську. Наратив про «невід'ємну частину руського народу», на який наголошує російська пропаганда – є абсолютно штучним. Концепція «братніх народів» – це хворий витвір радянської пропаганди на заміну російської імперської концепції «триєдиного народу». Це спроба насильно прив'язати українську історію до

російської та заперечити право українського народу на власний історичний вибір. Ми всі добре пам'ятаємо відомі слова: «Відніми у народу історію – і через покоління він перетвориться у натовп, а ще через покоління ним можна управляти, як стадом!», які належать рейхсміністру народної освіти і пропаганди фашистської Німеччини Паулю Йозефу Геббельсу – політичному діячу, чиє ім'я стало символом цинічної пропаганди всіх часів. Це єдиний із нацистських лідерів, чия спадщина, на жаль, залишається актуальною і сьогодні. Майже кожен авторитарний режим, вибудовуючи свою пропагандистську систему, свідомо чи мимоволі спирається на прийоми та методи, розроблені та обкатані колись відомством Геббельса, який в свою чергу багато чому навчився у більшовиків. І справді, засоби наочної пропаганди та агітації, які використовували обидва режими, іноді вражають різною схожістю.

Українці – сучасна політична нація, яка зробила свій вибір, закріпивши у Конституції власне європейське й євроатлантичне покликання. Розпочавши рік тому повномасштабну війну проти України, російські імперіалісти пришвидшили розворот до західного світу навіть на тих українських теренах, які російські політики доволі умоглядно вважали «исконно руськими» територіями. З огляду на це, немає ніякого сумніву, що сучасна російсько-українська війна має міжцивілізаційний характер і це докорінно змінює парадигму національної безпеки. Тепер ми мусимо по новому дивитися не тільки на поточні події, але і планувати наше майбутнє в контексті фронтіру західного світу та захисту власних цінностей на розломі цивілізацій. Відповідно – шукати союзників і позиціонувати Україну як форпост західної цивілізації. Це – певний переворот у свідомості, яка була сформована на московських й радянських мітах. Але не довершивши його, зокрема і завдяки науковому дискурсу, ми ризикуємо знову повторити ситуацію безпорадності, що охопила українське суспільство під час кримської епопеї у 2014 році.

По-друге, масова свідомість мусить позбавитися фейкового за своєю природою гасла російської пропаганди щодо «братніх народів» або «одного народу». Ідеологічна війна, пропагандистська складова конфлікту виходить чи не перше місце, бо боротьба ведеться за мізки пересічних людей. І українці мусять мати власну науково обґрунтовану відповідь на московські меседжі та сюжети, а також працювати на випередження, формувати у населення українське бачення минулого і сьогодення. Українцям треба зробити щеплення від московської пропаганди, аби знівелювати мільярди доларів, які кремль викидає в інформаційну війну.

По-третє, варто включити нові ідеї і смисли обороноздатності країни у систему підготовки командирів-лідерів, виховуючи психологію переможця та зміцнюючи бойовий дух на підвалинах пам'яті поколінь. Збройні Сили України і

правоохоронні органи мають знати природу ворога, розуміти принципи його стратегії і тактики стосовно України.

І, насамкінець, розуміючи гібридний, складний характер російсько-української агресії, важливою складовою питання національної безпеки має бути присутність України в культурному середовищі світу. За думкою американського історика Тімоті Снайдера, причина, чому світова спільнота важко уявляла, що РФ може програти цю війну Україні, певним чином пов'язана з тим фактом, що Україна в їхній свідомості не була цілком реальною. Риторика лідерів західного світу, західних чиновників та експертів «через три дні українці програють», «вони не можуть дати відсіч» не була питанням нестачі військового аналізу, а скоріше пов'язана з глибоким, вкоріненим російською пропагандою мітом на кшталт «був Київ, потім з'явилася Москва, відбувся трансфер влади, і в Москві була та сама держава, що й колись у Києві». Тобто Київ та Москва ніби завжди були разом, і це сприймалася як норма. З таким наративом здавалося, що в Україні має бути щось підозріле, маргінальне, провінційне чи в якомусь сенсі сумнівне. Тоді як Росію ніхто ніколи не ставив під сумнів.

Отже, завданням сучасного покоління є позбавлення від кремлівських штампів за допомогою поширювання знань про Україну, популяризації культури, а також зміцнення контактів і розвитком зв'язків представників громадянського суспільства – науковців, митців, фахівців у різних галузях знань з іноземними колегами й партнерами. Українцям конче необхідна підтримка цивілізованого світу, який, нарешті, починає розуміти, що Україна завжди була органічною частиною Європи і рівноцінно потрібна їй, а українська культура – є однією із самостійних європейських культур.

Список використаних джерел

1. Рущенко І. Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 436 с.
2. Тодоров І. Екзистинційний ворог. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2020. – вип. 2 (43). – С. 237–239.
3. Залізник Л. Україна та Росія: Війна цивілізацій. *Універсум*. – 2017. – № 3-4. – С. 4 – 117.
4. Томпсон У. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм. – Київ, 2006. – С. 242 – 311.
5. Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 2016 р.) / Упор. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. 352 с.

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

А. Худавердова

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну постала потреба у новітніх підходах до формування психічної стійкості військовослужбовців особливо тих, які безпосередньо залучаються до виконання бойових завдань.

Захисники зазнають надзвичайно сильних впливів на психіку та свідомість.

Специфічна та заборонена зброя, висока інтенсивність бойових дій, напруженість та швидкоплинність бойової обстановки, особливості тактики, яку використовує ворог, аморальність вчинків ворога, систематичні інформаційно-психологічні операції, порушення всіх правил ведення війни та конвенцій, наднормованість у фізичному, психологічному та емоційному навантаженні, злочини проти військовополонених, мирного населення, мародерство – це невелика частина чинників, які є травматичними для психофізіологічного стану військовослужбовців та призводять до негативних психічних реакцій, психічних травм й психічного виснаження, бойової втоми, подекуди у окремих випадках навіть до деморалізації особового складу.

Особливої уваги потребує психологічна стійкість військовослужбовців – як своєрідний фундамент професійної готовності до виконання завдань в умовах війни.

Під психологічною стійкістю розуміється цілісна характеристика особистості, що забезпечує її стійкість до фрустраційного і стресогенного впливу небезпечних ситуацій.

Військовослужбовців як ніхто інший з початком бойових дій потрапляють у складні і часом небезпечні психо-фізіологічні ситуації, які завдають стресогенного впливу на психіку. Тому психологічна підготовка військовослужбовців має бути спрямована на формування стійкості до:

- негативних чинників службової діяльності: напруженості, відповідальності, ризику, безпеки, дефіциту часу, невизначеності, несподіванок тощо;
- травмуючих чинників, що значно впливають на психіку: виду крові, трупів, тілесних ушкоджень та ін.;
- ситуацій протистояння: вміння протистояти психологічному тиску, маніпулюванню з боку окремих осіб військового колективу так і з боку ворога;
- конфліктних ситуацій в службовій діяльності: вміння проаналізувати внутрішні причини конфлікту, розібратися в закономірностях їх виникнення,

протікання і знайти способи вирішення конфліктних ситуацій; вміння володіти собою в психологічно напружених, конфліктних, провокаційних ситуаціях.

Часте перебування в небезпечних та загрожуючих життю ситуаціях вимагає від військовослужбовців вміння володіти собою, швидко оцінювати складні ситуації і приймати найбільш адекватні рішення, що сприятиме більш ефективному виконанню бойових завдань.

Постає необхідність впроваджувати новітні підходи у формуванні психологічної стійкості військовослужбовців до бойових завдань, які повинні обов'язково враховувати головні вимоги сучасної війни, що постають перед особливою діяльністю військовослужбовців:

- ґрунтовна поінформованість особового складу щодо особливостей та інструментарію виконання бойових завдань;
- підтримка високої боєздатності та боєготовності військовослужбовців, зброї, техніки та засобів забезпечення бойових дій;
- формування у особового складу мотивів, установок, настроїв та високого рівня морально-психологічного стану, необхідного для якісного виконання завдань;
- налагоджування якісних та ефективних комунікацій в підрозділах (частинах) та нівелювання конфліктогенної обстановки;
- формування емоційно-вольової усталеності й здатності зносити значні нервово-емоційні напруження бойових дій;
- активно впроваджувати у психологічну підготовку особового складу тренінги з використанням елементів несподіванки, дефіциту часу, шумових і вогневих ефектів (морально-психологічна смуга); тренінги з розвитку професійної пам'яті, уваги і спостережливості; психофізичні тренінги з подолання перешкод; ідеомоторні тренування; тренінги із засвоєння ситуацій, пов'язаних зі сприйняттям страждань, крові, поранень, травм, убитих; тренінги самонавіювання, самопереконання, настрою;
- зниження психогенних втрат у зв'язку з стрес-факторами бою (бойових завдань) і негативними психологічними чинниками та збереження психічного здоров'я військовослужбовців.

Таким чином, формування психологічної стійкості у військовослужбовців до виконання бойових завдань за новими підходами буде цілеспрямованим процесом, який матиме свої специфічні особливості. Їх врахування дає можливість прогнозувати ефективність ведення бою і передбачати рівень як індивідуального так і колективного психічного реагування, а впровадження ряду тренінгів у підготовку особового складу загартує фізично і психічно.

Високою є актуальність для військовослужбовців виявлення нових здібностей і можливостей протидії негативним факторам, творчого ставлення до

себе і навколишньої дійсності, готовності до засвоєння прийомів психологічних технік (нейролінгвістичне програмування, психосинтез, групотерапія, соціально-психологічний тренінг тощо).

Навички з регуляції психоемоційних станів дозволять долати деструктивний вплив несприятливих життєвих обставин і сформувати стійкість особистості військового.

ПРОБЛЕМАТИКА ВІЙСЬКОВИХ КОЛЕКТИВІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

В. Проценко

Військова частина Військово-Морських Сил Збройних Сил України

Військовий колектив – складна, специфічна та багатогранна структура. Вивчення морально-психологічного клімату колективу здійснюється на постійній основі офіцерами структур морально-психологічного забезпечення та офіцерами-психологами підрозділів, військових частин та є невід’ємним показником бойової готовності. Законодавство України визначає необхідність оцінювання та покращення морально-психологічного клімату, який є результатом спільної діяльності військовослужбовців та їх взаємовідносин. Специфічність військового колективу полягає у тому, що: по-перше, його діяльність має велику значимість для суспільства та країни в цілому; по-друге, його функціонування чітко регламентоване законодавством, вимагає дотримання та виконання визначених вимог; по-третє, взаємовідносини між військовослужбовцями поділяються на службові та неслужбові. Такий поділ обумовлюється наявністю особистісних симпатій, спільних інтересів тощо. Військовий колектив диктує свої правила не лише стосовно службової діяльності, а й повсякденної, встановлює засади взаємодії між військовослужбовцями. І часто, конфлікти між членами колективу або прояв одним військовослужбовцем девіантної поведінки, впливає не тільки на морально-психологічний клімат, а й на успішність виконання бойового (спеціального) завдання підрозділом в цілому.

Досить довгий час актуальними залишаються питання нестатутних взаємовідносин та порушення військової дисципліни військовослужбовцями. З початком бойових дій у 2014 році, а в подальшому – широкомасштабної війни росії проти України, дані питання загострились, а їх вирішення посідає найголовнішу роль в системі роботи заступників командирів з морально-психологічного забезпечення. Серед основних порушень є:

прояв агресії військовослужбовцями до командирів (начальників) та товаришів;

вживання алкогольних та слабоалкогольних напоїв, перебування на службі, а також виконання бойових завдань у нетверезому стані;

вживання наркотичних речовин, наслідки їх споживання та перебування на службі у стані наркотичного сп'яніння;

самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від виконання обов'язків військової служби.

Аналізуючи чинники прояву відхильної поведінки, виокремлюються наступні:

1. постійна підвищена моральна та фізична готовність, що призводить до виснаження організму;

2. ненормований робочий день, раптові сигнали «Ракетної небезпеки», які вимагають виконання певних заходів;

3. періодичні відрядження до різних місць тимчасових базувань підрозділів військової частини, відрив від сім'ї та дому, проживання у польових умовах;

4. соціально-побутові проблеми, конфлікти в сім'ї;

5. нервово-психічна нестійкість, тривалі або часті випадки перебування у стані депресії, тривожності, дезадаптації, фрустрації;

6. слабка особиста зацікавленість у проходженні військової служби;

7. низький рівень соціалізації, неспроможність вибудувувати стосунки у колективі;

8. «купа грошей», які нерационально використовуються;

9. безкарність окремих осіб, що сприяє виникненню питання «Чому їм можна, а мені ні?» тощо.

Високі показники проявів різних форм девіантної поведінки та їх поширення серед членів колективу залежать, здебільшого, від індивідуально-психологічних якостей особистості. В такому випадку, при роботі з особовим складом, слід звертати увагу на психологічні якості кожного військовослужбовця. Існує велике кількість методик, спрямованих на визначення рівня агресивності, суїцидального ризику, військово-професійної спрямованості, схильності до проявів девіантної поведінки, самовільного залишення військової частини, рівня адаптації та комунікативних здібностей тощо.

Зауважимо, роботи лише офіцера структури морально-психологічного забезпечення може бути недостатньо. По-перше, в умовах війни кількість військовослужбовців в підрозділі значно зростає, а отже й зростає об'єм роботи. Заступнику з морально-психологічного забезпечення ні фізично, ні морально не вистачає сил та насаги. По-друге, виникає багато вторинних задач, як, наприклад, облаштування місця тимчасового базування, налагодження зв'язків з місцевими та громадськими організаціями, благодійними фондами тощо. По-третє, офіцери структур морально-психологічного забезпечення теж люди і мають свої психологічні особливості. Таким чином, в роботу «включаються»

молодші командири – командири відділень та взводів, головний сержант роти, батальйону ті їм рівних. Отже, постійна робота з вивчення особового складу, задоволення його потреб та вирішення проблем повинна проводитися командирами (начальниками) всіх рівнів.

Девіантна поведінка завжди була та буде основою роботи заступників з морально-психологічного забезпечення. В умовах війни значно збільшуються випадки правопорушень. Першочерговими завданнями, на які слід спрямовувати зусилля, є: викорінення нестатутних взаємовідносин, профілактика алкоголізму та наркоманії, попередження самогубств, підвищення мотивації до військової служби, заохочення військовослужбовців, недопущення правопорушень під час виконання бойових (спеціальних) завдань тощо.

ФОРМУВАННЯ «ОБРАЗУ ВОРОГА» В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ (ЛЮТИЙ 2022 – ЛЮТИЙ 2023 РОКИ)

К. Халіманенко

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України

Останні 30 років Російська Федерація (далі – РФ) цілеспрямовано підживлювала свої імперські амбіції, що зазнали удару через розвал Радянського Союзу. Протягом усього цього періоду вона відпрацьовувала методи відновлення імперського проєкту під різними назвами – «інтернаціональна допомога», «примушування до миру», «внутрішній громадянський конфлікт», «операція з повернення до складу Росії», «визволення».

Черговим таким кроком стало оголошення президентом РФ В. Путіним так званої «спеціальної військової операції», а по суті – повномасштабної збройної агресії РФ проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року.

В умовах, коли Український народ де-факто перебуває в стані війни з Росією, потребує особливої єдності в поглядах на ситуацію, внутрішньої згуртованості та мобілізації навколо спільної ідеї боротьби з агресором, актуальними стають питання розкриття основних комунікативно-пропагандистських технологій та особливостей формування «образу ворога» засобами масової комунікації (далі – ЗМК), які мають значний вплив на свідомість як українських військовослужбовців, так і українського суспільства в цілому. Адже від сформованості «образу ворога» у свідомості українських військовослужбовців та населення значною мірою залежить успішна відсіч збройній агресії ворога в морально-психологічному вимірі. Йдеться про: згуртованість військових та населення в питаннях відсічі агресору; вмотивованість військових до збройної боротьби; переконаність у правильності

власних дій, формування агресії необхідної для боротьби і спрямування її на зовнішнього ворога; віра у власні сили, зброю та перемогу тощо.

Метою тез доповіді є розкриття та узагальнення основних механізмів і комунікативно-пропагандистських технологій формування «образу ворога» в українському медіадискурсі, їх впливу на свідомість українських військовослужбовців та населення під час повномасштабної російської агресії (лютий 2022 – лютий 2023 роки).

Зазначимо, що медіадискурс українських ЗМК структурно відрізняється від російського. Російський – тоталітарний – абсолютно підконтрольний російській владі і є осередком кремлівської пропаганди. Натомість, український – демократичний, який умовно можна розділити на дві сфери: офіційний та неофіційний. Офіційна сфера медіадискурсу залежить від ліцензійних угод, як право на трансляцію інформації, а також від стандартів журналістської етики і від демократичних норм для яких притаманно засудження і непоширення мови ворожнечі. Натомість, неофіційна сфера медіадискурсу значною мірою спирається на суб'єктивне висловлення власної точки зору. Тому розвиток блогосфери у соціальних мережах перетворив і самих політиків на блогерів, де з'явився власний альтернативний майданчик як можливість висловити суб'єктивний погляд за межами офіційних спікерських повноважень. Таким чином, український медіадискурс під час війни також стає простором формування «образу ворога» з росіян у свідомості українських військовослужбовців та населення. Утім офіційні ЗМК, спираючись на демократичні стандарти журналістики, намагаються політкоректно репрезентувати ворога на своїх платформах, натомість неофіційні ЗМК використовують різноманітні форми ставлення до нього.

Для виявлення особливостей, основних механізмів та комунікативно-пропагандистських технологій формування «образу ворога» з росіян в українському медіадискурсі було здійснено моніторинг (з початку лютого 2022 до кінця лютого 2023 років) контенту офіційних вебсайтів: Президента України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, онлайн-медіа Міністерства оборони України АрміяINFORM, міжнародного некомерційного інформаційного інтернет-ресурсу Радіо Свобода. Основні наративи щодо формування «образу ворога» з росіян були структуровані за пірамідою логічних рівнів Р. Ділтса.

1. Наративи про поточний стан справ в Україні (Що є? Де?):

- 24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну по всій довжині спільного кордону та з території Білорусі;
- Росія здійснює в Україні військову агресію;
- Україна захищається і не віддасть своєї свободи;
- Всі тимчасово окуповані території України – це Україна.

2. Наративи про ворожі дії російських військових, керівництва Росії та населення (Що роблять?):

- Українські воїни гинуть внаслідок бойових дій з російськими окупантами;
- Міністерство оборони Росії заперечує обстріл українських житлових будинків і мирних мешканців, а жертви серед цивільного населення називає «постановкою»;
- Російські окупаційні війська обстрілюють території України;
- Ворог несе серйозні втрати, яких буде ще більше.

3. Наративи про ворожі стратегії російських військових та керівництва Росії (Яким чином роблять? За допомогою яких регулярних дій досягають мети?):

- Стратегії кремлівського диктатора: залякування, шантаж та шизофренія;
- Путін веде велику війну проти України;
- Українська влада постійно правдиво повідомляє світову спільноту про віну Росії проти України та залучає її усіляко підтримувати Україну у цій війні;
- Російська армія регулярно скоює військові злочини: вбиває, гвалтує, депортує цивільне населення України та займається мародерством;
- Українська армія мужньо захищається, стримує та дає відсіч російській збройній агресії;
- Україна правдиво висвітлює війну Росії проти України;
- Росія дезінформує, спотворює факти, викривляє реальність, промиває мізки російському населенню і не шкодуючи посиляє гинути в Україну ні за що;
- Україна цінує та береже життя кожного українця та військовослужбовця;
- Українці самовіддано та героїчно виборюють перемогу;
- Життя російських військовослужбовців нічого не варте, їм промили мізки, сформували хибну картину світу в свідомості і використовують в Україні як гарматне м'ясо для досягнення геополітичних домагань Кремля.

4. Наративи про цінності, смисли та прагнення українців та росіян (Заради чого? Яка мотивація?):

- Росія та Україна – це різні країни з власними історіями, культурами, мовами і народами;
- Росія прагне знищити Україну як державу, українців як націю, українську мову та культуру;
- Україна прагне миру;
- Україна – це європейська країна з європейськими цінностями.

5. Наративи про ідентичність українців та росіян, України та Росії (Хто вони такі? З ким ототожнюються? Як їх назвати?):

– росіяни це – окупанти, рашисти, нелюди, орки, вбивці, гвалтівники, мародери, демони, «асвабадітелі»;

– Путін це – педофіл, шизофренік, карлик;

– українці це – захисники, герої, нескорені, переможці, українські воїни, об'єднані сили.

6. Наративи про місію (найвища роль та кінцева мета, заради якої все відбувається) (Заради чого все це відбувається?):

– Росія хоче знищити Україну та все українське;

– Україна та українці виборюють свою свободу та незалежність;

– Україна боронить всю Європу;

– Україна прагне перемогти і відновити територіальну цілісність у кордонах 1991 року;

– Україна прагне євроатлантичної інтеграції.

Таким чином, за результатами моніторингу та аналізу наративів за пірамідою логічних рівнів Р. Ділтса можна зробити висновок, що інформаційно-пропагандистський вплив на масову свідомість українських військових та цивільного населення, спрямований на формування «образу ворога» з російських військових та Росії, здійснювався значно з меншою інтенсивністю в частині офіційного медіадискурсу в Україні протягом досліджуваного періоду. «Образ ворога» з росіян формувався шляхом взаємовиключного протиставлення на всіх логічних рівнях медіадискурсу. Утім лексика, що використовувалася з цією метою була суттєво менш емоційно зарядженою, порівняно з російським медіадискурсом. На рівнях місії, ідентичності та цінностей акценти в першу чергу розставлялися щодо наших власних цінностей, ідентичності та місії, які протиставлялися ворожим. При цьому в офіційному медіадискурсі використовувалися дуже цивілізовані номінації щодо ідентичності ворога, його дій та стратегій. Слід зазначити, що фактичні дії російської армії в Україні називалися: повномасштабним вторгненням, збройною агресією, але не війною.

В неофіційній частині українського медіадискурсу, а саме в телеграм-каналах «Коли здохне путін», «Байрактар News», інформаційних матеріалах: «Мотиваційний дайджест», «Іронічний дайджест Аналоговнет», «Загублені в степах України», підготовлених у Головному управлінні морально-психологічного забезпечення ЗС України, «Сатиричний блок-пост», підготовленому у Науково-дослідному центрі гуманітарних проблем ЗС України, ситуація щодо формування «образу ворога» в свідомості українських військовослужбовців з російських військових та росіян відрізнялася дещо більшою інтенсивністю інформаційно-пропагандистського впливу та більш емоційною лексикою. Тобто всі основні наративи змістовно були спільними для офіційної та неофіційної частини медіадискурсу, але в частині номінацій використовувалася негативно-оцінна семантика.

Наприклад, російських військових називали: свинособаками, сраною руснею, дикунами, русявими хробаками, долбодятлами, карателями, освободителями, смердючими гадами, москальськими гнидами, біснуватою худобою тощо. Росію називали: Мордором, PoZZією, московією, мокшанськом, оркостаном тощо. Путіна називали: бункерним чмом, бункерним гномом, бункерним щуром, ху...лом, володимиром адольфовичем путлером, пуйлом тощо. Міністерство оборони Росії – міністерство вбивства рф тощо. До того ж, як в офіційній, так і неофіційній частині українського медіадискурсу під час досліджуваного періоду почали порушувати правила граматики щодо написання власних імен і почали писати власні імена ключових постатей причетних до війни в Україні з малої літери, демонструючи тим самим зневагу до ворога.

В той же час, сама кількість наративів щодо формування «образу ворога» з росіян в українському медіадискурсі загалом була значно меншою ніж в російському. До того ж, «образ ворога» з росіян в українському медіадискурсі цілеспрямовано почав формуватися лише з початком повномасштабної військової агресії. До цього часу в українському медіадискурсі не існувало ніякої демонізації росіян ні деструктивної міфології та стереотипів щодо Росії та росіян ні спотвореної історії. Українці відновлювали власне історичне минуле, формували українську ідентичність в контексті рівноправного існування сусідніх держав та народів і не формували бінарних опозицій (взаємовиключних протиставлень) щодо України і Росії, або українців та росіян.

Отже, підсумовуючи проведені дослідження, можна зробити наступні висновки. Зміст «образу ворога» у свідомості українських військовослужбовців з росіян, протягом досліджуваного періоду, формувався переважним чином з негативно-оцінної семантики та взаємовиключних наративів про дії, стратегії, цінності, ідентичність та місію росіян, яким протиставлялися відповідні наративи про дії, стратегії, цінності, ідентичність та місію українців.

Суб'єктами формування «образу ворога» з Росії та росіян були вище військово-політичне керівництво України, лідери суспільної думки (діячі культури, блогери тощо).

Об'єктами сприйняття інформаційно-пропагандистського впливу, спрямованого на формування «образу ворога», були українські військовослужбовці та населення. В українському медіадискурсі поширювали інформацію про злочини російської армії в Україні, розвінчували російську пропаганду щодо України, українців та військових.

Обставинами сприйняття процесу формування «образу ворога» з росіян та Росії був період початку та триваючий процес повномасштабної військової агресії Росії проти України.

Основними засобами формування «образу ворога» у свідомості суб'єктів сприйняття були стратегічні наративи і негативна оцінна семантика щодо дій

російського вищого військово-політичного керівництва та злочинів російських військових в Україні. Вони поширювалися як в офіційній, так і в неофіційній частині українського медіадискурсу.

Основними каналами поширення комунікативно-пропагандистського впливу щодо формування «образу ворога» у цільовій аудиторії були ЗМК (телеканали, інтернет-ресурси, телеграм-канали та месенджери).

Основними комунікативно-пропагандистськими технологіями, що використовувалися для формування «образу ворога» з російських військових, керівництва та Росії були: інтерпретація, формування комунікативних фреймів, створення негативно-оцінної семантики, порушення граматичних норм щодо написання власних імен причетних до військової агресії в Україні, створення та поширення ключових стратегічних наративів щодо дій та стратегій України, Росії та Заходу; щодо дій та стратегій російських військ та українських сил оборони; щодо цінностей, ідентичності та місії українців та росіян. Ця тенденція тривала протягом досліджуваного періоду.

Список використаних джерел

1. Булик-Верхола С. В. Мовний образ Росії як ворога (на матеріалі ЗМІ періоду російсько-української війни). *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23. Том 1. С. 29-33.
2. Мацишина І. В. Номо Sacer та виклик суб'єктивності «ворога» в умовах російсько-української війни. *Наукові рефлексії війни. Політичне життя*. 2022. № 2. С. 15-22.
3. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/>.
4. Офіційний вебсайт Міністерства оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/>.
5. Офіційний вебсайт Генерального штабу Збройних Сил України. URL: <https://www.zsu.gov.ua/>.
6. Онлайн-медіа Міністерства оборони України АрміяINFORM URL: <https://armyinform.com.ua/>.
7. Міжнародний некомерційний інформаційний інтернет-ресурс Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/>.

РАШИЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Н. Кудрявцева

А. Онищенко

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

У роки Другої світової війни і по її закінченні одним із найстрашніших слів було слово «нацизм». Сьогодні поруч із ним стало вживатися інше –

«рашизм» (від англ. «Russia, Russian» («раша») й італ. «fascismo» – фашизм, від якого взято закінчення «изм») як назва ідеології сучасного владного режиму російської держави. Доктор політичних наук, професор Борис Дем'яненко зазначив, що «рашизм» як людиноненавистницька ідеологія виступає еkleктичною сумішшю імперського неоколоніалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму.

Термін «рашизм» отримав поширення в неофіційних колах у 2008 році під час агресії Російської Федерації проти Грузії. Нова хвиля поширення терміну припала на період анексії АР Крим Російською Федерацією, збиття літака Boeing 777 17 липня 2014 року поблизу Донецька та початку російсько-українського протистояння в 2014 році (АТО). 2 травня 2023 року Верховна Рада ухвалила постанову «Про використання політичним режимом Російської Федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненавистницьких». Отже, термін, яким багато українців неформально називали російську владу, і якому намагались дати визначення науковці, відтепер є частиною українського законодавства. В офіційній заяві Верховної Ради йдеться, що «рашизм» – новий різновид тоталітарної ідеології та практики, який лежить в основі режиму, що сформувався у Російській Федерації під керівництвом президента В. Путіна, та ґрунтується на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму.

Ідеологія сучасного «рашизму» формувалася за участі низки російських інтелектуалів і публіцистів. Найвідомішою фігурою тут є ультраконсервативний російський політичний філософ Олександр Дугін. В основі його поглядів лежить напівконспірологічна теорія багатовікового протистояння морських держав («атлантистів») та континентальних сухопутних країн Європи й Азії («євразійського світу»). Після Другої світової війни ця боротьба, за Дугіним, точилася між США й іншими західними країнами з «атлантистського» боку та Радянським Союзом (з 1991 – Росія) – з «євразійського».

Свою концепцію Дугін детально сформулював у виданій в 1997 році книзі «Основи геополітики», де багато уваги приділив Україні як «величезній небезпеці для всієї Євразії». «Існування України в нинішніх кордонах та з нинішнім статусом «суверенної держави» тотожне завданню жакливого удару по геополітичній безпеці Росії, рівнозначне вторгненню на її територію», – так Олександр Дугін аргументував потребу в «геополітичній декомпозиції України», поки вона не приєдналася до «атлантистів».

Іншим російським теоретиком, що заперечував суверенітет України, є літературний критик і теоретик альтернативної історії Сергій Переслєгін. На початку 2000-х він публікував геополітичні прогнози для різних країн на своєму сайті під назвою «Імперський генеральний штаб».

«Насамперед Україна, хоча вона й має відповідну атрибутику, не є державою», – стверджував він у статті про українські перспективи у 2002 році. «Українці не мають національної мови. Так звана «українська мова» – штучний конструкт, створений з елементів старослов'янської мови та місцевих «дніпровських» діалектів».

На початку ж 2000-х років Сергій Переслєгін також переймався «захистом російськомовних»: «У низці варіантів Росії доведеться надавати термінову допомогу якщо не самій Україні, то її російськомовному населенню, а в найбільш несприятливому випадку – брати на баланс все те, що залишиться від країни».

Водночас чіткого й доведеного зв'язку між всіма цими «предтечами рашизму» та світоглядом його головного творця Володимира Путіна немає – деякі дослідники вважають, що російський президент як виходець з КДБ і без того мав схоже ставлення до незалежної України.

Політолог і дослідник ультраправих Антон Шеховцов зазначав: «Путін Дугін не потрібен. Путін і так ненавидить українців. Гадаю, що Путін ненавидить українців навіть більше, ніж Дугін – Дугін міг би якось існувати, не вбиваючи українців. А Путін не може, йому зараз важливо знищити Україну».

Олексій Гарань пояснює, що коріння сучасного «рашизму», як і його «провісників» з 1990-х, походить з радянської ідеології. «Путін ідеологічно – спадщина Радянського Союзу та КДБ. А там вчили, що «ми оточені й найбільші вороги – це західний імперіалізм, ізраїльський сіонізм, китайський маоїзм та український буржуазний націоналізм».

Окрім політичного й релігійного тла «рашизм» має ще й культурний вимір, який розвивався у тих самих 1990-х. Чи не головним культурним джерелом «рашизму», яке походить з 1990-х, але дуже явно проглядається зараз у війні 2022 року, стала кінематографічна диалогія режисера Олексія Балабанова «Брат» (1997) і «Брат-2» (2000). Ці фільми – культові для багатьох росіян. «Брат-2», заборонений в Україні через сцени, які є принизливими для українців за національною ознакою, резонує з агресивним путінізмом, який можна назвати «рашизмом». Фрази з «Брата» стали політичними гаслами по всьому спектру російської політики (Михайло Прохоров «Сила в правді», Борис Чернишов, який фразою «русские на войне своих не бросают» виправдовував визнання Росією самопроголошених «республік» на Донбасі). 24 лютого 2022 року цитати Даніли Багрова стали написами на танках, БМД і шевронах російських солдатів, які вторглися в Україну. Під час промови у Кремлі на честь «приєднання» до Росії окупованих територій України цей прийом використав і сам Путін: «За нами правда, а в правді сила – а значить і перемога».

Путін у намаганні повернути історію назад і відновити Російську імперію у колишніх межах взяв на озброєння усі ідеї, що будь-коли надихали її

правителів. Тож шлях до рашизму пролягав через: створення псевдоринкової корпоративної економіки, бенефіціари якої – найближче оточення російського президента, що складається з друзів і найвідданіших поплічників Путіна; конструювання масової партії влади «Єдина Росія» з гарантованою перемогою на виборах і досягненням конституційної більшості завдяки брутальним фальсифікаціям, теророві проти громадянського суспільства, вбивствам і ув'язненням лідерів опозиції та потенційних опонентів; культ незмінюваного «національного лідера» (аналог фюрера/дуче); імперіалістичну зовнішню політику; ненависть до лібералів та інтелектуалів, знищення шляхом заборон, рестрикцій (оголошення «іноземними агентами», визнання «небажаними організаціями», закриття за свавільними і незаконними «судовими» ухвалами) та тюремних ув'язнень активістів інституцій громадянського суспільства.

Таким чином, державна ідеологія російського націоналізму стала основою «рашизму», що ґрунтується на культі національного лідера, який повернув Росії «велич»; ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян; «старшості братнього російського народу»; на ненависті й заздрощах до західних демократій (Європи, США, Канади і т. п.); на запереченні західних ліберально-демократичних цінностей та інститутів (зокрема, вільних виборів та інших громадянських прав і свобод); на нетерпимості до елементів культури інших народів, яким протиставляє євразійську (російську) цивілізацію; на тоталітаризмі й імперіалізмі радянського типу; запереченні сили права й утвердженні права сили; неповазі до суверенітету сусідів і самоствердженні за допомогою свавілля й насильства; на зневазі до особистості, прагненні розчинити особистість у «більшості» й придушити меншість; на використанні російського православ'я як моральної доктрини «богообраності» росіян; на геополітичних інструментах впливу (насамперед, енергоносіях).

В ідеології «рашизму» химерним чином поєдналися погляди на світ як на поле тотальної звіриної боротьби за виживання з претензією на високу духовність, до якої, на думку рашистів, неспроможна піднятися решта світу. Окремі прояви культури західного світу (наприклад, узаконення проституції, права сексуальних меншин, наркозалежних тощо), використовуються росіянами для обґрунтування «відсутності духовності» в інших народів або навпаки – як цивілізаційної належності Росії до спільноти цивілізованих країн. «Рашизм» є поєднанням концепції «особливого шляху», про який багато говорили більшовики, з нацистською ідеєю переваги, але не расової, а духовної, що на виході дало забійну суміш, іменовану «Русским миром».

Отже, «рашизм» – це різновид політичного режиму, а також радикальна авторитарна політична ідеологія, характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм призначений для об'єднання земель через проведення гібридних війн або повної руйнації. Це ідея «русского мира», що

полягає у знищенні інших цивілізацій з високорозвинутою культурою, яка ґрунтується на тваринності стосовно інших. У внутрішній політиці проявом «рашизму» є порушення прав людини на свободу думки, переслідування інакомислячих, використання ЗМІ для дезінформації власного народу, йому притаманне ігнорування демократичних процедур. У зовнішній політиці він проявляється в порушенні принципів міжнародного права, нав'язуванні світові власної версії історичної правди, є обґрунтуванням варварської геополітики Російської Федерації, спрямованої на окупацію та анексію територій інших держав.

ГЕРОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Р. Зоркін

В. Зубач

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Для давніх часів були герої – Боги, яким віряни монотеїстичних релігій описують надприродна, верховна, безсмертна, духовна Сутність або Єство (божество). Для послідовників політеїстичних релігій боги (у сукупності – божество) це надприродні сили, істоти і сутності (особистості) з різним ступенем могутності та різними сферами впливу на Всесвіт і життя людства у ньому [1].

Люди вважали що саме вони здатні подолати будь-які незгоди. Населення поклонялися богам, які уособлювали сили природи і безпосередньо опікувалися земними долями людей.

Для часів становлення України, воїни козаки вважаються національними героями, які представляють українську ментальність, українську душу, українське слово [2].

Козаком міг стати будь-хто із бажаючих, якщо він: вільна і незалежна людина; сповідує православну віру; говорить українською мовою; пройшов військово навчання. Вони стали провідною силою, що сприяла формуванню сучасного українського народу [3].

По всій Україні утвердився найдемократичніший на той час устрій козацького народовладдя. Козак і українець означало те й саме, а українців у світі називали «козацьким народом» [4].

На початку минулого століття героями для України біли воїни Армії УНР це були збройні формування Української Народної Республіки, створені на основі українізованих частин австро-угорської армії («українських січових стрільців» та інших), формувань (військовополонених-українців Німеччини та Австро-Угорщини), колишніх військовополонених-галичан («січових стрільців») та загонів добровольців – «гайдамаків», «вільного козацтва» та

інших; з жовтня 1918 по листопад 1920 року – регулярна армія Української Народної Республіки. Вони були збройними силами України періоду боротьби за відновлення національної державності 1917–1921. Вони були героями того часу [1].

З початку російсько-української війни (2014 р.) військовослужбовці ЗС України, нащадки героїв козаків, продовжують боронити Україну, зачасти шляхом свого життя. В 2022 році, після повномасштабного російського вторгнення в Україну, 196 осіб було нагороджено званням Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка», з них 107 осіб нагороджено за життя, 89 осіб – нажалі посмертно.

З метою вшанування сучасних захисників нашої Батьківщини, хочемо привести загальну чисельність Героїв України учасників російсько-української війни (табл. 1).

Пишаємося своїми випускниками – Героями України. Ми не повинні їх забувати, то пропонуємо згадати героїв нашого університету поіменно:

2014 рік

- 1) полковник (посмертно) Костянтин МОГИЛКО (посмертно);
- 2) підполковник (посмертно) Дмитро МАЙБОРОДА (посмертно);

2015 рік

- 3) капітан запасу Надія САВЧЕНКО;

2022 рік

- 4) майор Дмитро КОЛОМІЄЦЬ (посмертно);
- 5) підполковник Геннадій МАТУЛЯК (посмертно);
- 6) лейтенант Віталій МОВЧАН (посмертно);
- 7) старший лейтенант В'ячеслав РАДІОНОВ (посмертно);
- 8) полковник Олександр ОКСАНЧЕНКО (посмертно);
- 9) старший лейтенант Андрій ГЕРУС;
- 10) підполковник Андрій КРУГЛОВ;
- 11) полковник Олександр МОСТОВИЙ;
- 12) майор Степан ЧОБАНУ (посмертно);
- 13) капітан Олександр КОРПАН (посмертно);
- 14) полковник Олександр МАРИНЯК (посмертно);
- 15) майор Степан ТАРАБАЛКА (посмертно);
- 16) капітан Роман ДРОГОМИРЕЦЬКИЙ;
- 17) майор Микола ЛЮБАРЕЦЬ;
- 18) підполковник Олег АДАМОВСЬКИЙ (посмертно);
- 19) майор Олександр БРИНЖАЛА (посмертно);
- 20) старший лейтенант Артем СПІСАРЧУК (посмертно);
- 21) підполковник Віталій САВИЧ;
- 22) капітан Олександр ЛЯШЕНКО;

- 23) підполковник Олександр ШЕМЕТ
- 24) капітан Андрій ШОГАН;
- 25) майор Андрій ЛЮТАШИН (по смертно);
- 26) капітан Олег ПАСІЧНИК;
- 27) підполковник В'ячеслав ЦИГАНКОВ;
- 28) підполковник Дмитро ВАСИЛЬЄВ (по смертно);
- 29) майор Олександр КУКУРБА – загинув;
- 30) полковник Олександр ГРИГОР'ЄВ (по смертно);
- 31) капітан Єгор СЕРЕДЮК (по смертно);
- 32) підполковник В'ячеслав ЄРКО (по смертно);
- 33) капітан Сергій ПАРХОМЕНКО (по смертно);
- 34) підполковник Дмитро ШУМАКОВ;
- 35) майор Ярослав МЕЛЬНИК;
- 36) полковник Дмитро ЗАВАДСЬКИЙ;
- 37) майор Євген СОЛОВЙОВ;
- 38) генерал-лейтенант Микола ОЛЕШУК;
- 39) підполковник Сергій ПОБЕРЕЖЕЦЬ;

2023 рік

- 40) майор Вадим ВОРОШИЛОВ;
- 41) майор Роман ЧЕХУН (по смертно);
- 42) підполковник Артем ШАРКОВ;
- 43) майор Олексій КОВАЛЕНКО (по смертно);
- 44) майор В'ячеслав ХОДАКІВСЬКИЙ (по смертно);
- 45) майор Олександр КОРНІЙЧУК.

Якщо взяти історію створення образу сучасного героя, то до початку російської збройної агресії ми вже мали певний досвід його створення. Процес відродження героїзації у військовій сфері сучасної України набуває специфічного характеру, який проявляється у зверненні до національних військово-історичних традицій. Героями сьогодення вважаються всі українські військовослужбовці, які мужньо боронять державний суверенітет, територіальну цілісність та національну безпеку нашої країни.

Таблиця 1

Нагородження званням Герой України військовослужбовців ЗС України, в тому числі випускники ХНУПС під час російсько-української війни (2014-2023 рр.)

2014 рік				2015 рік			
ЗСУ		випускники ХНУПС		ЗСУ		випускники ХНУПС	
живі	загиблі	живі	загиблі	живі	загиблі	живі	загиблі
3	5	–	2	10	5	1	–
8 (5 посмертно)				15 (5 посмертно)			
2016 рік				2017 рік			
ЗСУ		випускники ХНУПС		ЗСУ		випускники ХНУПС	
живі	загиблі	живі	загиблі	живі	загиблі	живі	загиблі
3	5	–	–	2	4	–	–
8 (5 посмертно)				6 (4 посмертно)			
2018 рік				2019 рік			
ЗСУ		випускники ХНУПС		ЗСУ		випускники ХНУПС	
живі	загиблі	живі	загиблі	живі	загиблі	живі	загиблі
1	2	–	–	1	3	–	–
3 (2 посмертно)				4 (3 посмертно)			
2020 рік				2021 рік			
ЗСУ		випускники ХНУПС		ЗСУ		випускники ХНУПС	
живі	загиблі	живі	загиблі	живі	загиблі	живі	загиблі
–	4	–	–	1	7	–	–
4 (4 посмертно)				8 (7 посмертно)			
2022 рік				2023 рік			
ЗСУ		випускники ХНУПС		ЗСУ		випускники ХНУПС	
живі	загиблі	живі	загиблі	живі	загиблі	живі	загиблі
93	67	19*	18	10	11	2	3
160 (67 загиблих)				21 (11 посмертно)			

*- 1 загинув після нагородження

Список використаних джерел

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B3> (дата звернення: 04.05.2023).
2. Акимович Є.О., Українська культура в історичному вимірі (IX - XVII століття) : Маяк, 2009. 496 с.

3. Крижна В. Сокур Ю. Козацтво. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/history/material/navmat/tema_3/lekcia.html#_ftnref23 (дата звернення: 10.03.2023).

4. Бібліотека української літератури. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/sochm/printout.php?id=1237> (дата звернення: 04.05.2023).

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗРОБКУ ВІЙСЬКОВОГО РИТУАЛУ ПОСВЯТИ В ОФІЦЕРСЬКЕ БРАТЕРСТВО

О. Чечин

О. Попов

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

У квітні 2023 року у Збройних Силах України проходило широке обговорення ритуалу в посвяти в офіцерське братерство «Бойова містерія», який було впроваджено на факультеті Десантно-штурмових військ та морської піхоти Військової академії м. Одеса.

Запропонований ритуал майже повністю повторював традиції запроваджені у полку Національної гвардії України «Азов», та у підпорядкованих йому хорунжій школи імені підполковника Миколи Сціборського і сержантської школи імені Євгена Коновальця. Він мав виражене містичне забарвлення з використанням смолоскипів, штандартів підрозділів, нетрадиційних вітань та вживанням медового квасу з одного посуду всім підрозділом, що піднімало медично-санітарну сторону питання.

Основним елементом ритуалу було проголошення «Молитви українського націоналіста», який теж було запозичено з ритуалів полку «Азов». Молитва, як частина ритуалів, була вперше впроваджена у добровольчому батальйоні «Азов» 2014 року, і була підхоплена ДУК ПС, «Легіоном Свободи» та іншими добровольчими підрозділами.

Використання для посвяти саме «Молитви українського націоналіста» було визнано недоцільним, бо вона відсилає нас до часів підпільної боротьби українців, їх героїзму у тюрмах та засланнях. Наприклад, фраза: «*Скріпи мій дух, загартуй волю, у серці замешкай моему. В тюрмах і в тяжких хвилинах нелегального життя рости мене до ясних чинів ...*». Окрім цього її текст доволі складний для повторення, розуміння і запам'ятовування.

У якості альтернативи «Молитви» запропоновано використати коротку Урочисту Обітницю, в основу якої покладено тексти присяг воїнів Українських визвольних змагань різних періодів. А саме, присягу вояка Української Народної Республіки 1919 року та присягу вояка Української повстанської армії, яка була затверджена Українською Головною Визвольною Радою у 1944 році. Обидва

тексти закликали вояків до нещадної битви з ворогом до повного визволення усіх українських земель.

Складений текст Урочистої Обітниці офіцера виглядав наступним чином:
УРОЧИСТА ОБІТНИЦЯ ОФІЦЕРА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Прийнявши погони офіцера Збройних Сил України. Перед великим Народом Українським, перед Святою Землею Українською, перед пролітою кров'ю усіх Найкращих Синів України, урочисто обіцяю!

Сумлінно виконувати покладені на мене посадові обов'язки. Завжди поводитись так, як цього вимагають військові закони та честь воїна-лицаря.

Бути відважним у бою та нещадним до ворогів землі української. Битися до останнього подиху і остаточної перемоги над усіма ворогами України.

В цьому мені, Святий Боже, моя любов до України та її Народу, допоможи.

Також, на основі аналогічних ритуалів військових навчальних закладів держав НАТО, було запропоновано оригінальний сценарій ритуалу посвяти в офіцери, який проводиться у доброзичливій і святковій обстановці, з використанням спеціальної військової відзнаки – клейноду.

Клейноди – відзнаки, символи військової влади в Україні у XV – XVIII століттях.

У якості клейноду була вибрана Хоругва – старовинний бойовий прапор, часів збройних формувань козацтва. Хоругва відігравала би роль культового предмету, який нагадує майбутнім офіцерам про їх історичні корені, про те, що сучасне Українське військо є нащадком воїнів минулого, які билися з ворогами на теренах сучасної України.

Ще одним елементом нового ритуалу було уведення офіцера-наставника, саме він буде передавати погони офіцера курсанту-випускнику. Також, з офіцерів-наставників вибирається один представник, для оголошення тексту Урочистої Обітниці.

На основі результатів обговорення Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України висунуло проєкт військового ритуалу посвяти в офіцерське братерство курсантів випускних курсів вищих військових навчальних закладів. У проєкті прийняли частину запропонованих інновацій. Так були уведені офіцери-наставники та використано Урочисту Обітницю, яка отримала назву Клятва офіцера і несуттєво відрізняється від Обітниці.

УРОЧИСТА КЛЯТВА ОФІЦЕРА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Прийнявши погони офіцера Збройних Сил України. Перед великим Народом Українським, перед Святою Землею Українською, перед пролітою кров'ю усіх Найкращих Синів та доньок України, урочисто клянусь!

Сумлінно виконувати священний військовий обов'язок. Завжди поводитись так, як цього вимагають військові закони та честь воїна-лицаря.

Бути прикладом військового братерства та наставництва для підлеглих.

Бути відважним у бою та нещадним до ворогів землі української. Битися до останнього подиху і остаточної перемоги над усіма ворогами України.

В цьому мені, Святий Боже, допоможи!

Таким чином, в результаті проведеної роботи було опрацьовано новий військовий ритуал присвяти в офіцерське братерство, який ґрунтується на історії українського війська, символах звитяги та офіцерського братерства.

INTERNET GOVERNANCE THROUGH NATIONAL SECURITY FOCUS

M. Chekh

*Yaroslav Mudryi National Law University
(Visiting researcher of University of Liege, Belgium)*

Information has become the main resource of the modern world and it has a special place in hybrid wars. Protection of national interests, information sovereignty and information security requires a purposeful information policy and state regulation. The loss of control over the informational component leads to the loss not only of information, but also of state sovereignty [1, p.357].

Authoritarian regimes of the past relied 80 per cent on violence and 20 per cent on propaganda to maintain their stability, while neo-authoritarian regimes of the twenty-first century rely 80 per cent on propaganda and 20 per cent on violence [2]. This can also be applied to hybrid wars, where without preliminary propaganda work, the occupation may not take place at all.

The article «Comparative Analysis of the Hybrid Tactics Application by the Russian Federation in Conflicts with Georgia and Ukraine» quotes General of the Armed Forces of the Russian Federation, «Valery Gerasimov, emphasized the importance of raising social dissatisfaction in the targeted state, undermining the authority of local establishments, relaxation of military capabilities of the enemy and creating a vacuum of power. This can be achieved, in particular, by manipulating information and special operations in cyberspace» [3, p.50].

Besides the article «Information And Propaganda Component Of The Russian Federation Hybrid Aggression: Conclusions For Developed Democratic Countries On The Experience Of Ukraine» says «the work of the Russian right-wing ideologue of the 'Russian world', Alexander Dugin. Based on the provisions on the productivity of new forms of warfare, he emphasizes that the latter are becoming a network phenomenon, and hostilities – a kind of network processes. The researcher proposes

the idea of uniting into a single network of military forces in a certain theater of operations, the information apparatus of the state and its cultural resources. Such a network should include political leaders, diplomats, scientists, military organizations, intelligence, and the media» [1, p.359].

Therefore the Russian Federation emphasizes the important role of information technology and the use of propaganda in the conduct of war, which operate at the levels of scientific, political, and military elites and are disseminated through the media, including the Internet. The article «Combat Narratives In The System Of Modern Geopolitical Information Wars (experience of the Russian-Ukrainian hybrid information war of 2014–2021)» notes «the main means of communication of Russian propaganda are television, online publications and social networks» [4, p.153].

There are two main concepts regarding Internet governance: «Internet freedom» and «Internet sovereignty». The former implies the free flow of information across borders without government control, while the latter implies government intervention and restrictions on the flow of information for national security purposes.

Internet freedom envisages a free, global Internet with a «free flow of information» without government restrictions for the spread of knowledge, democracy and stability. It is governed by non-governmental organizations, businesses and other stakeholders participating in intergovernmental policy discussions alongside governments. Supporters of this normative requirement are the United States and Western democracies [5, p.597].

Internet sovereignty, on the contrary, implies the priority of national borders and state autonomy in regulating the Internet. The main reason for this is that the Internet is a kind of communication technology, like radio or television, and the ultimate authority to govern belongs to the nation state. China and Russia are supporters of this model [5, p.597].

Each model has its advantages and disadvantages. Internet freedom is associated with the benefits of the rule of law, human rights and freedom of speech. However, the economic and political advantages of technological powers are becoming increasingly less obvious. Internet sovereignty speaks of protecting national cultural and political differences, but does not mention the restrictive and oppressive behavior of its supporters. In fact, no state takes a completely pure stance and combines openness and protectionism [5, p.597].

Comparing democratic and authoritarian political regimes, it can be concluded that open democracies find it more difficult to control the Internet space, even in cases of the need to protect national interests and independence of the state.

Private Internet service providers have the greatest power and technical capabilities. Stanislav Budnitsky and Lianrui Jia emphasizes «online intermediaries not only provide access to the Internet, but also construct user experience in

interacting with each other, in publishing and distributing web content, and in participating in online communities – with longstanding implications for the norms of online expression and social interaction» [5, p.598].

Authoritarian states, realizing the important role of digital media, are increasingly influencing and interacting with national companies to broadcast state narratives.

According to the World Press Freedom Index, in 2023 the Russian Federation ranked 164th out and China 179th of 180 countries in the world rankings freedom of the press [6].

Despite the pessimistic situation of authoritarian countries, perhaps lobbying the United Nations International Telecommunication Union and state Internet governance makes sense. Certainly, this does not imply the implementation of an absolute model of Internet sovereignty, but a certain part of governance by state bodies along with non-state ones or increased state control over private companies.

Moreover, there are cases where large technology companies have abused opportunities and violated people's rights, which have had global consequences (Brexit processes, the 2016 election race in the United States).

Law is the regulator of *the most important* social relations. Processes in cyberspace have become one of the most important in the lives of states and individuals. This is an additional reason for regulating the Internet.

In support of state involvement in Internet regulation is the fact that the government is elected by the people and is accountable to them. The people can express their dissatisfaction and can change the government, even in a revolutionary way. What cannot be said about private companies, of course, they are obliged to follow the laws and can be held accountable in court, but only if enough evidence is collected.

As well, an international union can create regulatory norms for the global space that will oblige not only private companies, but also states to respect human rights and support more democratic political regimes. Perhaps the authorship will be limited to their own initiatives, as the European Union restrains Hungary.

Therefore, it makes sense to conduct further research and try to find a middle ground between Internet freedom and sovereignty.

References

1. Torichnyi, V., Biletska, T., Rybshchun, O., Kupriyenko D., Ivashkov, Y., Bratko, A. (2021). Information And Propaganda Component Of The Russian Federation Hybrid Aggression: Conclusions For Developed Democratic Countries On The Experience Of Ukraine. *Trames Journal of the Humanities and Social Sciences*, Vol. 25(75/70), 3, 355–368. Doi: 10.3176/tr.2021.3.06

2. Schulmann, E. Priruchenie SMI. Ot plyuralizma k propagande. *The open university*. URL: <https://openuni.io/course/6-course-5/lesson/14/> [in Russian]. (date of access 22.05.2023)

3. Dorosh, L., Ivasechko, O., Turchyn, J. (2019). Comparative Analysis of the Hybrid Tactics Application by the Russian Federation in Conflicts with Georgia and Ukraine. *Central European Journal of International and Security Studies*, Vol. 13, 2, 48–73.

4. Kurban, O., Grinchenko B. (2021). Combat Narratives In The System Of Modern Geopolitical Information Wars (experience of the Russian-Ukrainian hybrid information war of 2014–2021). *Synopsis: text, context, media*, Vol. 27, 3, 149-158. Doi: <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2021.3.4>

5. Budnitsky, S., Jia, L. (2018). Branding Internet sovereignty: Digital media and the Chinese–Russian cyberalliance. *European Journal of Cultural Studies*, Vol. 21, 5, 594–613.

6. World Press Freedom Index. URL: <https://rsf.org/en/index> (date of access 22.05.2023).

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У ПОДОЛАННІ СТРЕСУ

В. Українець

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Тема стресу зараз досить популярна та стосується кожного, оскільки життя та діяльність людини нерозривно пов'язані з впливом несприятливих чинників, які супроводжуються виникненням, розвитком негативних емоцій, сильних переживань, а також перенапруженням фізичних і психічних сил. Життєві події можуть мати різне стресове навантаження, тому психологічна адаптація до таких умов є індивідуальною для кожної особистості та відбувається головним чином, за допомогою копінг-стратегій.

Поняття «coping» вперше було застосовано у 1962 році американською психологінею Л. Мерфі під час дослідження подолання дітьми криз розвитку. У зарубіжній науковій літературі під терміном «coping» розуміють процес поведінки в складних ситуаціях, який включає розробку стратегій справлятися із зовнішніми та внутрішніми стресами [2].

На сьогодні найбільш популярною є модель боротьби зі стресом (*coping*) запропонована американськими психологами Р. Лазарусом та С. Фолкман, яка передбачає процес когнітивної оцінки людиною стресового фактора, щоб визначити чи достатньо в неї ресурсів для ефективного реагування на виклики стресору. Дана теорія включає в себе: первинний, вторинний і переоцінювальні компоненти. *Первинний* визначає, чи репрезентує особистість стресор, як загрозу. *Вторинний* включає оцінку ресурсів та стратегій, які є у розпорядженні

людини на вирішення чи подолання будь-яких небезпек. *Процес переоцінки* триває і включає постійну переоцінку, як природи стресора, так і ресурсів, доступних для реагування на стресор. При цьому дослідники наголошують, що людина не може уникнути стресу, але може навчитися долати його [5].

Американська дослідниця стресу К. Олдвін пропонує свою модель подолання складних життєвих ситуацій, яка включає три підходи: *редукціоністський*, *інтераціоналістський* та *транзакційний*. Перший підхід розглядається як проста відповідь на стресові подразники навколишнього середовища. Другий підхід є функцією особистісних характеристик і характеристик навколишнього середовища (тип стресора, вимоги середовища). Третій – розглядає транзакції лише в контексті одного стресового епізоду. У цій моделі визначаються типи копінг-реакцій на подолання стресової ситуації [3].

Окрім Р. Лазаруса та С. Фолкман в контексті засобів управління стресом, підбору доцільної реакції та копінг-поведінки вивчали канадські психологи Н. Ендлер, Дж. Паркер. Вказані науковці розробили багатофакторну модель подолання труднощів, яка включає три типи копіngu: орієнтований на емоції (адаптація до мінливих ситуацій); орієнтований на завдання (адаптація до незмінних ситуацій); та унікаючий (короткострокова адаптація до неконтрольованих проблем, яка в подальшому призводить до розвитку навичок, необхідних для вирішення загрози як інструментальної проблеми) [3].

Свою стратегію подолання складних життєвих ситуацій як аналог копінг-поведінки пропонує Л. Кітяєв-Смик. Проводячи дослідження стресу в екстремальних ситуаціях Л. Кітяєв-Смик виділив ряд послідовних форм «загального адаптаційного синдрому», які він пропонує розглядати як «субсиндроми стресу»: *Емоційно-поведінковий субсиндром*, для суб'єктивного захисту та протидії стресовим чинникам; *Вегетативний субсиндром* активізує всю фізіологічну систему організму, що в результаті збільшує загальну стресостійкість; *Когнітивний субсиндром*, характеризується зміною пізнавальних процесів організму; *соціально-психологічний субсиндром*, проявляється перегляді особистістю значущого оточення [1].

Таким чином розглянуті авторські концепції копінг-поведінки дають нам розуміння процесу поведінки особистості в складних ситуаціях та вибору нею тієї чи іншої стратегії подолання стресу.

Сьогодні найбільш поширеною є транзакційний підхід до дослідження стресу Р. Лазаруса та С. Фолкман, який передбачає взаємодію особистісних та фізіологічних факторів соціального оточення у формуванні копінг поведінки.

Список використаних джерел

1. Види та механізми стресу. URL: <https://studfile.net/preview/5186371/page/3/> (дата звернення: 24.04.2023).

2. APA dictionary of psychology / Gary R. VandenBos, PhD, editor in chief. Washington, 2007. 1204 p.
3. Carolyn M. Aldwin. Stress, coping, and development. New York. 2007, 449 p.
4. Norman S. Endler and James D. A. Parker. Multidimensional Assessment of Coping: A Critical Evaluation. North York, 1990. P. 844–852.
5. Stangor C., Walinga J. Introduction to Psychology – 1st Canadian Edition. Canada, 2014. 1308 p.

МОРАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ БОЙОВОЇ ПОТУЖНОСТІ ВІЙСЬК НАТО

Е. Агаєв

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

З початком повномасштабного збройного вторгнення Росії на територію України, фактор війни став стримуючий для членства в Північноатлантичному Альянсі. Однак перемога у війні – це фактор, стимулюючий для пришвидшених процесів набуття Україною повноправного членства в НАТО, який розпочався ще в 1992 році та потребує здійснення цілої низки реформ у Збройних Силах. Реформування ЗС України за стандартами НАТО є вкрай відповідальним завданням яке вимагає набуття відповідних спроможностей, оперативної сумісності, єдиного розуміння та дотримання фундаментальних принципів, якими керуються країни-члени НАТО, а також війська в ході операцій об'єднаних сил [5].

У Доктрині об'єднаних сил НАТО STANAG 2437/AJP-01(E)(1) сказано: оперативна сумісність з'єднань і підрозділів об'єднаних і багатонаціональних сил НАТО має три виміри: технічний, процедурний і людський. У зв'язку з цим одним із елементів бойової потужності військ НАТО, поряд з іншими визначено – моральний компонент. В кінцевому випадку, бойова потужність генерується людьми. Правильне використання морального компоненту залежить від лідерських якостей командування, яке культивує відвагу, енергійність, рішучість і базується на повазі та турботі про підлеглих. Бойові дії є одним з найскладніших видів людської діяльності, що характеризується насильницькою смертю, конфліктністю, невизначеністю та випадковістю [1].

Саме тому, одним із принципів ведення об'єднаних багатонаціональних операцій НАТО є принцип морального стану. Моральний стан є синергією трьох компонентів бойової потужності військ НАТО, розуміння та застосування якого надає змогу командирам (штабам) злягднено підходити до вирішення проблем. Адже, більшою чи меншою мірою всі люди піддаються страху, тому завдання командира – подолати його і допомогти у цьому своїм підлеглим [1].

Загалом, у збройних силах країн-членів НАТО є багато різних точок зору щодо сутності та порядку дослідження морального стану. Згідно NATO STANAG, моральний стан розглядають, як багаторівневе, багатокомпонентне, багатofакторне, динамічне утворення. Механізм оцінювання морального стану своїх військ передбачає індивідуальну та групову оцінку готовності особового складу до виконання завдань за призначенням. На індивідуальному рівні оцінюванню підлягає психологічна готовність особового складу до виконання отриманого завдання (місії), дій у визначених умовах обстановки. На груповому рівні оцінюється моральний стан особового складу військ. При цьому додатково аналізуються наступні чинники: командний клімат (Climate), як показник згуртованість військового колективу (Cohesion); лідерство (Leadership Behaviours) (довіра, авторитет, компетентність (досвід) командира), як показник ефективності командування та управління; умови виконання бойового завдання (Deployment Events) та фактори стресу (Stressors); психічне здоров'я особового складу 61 (Mental Health). Зазначається, що командири всіх рівнів повинні бути зацікавлені у формуванні та підтриманні морального стану. Зважаючи на національні особливості та доступні ресурси командири у своїй діяльності покладаються на допомогу підлеглих: психологів, психіатрів, соціальних працівників, медичних сестер в області психічного здоров'я тощо [1–3, 5].

Список використаних джерел

1. STANAG 2437: 2022. AJP-01(E)(1) Allied Joint Doctrine for Operations. 2022 (NATO STANDARDIZATION OFFICE (NSO)).
2. STANAG 2490: 2019. AJP-3(C) Allied Joint Doctrine for The Conduct of Operations. 2019 (NATO STANDARDIZATION OFFICE (NSO)).
3. STANAG 2565: 2019. AmedP-8.10A PSYCHOLOGICAL GUIDE FOR LEADERS ACROSS THE DEPLOYMENT CYCLE. 2019 (NATO STANDARDIZATION OFFICE (NSO)). URL: https://www.coemed.org/files/stanags/03_AMEDP/AMedP-8.10_EDA_V1_E_2565.pdf (дата звернення: 07.05.2023).
4. Дикун В. Г., Мороз В. М., Стасюк В. В. Діяльність посадових осіб відділення морально-психологічного забезпечення бригади під час планування тактичних операцій за стандартами НАТО : навч.-метод. посіб. Київ : НУОУ, 2021. 155 с.
5. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ «7БЦ», 2020. 755 с.

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ НЕГАТИВНИХ СТЕРЕОТИПІВ ПРО УКРАЇНУ ТА УКРАЇНЦІВ У СВІДОМОСТІ РОСІЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ (1991–2013 РР.)

І. Євсєєв

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України

Підготовці до війни завжди передує ідеологічна та психологічна обробка населення офіційними пропагандистськими структурами, яка має на меті формування у його масовій свідомості «образу ворога». Наявність цього образу є необхідною умовою для здійснення будь-якої військової агресії. До початку формування «образу ворога» зазвичай проводиться тривала попередня робота по формуванню негативних стереотипів масової свідомості щодо народу або країни як об'єкту майбутньої агресії.

Російська Федерація (далі – РФ) від початку проголошення незалежності України запровадила сценарій позбавлення її державного суверенітету та незалежності через дестабілізацію соціально-політичної обстановки та дискредитацію законно обраної влади. Для цього вона обрала інструментарій, що передбачає формування у масовій свідомості російського населення нових та актуалізацію вже наявних (етнічних, історичних, соціальних) стереотипів щодо України та українців. Поступово посилюючи вплив на масову свідомість своїх громадян, Росія розпочала наповнювати ці стереотипи негативними характеристиками для формування майбутнього «образу ворога» з України.

Історично в російській культурі українська мова й культура асоціювалися як символи примітивізму, відсталості й недорозвиненості. Ставлення росіян до українців формувалося на основі стійких етнічних та історичних стереотипах «мазепинця», «малороса» і «хохла», які поширювалися у фольклорі, ідеологічно-смыслових конструктах, а також в культурних і політичних дискурсах, де росіяни були домінуючою групою, а українці – підневільним народом. Ці стереотипи підтримували віру, що українці і росіяни – це «майже один, єдиний народ». Окрім цього, формування негативного образу мешканців західної України як «бандерівців» був широко поширений радянською пропагандою, яка демонізувала провідника Організації українських націоналістів С. Бандеру як «фашиста» і «нацистського колаборанта».

Негативний образ українського народу спонтанно сформувався у російському середовищі через розпад СРСР. Збереження Автономної Республіки Крим у складі держави Україна та розподіл Чорноморського флоту було негативно сприйняте російським населенням. Цьому передувала активна антиукраїнська пропаганда у ЗМК, яка поширювала наративи про «крадіжку хохлів» та «історичну несправедливість». Використовуючи інтерпретацію

історичних фактів парламент Росії у 1993 р. визнав «російський федеральний статус міста Севастополя».

В цей час недружнє ставлення до українців формується і в російській культурній сфері. Російський та американський поет і драматург Й. Бродський у 1994 р. оприлюднив свій вірш «На незалежність України». У тексті він неодноразово вдавався до етнічного стереотипу «хохол» щодо українців, не визнавав їх як окрему націю та заперечував прагнення українського народу щодо відновлення незалежності своєї держави.

Щоб обгрунтувати потребу необхідності боротьби з українством і довести штучність українського питання російські підвладні політики почали використовувати дослідження вітчизняних псевдонауковців. У 1996 році в РФ перевидається праця російського «історика» М. Ульянова «Походження українського сепаратизму», де автор вживає деструктивну міфологію про те, що українці не є окремою нацією, тому й не мають права жити у своїй державі. Використавши реінтерпретацію історичних фактів, автор стверджував, що український рух наприкінці XIX та початку XX століть був інспірований Австро-Угорщиною та Німеччиною для послаблення Російської імперії перед Першою світовою війною.

Заперечення української державності та національності знайшли своє продовження у праці іншого російського «філософа» О. Дугіна «Основи геополітики. Геополітичне майбутнє Росії», що була опублікована у 1997 р. Автор стверджує, що суверенітет України є настільки негативним для російської геополітики явищем, що в майбутньому може легко спровокувати збройний конфлікт. В його розумінні Україна – це головна проблема, яка стоїть перед Москвою. Він поширює перед російською аудиторією міф, що Україна, як держава, не має жодного геополітичного сенсу, в неї немає ніякої географічної унікальності, ні етнічної винятковості.

На початку XXI ст. в РФ посилюються процеси накачування негативним змістом вже існуючих стереотипів про Україну та українців. З обранням у травні 2000 р. В. Путіна президентом Росії розпочалася відбудова Росії як імперської держави із розширенням сфери її впливу на всьому пострадянському просторі. Але головною перешкодою на цьому шляху виявилася Україна як незалежна і суверенна держава. З цього періоду Росія розпочинає пороти України інформаційно-психологічне протиборство, яке найбільш проявилось в економічній, культурній, енергетичній та інформаційних сферах. В межах такого постійного бінарного протиставлення «Росія (хороша) / Україна (погана)» Росія та її вище політичне керівництво самостверджувалися та отримували ціннісно-смісловне наповнення.

Посилення антиукраїнської риторики в інформаційному просторі РФ відбулось під час кризи в українсько-російських відносинах, спричинений

спорудженням Росією дамби в Керченській протоці від Таманського півострова до острова Тузла. У жовтні 2003 р. у ЗМК Росії з'явилися фейкові статті, які містили матеріали, що інтерпретували історичні факти, формували негативну думку про керівництво України та дискредитували Збройні Сили України. В деяких статтях російських ЗМК на той час вже використовувались симулякри: «нацистське угруповання УНА-УНСО», «необандерівці».

Через реінтерпретацію історичних фактів, в існуючих типових підручниках з історії Росії, Україна почала згадуватися виключно в контексті загальноросійських (коли згадується про Російську імперію) або загальносоюзних (коли йдеться про СРСР) тем. При цьому події, пов'язані з українською державністю, висвітлюються з використанням міфів, деструктивних стереотипів та спотвореної історії. Так, виникнення Української Народної Республіки в підручнику з історії Росії для 11 класу авторів О. Данилова та О. Філіпова розглядається як проголошення «так званої незалежності», що стала можливою завдяки окупації Німеччини та її союзників. Підручник тиражує домінуючий в історіографії Російської Федерації погляд на голодомор 1932–1933 рр. як «загальносоюзний» та такий, що заперечує геноцид українського народу.

Формування негативного, зневажливого ставлення до українців та України на початку XXI ст. також простежується і в російському кінематографі, який систематично використовував етнічні стереотипи про українців та пропагував міф про «братні народи». Перший стереотип – це «свій хохол», недолугий «молодший брат». В уяві значної кількості росіян він є провінційним та комічним. На такому тлі впевнено виглядає образ «старшого брата» росіянина – розумного, сміливого та серйозного.

Загалом, з початку 2000-х рр. на російських екранах існуючий образ простуватого і доброзичливого українця у масовій свідомості росіян поступово трансформується в бандита, колабораціоніста та зрадника. З цього часу у російському кінематографі починає формуватися та поширюватися інший стереотип українця, так званого «бандерівця» – жорстокого, підступного і безпринципного зрадника, який завжди програє «чесному, сміливому і відважному» росіянину. Такий образ був створений у наступних популярних російських фільмах: «Брат-2», «Адмірал»; «Ми з майбутнього-2»; «Матч».

Після Перемоги Помаранчевої революції у 2004–2005 рр., коли Україна вже позначила проєвропейський вектор своєї зовнішньої політики, потужний російський пропагандистський апарат зосередився на поширенні у власному інформаційному просторі міфологем, фейків та наративів про незаконну злочинну владу в Україні, яку захопили «бандерівці». У ЗМІ з'явилися фейкові статті, яку заперечували історію державності України, посилаючись на те, що історично її територія відносилась до прикордонних російських земель.

Після перемоги в Україні демократичних сил на чолі з президентом В. Ющенко Кремль відчув загрозу не лише своєму впливові на пострадянському просторі, а й власним позиціям усередині РФ. У посланні Федеральним Зборам РФ в 2005 р. В. Путін визнав, що розпад Радянського Союзу став найбільшою геополітичною катастрофою століття, а для російського ж народу він став справжньою драмою. Громадян країн, що входили до складу СРСР, він назвав співгромадянами та співвітчизниками, які опинилися за межами російської території. У лютому 2007 р. в Мюнхенській промові президент РФ В. Путін повторив свій наратив та назвав ліквідацію СРСР «найбільшою геополітичною катастрофою двадцятого століття». Кремль побачив для себе справжню загрозу у прагненнях народів колишнього СРСР повернутися до вільної Європи. Наступного року на закритому засіданні ради Росія-НАТО президент РФ В. Путін образливо висловився про Україну та відкрито заявив президенту США Д. Бушу один із основних російських наративів, що Україна нібито не є державою, а значна частина її території подарована Росією. Вперше з боку очільника російської держави пролунали натяки про припинення існування України як держави у разі її прийняття в НАТО. Використання деструктивних наративів у промовах лідера РФ формувала у свідомості росіян негативне ставлення до України та українців, які історично прагнули до свободи і незалежності.

Щоб зберегти свій вплив з боку Росії на Україну та інші держави колишнього СРСР Державна Дума РФ на законодавчому рівні у 2011 р. розширила зміст поняття «співвітчизник». Відтепер В. Путін у міжнародних колах просував міфологему, що територія колишнього СРСР є виключною зоною інтересів та відповідальності Росії, так як на цих теренах проживають її співвітчизники. Це давало змогу йому на ідеологічному рівні говорити про «захист співвітчизників» за кордоном аж до їхнього самовизначення на користь приєднання до Росії.

Спираючись на нібито спільне історичне минуле, культурні і духовні цінності, В. Путін, виступаючи на конференції у Києві 27 липня 2013 р. уперше публічно назвав російський, український і білоруський народи єдиним народом і оприлюднив мету майбутньої роботи: об'єднання Росії та України в рамках однієї держави. У своєму виступі етнічних українців він назвав образливо «малоросіянами». Основний наратив його доповіді зводився до того, що тільки після возз'єднання з Росією в XVII-XVIII ст. Україна стала розвиватися бурхливими темпами. Окрім цього російський президент вдався до принизливої риторики: у своїй промові він припиняє вживати правильну граматичну форму «в Україні» і починає казати виключно «на Україні», що було неприпустимим стосовно суверенної держави.

Насамперед, В. Путін скористався наративами «східнослов'янського братерства», щоб надалі вимагати від України відмовитися від європейської інтеграції. Він змусив В. Януковича відмовитись від підписання у Вільнюсі Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі (далі – Угода) з Європейським Союзом на саміті «Східного партнерства», що відбувся у листопаді 2013 р. Таке рішення української влади викликало хвилю розчарування серед офіційних представників ЄС та спровокувало масові протести в Україні.

Таким чином, використання РФ у 1991–2013 рр. широкого інструментарію комунікативно-пропагандистських технологій на основі реінтерпретації історичних фактів і подій про Україну та українців, конструювання наративів, симулякрів, фейків та міфів формували у масовій свідомості російського населення деструктивні стереотипи про нашу державу та її народ. Таке установлене стереотипне мислення щодо України та українців поступово сформувало у росіян упереджене зневажливе ставлення і дискримінацію до них. Згодом це було використано вищим керівництвом РФ для виправдання та обґрунтування збройної агресії проти України.

АСПЕКТИ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ТА НАПРЯМКИ ПРОТИДІЇ *О. Малєєв*

Харківський національний університет Повітряних сил імені Івана Кожедуба

У світі все більше зростає увага до проблеми російської пропаганди та її впливу на громадську думку. Багато країн приймають закони, які обмежують діяльність російської пропаганди на своїй території.

Російська пропагандистська інфраструктура – це система засобів та методів, які використовуються російською владою для поширення власної інформації та впливу на свідомість громадян. Ця інфраструктура включає в себе різноманітні ЗМІ, соціальні мережі, блогерів, політичних діячів та інших людей, які діють на користь російської пропаганди.

Пропагандистська машина росії є багатовекторною, системною та добре скоординованою, яка спрямована на суспільства світових країн, на українське суспільство, у тому числі на українських громадян у тимчасово окупованих районах, а також на власних громадян.

Основними інструментами російської пропаганди є дезінформація, маніпуляція та перекручення фактів. Російська влада використовує ці інструменти для створення образу свого ворога та для зміни громадської думки в країнах, що перебувають у зоні її інтересів.

Російська пропаганда спрямована на створення образу Заходу як ворога, підтримку російської влади та її політики, а також на вплив на громадську думку в країнах, що перебувають у зоні інтересів Росії.

Російська пропаганда має токсичний вплив на суспільство та міжнародні відносини. Вона сприяє поширенню ненависті, дискредитує демократію та права людини, створює негативний імідж країнам Заходу, які прагнуть підтримувати Україну у її боротьбі з ворогом та підриває міжнародну безпеку.

Одним з найбільш токсичних наслідків російської пропаганди є збільшення напруження між країнами та національними групами. Російська пропаганда активно поширює стереотипи та негативні уявлення про інших, що призводить до поглиблення конфліктів та сприяє ескалації насильства.

Пропаганда на власне населення росії намагається переконати громадян, що демократія та права людини є непотрібними та шкідливими, а режим Путіна є єдиним варіантом стабільності та процвітання.

Крім того, російська пропаганда створює негативний імідж Заходу, зокрема Європейського Союзу та НАТО. Вона намагається переконати громадян, що Захід є агресором та загрозою для Росії, тоді як саме Росія є загрозою для міжнародної безпеки.

Умови війни надзвичайно складні для свободи слова та ЗМІ. У таких умовах, держава обмежує свободу слова та ЗМІ з метою забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів. Однак, ці обмеження повинні бути обґрунтовані та пропорційні. Безпідставна цензура та брак інформації може призвести до того що громадяни не отримують достовірної інформації про події в країні та світі, а ворожа пропаганда буде намагатися заповнити інформаційний вакуум просуванням своїх наративів та маніпулятивних вкидів в інформаційний простір.

Громадяни повинні мати можливість висловлювати свої думки та переконання без переслідування та обмежень. Для цього необхідно підтримувати незалежність ЗМІ та забезпечувати їм свободу діяльності. Українські ЗМІ повинні мати можливість працювати вільно та без перешкод, а також отримувати фінансову підтримку від держави та інших джерел. Це дозволить забезпечити об'єктивне та достовірне інформування громадян про події в країні та світі. В цьому питанні важлива роль професійності медіа працівників, використання елементів самоцензури. Необхідно проводити кампанії з популяризації критичного мислення, такі як тренінги, семінари, дискусії та інші заходи. Критичне мислення дозволяє людям розрізнити правду від брехні, аналізувати інформацію та робити свої висновки.

Проведення кампанії з популяризації фактів, що спростовують російську пропаганду, ведення активної роботи з розкриття фейкових новин та інформації – ще один з напрямків руйнування негативного впливу пропаганди.

Українська влада також повинна продовжувати сприяти розвитку інтернет-технологій та цифрових медіа, що дозволить забезпечити доступ до об'єктивної інформації для більш широкої аудиторії.

Характерними рисами державної російської пропаганди є компанії дезінформації і залякування які спрямовані на дестабілізацію інших країн, створення суспільної підтримки воєнної сили спрямованого проти іншої держави, що згідно Декларації про тероризм (1987р.) підпадає під ознаки державного тероризму.

У боротьбі з російською пропагандою важливо не тільки обмежувати діяльність російських ЗМІ, але й активно протидіяти їхнім ідеологіям та думкам. Тільки так можна забезпечити інформаційну безпеку країни та захистити її суверенітет.

THE OSINT RESEARCH IN MODERN WAR

K. Yandola

Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University

OSINT (Open-SourceIntelligence) – is the collection, analysis and interpretation of publicly available information for the purpose of ensuring security and protection of interests.

The history of OSINT as a concept began on February 26, 1941 with the opening of the Foreign Broadcast Monitoring Service (FBMS) for the purpose of aggregating and analyzing news from Osi member states and their satellites using received newspapers, magazines, radio [3].

Today OSINT research can be useful in many areas (economic, political, cultural etc.).

For example, law enforcement agencies thanks to OSINT studies can collect information about crimes, criminals and other events that can help in the investigation of criminal cases.

OSINT studies are very popular among media professionals and journalists. It is one of the main sources of gathering information for creating news and journalistic materials.

So, for example, the international group of independent journalists Bellingcat (which at one time discovered on the basis of open sources possible participants in the downing of Malaysia Airlines flight MH-17 in July 2014) together with the team of independent bloggers Conflict Intelligence Team inform about Russia's large-scale invasion of Ukraine, collect data on cases of damage and destruction of civilian territory and infrastructure, as well as civilian deaths [1,2].

Modern war has made OSINT research an effective tool for digital intelligence and security. This may include collecting information from social networks, forums, blogs, websites and other publicly available sources, through which large amounts of information about people, companies, organizations and other entities can be gathered. In addition to gathering information, OSINT studies include analysis of the

information received. It can be text, image and video analysis, geographic data analysis and other methods. The result of this analysis can be the identification of connections between various subjects, identification of criminal groups, potential security threats, etc.

Since the Russian full-scale invasion the OSINT intelligence has helped establish many facts. For example, the fact that Russian terrorists used thermobaric weapons against prisoners in Olenivka; what do the killers look like who directed a rocket at a high-rise building in Dnipro. Open sources are also used to recognize the faces of the occupiers who committed mass murders in Buch, Kyiv region, and generally establish data on the composition of military units participating in aggression against Ukraine [1,2].

Among the OSINT researchers, it is worth noting the following teams: Molfar (collecting scattered fragments of data and using them to build realistic models of events, identification of Russian war criminals, fact-checking), Bees (trying to establish data of key war criminals - representatives of the high command, pilots and sailors (those , who makes missile strikes) etc.), InformNapalm (the main authors of the research are volunteers from Ukraine, Georgia, Germany, who help with the collection of information, the creation of databases, translations of texts into various languages), OsintFlow (collection of evidence of Russian crimes and countering enemy propaganda), Peacemaker (publishes personal data of militants of illegal armed formations and military personnel) of the Russian Federation.

In addition, OSINT research is a profile activity of state projects, public associations, volunteer communities.

In the intelligence structure of NATO countries, OSINT is among other types of intelligence. For example, GEOINT (using images and geospatial data created by integrating images and geographic information) can be part of open-source intelligence, if using commercial satellite services: Google, Bing, etc., and supplementing information from military satellites; intelligence on open sources in social networks can be supplemented by intelligence (HUMINT) or radio intelligence (SIGINT) [3].

A variety of tools and techniques can be used to conduct OSINT research, including Internet searches, use of databases, social media, blogs, and other sources. The main advantages of using OSINT research are speed and efficiency, as well as the ability to collect information without spending on expensive technology and equipment. However, it should be noted that the use of OSINT research must comply with ethics and laws governing the collection and use of public information.

OSINT does not involve unauthorized access to information through fraud, hacking, manipulation and cyber attacks. Digital traces left by users on open platforms are analyzed: publication of photos from the place of residence, events and phenomena associated with this place; coverage of one's own thoughts and preferences in micro-

blogs; forming one's own network of online friends in social networks etc. The accumulation of this mass of information, in parallel with the growth of computer analysis capabilities, has expanded the possibilities for analysts to collect and combine data.

Also the sources for Osints are:

- mass media (printed newspapers, magazines, radio and television from different countries);
- Internet (online publications, blogs, videos from mobile phones, wiki guides, social media);
- government data (public government reports, budgets, hearings, telephone directories, press conferences);
- commercial data (financial and industrial assessments, databases);
- gray literature is information obtained from non-profit organizations and institutes (technical reports, patents, working papers, business documents, unpublished works and newsletters).

1. Therefore, the main features of OSINT research include the following: Use of publicly available sources (the main idea of OSINT research is to gather information from publicly available sources such as websites, social networks, blogs, forumsetc.).

2. High speed and efficiency (thanks to the using of modern Internet technologies and tools, the collection of information can be carried out quite quickly and efficiently).

4. Interdisciplinarity (OSINT studies require a combination of knowledge from different disciplines, such as information technology, statistics, sociology, psychology etc.).

5. The importance of data analysis and interpretation (collecting a large amount of information can only be useful if it is analyzed and interpreted appropriately).

6. The neediness to comply with ethics and legislation (the using of OSINT research must comply with ethics and legislation governing the collection and use of public information).

7. Resistance to change (the collection of information can be completed at any time, so studies must be ready for changes and updates).

Understanding the basic principles of OSINT research, on the one hand, provides a powerful tool in the information war, and on the other hand, it makes us think about the need to increase the level of one's own media literacy, responsible behavior in the media space and instilling the rules of media hygiene.

Raferance

1. Дослідження на основі відкритих джерел або OSINT: де використовується та в чому небезпека. *Eset.*

URL: <https://eset.ua/ua/blog/view/117/issledovaniye-na-osnove-otkrytykh-istochnikov-ili-osint-gde-ispolzuyetsya-i-v-chem-opasnost> (дата звернення 15.04.2023).

2. Старосек А. OSINT в Україні: хто і як допомагає фронту під час війни? *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/01/23/7386112/> (дата звернення 16.04.2023).

3. Цифрова розвідка на основі відкритих джерел (Частина I). *PSDinfo*. URL: <https://www.psdinfo.store/post/%D1%86%D0%B8%D1%84%20%D0%B96> (дата звернення 16.04.2023).

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДО УМОВ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Л. Кіщук

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

У зв'язку із запитами часу на підготовку військовослужбовця нової генерації, здатного реалізовувати військово-професійну діяльність у швидкозмінних умовах, а отже постійно пристосовуватися до мінливих умов середовища, що супроводжується виробленням нових форм поведінки, що відповідають цим умовам, порушується безліч складних і поки що невіршених питань адаптаційного спрямування. Нині немає достатніх даних досліджень, які дали б змогу розробити прогностичні критерії психофізіологічного стану офіцера, діяльність якого пов'язана з регулярними ризиками. Відомо, що ефективність діяльності в екстремальних умовах залежить не тільки від наявності професійних навичок, але й значною мірою, від психофізіологічного стану (С. Ільїн), на фоні якого ця діяльність протікає, а також від індивідуально-особистісних властивостей, таких як мотивація і психологічна готовність до розв'язання нових проблем (J. Vono, T. Judge). Успішність в такій діяльності мають люди з високою соціальною зрілістю, самодостатністю, високим інтелектом, емоційною стійкістю та самоконтролем [7].

Адаптація – одне з найважливіших понять у психофізіології, оскільки саме механізми адаптації, відточені в процесі еволюції, забезпечують можливість існування організму в умовах зовнішнього середовища, що постійно змінюються. Завдяки процесу адаптації досягається оптимальне функціонування всіх систем організму та збалансованість у системі «людина-середовище» (Д. Узнадзе).

Уявлення про професійну адаптацію базується на концепції гомеостазу, що формулює вимогу сталості внутрішнього середовища організму (П. Анохін). Самозбереження функціонального рівня саморегулюючої системи в адекватних та неадекватних умовах середовища перебування, вибір функціональної стратегії, що забезпечує оптимальне виконання головної кінцевої мети поведінки

біосистеми визначається рівнем психофізіологічних резервів особистості, що забезпечують адаптивні процеси.

У роботах ряду авторів (Л. Балабанової, О. Кокуна, Ф. Меєрсона, О. Фоміної, Ю. Щербатих) знаходимо підтвердження думки, що саме успішність та кінцевий результат адаптації (у тому числі професійної) залежить від психофізіологічних властивостей людини, які визначають можливість адекватної регуляції функціональних станів організму в певних умовах перебування. Фактично психофізіологічна адаптація визначається фізіологічними властивостями, психічними станами та якостями особистості [1].

Із більшості вивчених джерел ми дійшли висновку, що дотепер відсутня єдина теорія адаптації, а тому немає узагальненого апарату психодіагностичного забезпечення цього процесу. Деякі дослідники (І. Соколова) в якості вивчення психофізіологічних механізмів адаптації пропонують використовувати ефективність уваги, розумової працездатності та функціонального стану. При цьому послуговуються методикою експрес-діагностики варіабельності серцевого ритму системи «Кардіоспектр»; таблицями Ландольта для дослідження лабільності зорового аналізатора та швидкості обробки зорової інформації; таблицями Шульце для опису обсягу уваги та обсягу короткочасної пам'яті. Вплив вегетативного балансу організму на рівень адаптаційних можливостей та резервів організму здійснювався через застосування методики діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності і настрою (САН) [5].

О. Кокун [3] вбачає результативність вивчення психофізіологічних адаптаційних резервів людини через застосування опитувальника самооцінки тривожності Спілбергера-Ханіна; діагностики рівня фрустрованості Вассермана; шкали самоефективності Шварцера-Єрусалема; методики кольорового вибору Люшера для оцінки психоемоційного стану; методики самооцінки психофізіологічного стану (ПФС).

Цікавим, на наш погляд, був досвід впровадження в практику багатоканального комп'ютерного комплексу для психофізіологічних досліджень, розроблений О. Малхазовим. За допомогою цієї авторської розробки можна діагностувати різні види сенсорних і сенсорно-моторних реакцій; властивості нервової системи й нервових процесів (баланс нервових процесів за силою збудження, рухливість, силу, врівноваженість, лабільність); рівень розвитку сенсорно-моторної координації (точність сприймання; точність відтворення; точність реакції на об'єкт); мотивацію вибору сфери діяльності; когнітивні процеси (відчуття, сприймання, мислення, увага, уява); досягнення результатів, уникнення перешкод; деякі особистісні характеристики індивіда (Мінесотський багатаспектний особистісний опитувальник (ММРІ)). Такий підхід вважається інформативним і комплексним, може застосовуватися на етапі профвідбору стосовно осіб, які працюють в кризових сферах, але є занадто трудомістким [6].

Інші науковці в якості психофізіологічних чинників адаптації до певних видів діяльності відносять різні показники. У Н. Любченко [5] це:

властивості нервової системи (теппінг-тест, опитувальник Я. Стреляу);

темперамент – (опитувальник структури темпераменту В. Русалова);

профіль латеральної організації, стиль мислення (тест Е. Торренса «Вибір сторони»);

ступінь півкульної активності й міжпівкульної взаємодії (апаратурна методика «Активіаціометр», гаплогоскопічної методики);

інтелект і креативність (тест Векслера, тест розвитку вербальних і невербальних здібностей);

соціально-психологічна адаптація (методика К. Роджерса та Р. Даймонд).

Із здійсненого аналізу стає очевидним, що пошук комплексу методик психофізіологічних показників професійної адаптації людини триває. Його впровадження в практику військової діяльності дозволив би оперативно отримувати й обробляти значний масив різноманітної інформації про адаптаційні можливості, функціональний стан військовослужбовця, його мотиваційно-емоційну та індивідуально-психологічну сфери, особливості й потужності інтелектуальної сфери, здатності оперативно реагувати на зміни в ситуації, психофізіологічні властивості нервової системи.

Нами проведена комплексна оцінка психофізіологічних чинників професійної адаптації до військово-професійної діяльності майбутніх офіцерів. Дослідження передбачало вивчення нейродинамічних властивостей нервової системи; адаптивності та її структурних компонентів; інверсії емоційного відображення; соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері; оцінку загального інтелекту та його характеристичних ознак; копінг-стратегій.

Великий інтерес в контексті нашого дослідження становить стабільність поведінки військовослужбовця у певному (іноді стабільно спокійному, іноді критичному) середовищі. І, незважаючи на те, що кожна людина наділена індивідуальними рисами, структура, специфіка, цільові установки середовища її перебування і виконання функціональних обов'язків зобов'язують її до певної поведінки.

У зв'язку з уявленням про функціональний стан організму використовують термін оптимальний функціональний стан [2]. Робота в оптимальному стані військової людини пов'язана з швидкісним переходом від стану спокою до стану максимальної працездатності та активності у процесі виконання бойових завдань. Після виходу з нього відбувається швидке повернення до початкового рівня. Ці дані дають підстави стверджувати, що оптимальний стан працюючої системи має найбільшу рухливість, під якою

розуміється швидкість, з якою та чи інша функція переходить від спокою до максимуму і назад [4].

Оптимальний стан описується тоді, коли поєднуються дві ознаки оптимуму – максимум певної функції та витривалість. Він характеризується найбільшою синхронністю функціональних блоків, які беруть участь у роботі тієї чи іншої функції. Таким чином, ознаки оптимального стану максимально характеризують різні результативні сторони діяльності, пік працездатності, тривалості виконання завдання, стабільності, стійкості, адекватності реагування, рухливості та узгодженості в діях різних функціональних блоків, які здійснюють цю роботу. Саме тому працездатність при оптимальних умовах праці виявляється найбільшою.

При входженні людини в змінені умови існування та при поверненні у звичайні умови активності відбувається «злам» функціональних систем психофізіологічної організації, що склалися в онтогенезі або при тривалому перебуванні у змінених умовах. Ця трансформація супроводжується появою незвичайних психічних станів, порушенням пізнавальних процесів, впливом емоцій на моторну діяльність. Незвичайні психічні стани та порушення слід розглядати як закономірні кризові реакції у межах психологічної норми, причому ці реакції повинні враховуватися при оволодінні змінених умов існування.

Пасивне прийняття вимог, норм, установок і цінностей соціального середовища без включення активного процесу зміни, самокорекції та саморозвитку – це завжди не пристосування, а дезадаптація, яка супроводжується (різною мірою вираженості) переживанням дискомфорту, незадоволеності.

Класифікувати поведінку можна і на основі типових форм поведінки, які використовує людина. Їх називають «техніками життя», розуміючи під ними комплекс дій у відповідь на численні проблеми повсякденності.

Про успішну адаптацію можна говорити в тому випадку, якщо особа в своїй поведінці використовує активну просоціальну стратегію поведінки, оскільки тільки в цьому випадку вона накопичує індивідуальний досвід адаптації до умов професійної діяльності, які постійно змінюються.

З певністю можна стверджувати, що не кожна людина в умовах загрози для життя здатна працювати стійко та продуктивно. За даними Американської психологічної асоціації, під час другої світової війни лише 25% особового складу підрозділів активно та адекватно діяло на передовій під час бою. Як показують спостереження та дослідження, в умовах загрози для життя емоційна нестійкість може розвинутиися і в тих осіб, у яких в попередній діяльності не відзначалася психічна напруженість. Стан психічної нестійкості, що межує з неврозом, виникає внаслідок астенізації нервової системи, що зумовлюється порушенням режиму праці та відпочинку, різними потрясіннями, що травмують психіку. Особливо виразно психічна нестійкість в умовах загрози для життя виявляється в

бойовій або аварійній обстановці, яка може виражатися у двох формах реакції: стан ажитації та короточасний ступор.

Таким чином актуальність нашого дослідження зумовлена потребою оцінити можливість зриву адаптаційних механізмів майбутніх офіцерів, яким в процесі підготовки до військово-професійної діяльності безпосередньо в процесі навчання прищеплюється думка про необхідність виявляти самоволодіння, працюючи в особливих умовах. З огляду на особливості майбутньої професійної діяльності, курсанти-випускники можуть втратити можливість відчувати ранні предиктори психоемоційного та психофізіологічного перенавантаження власного організму, оскільки досить часто перебувають в стані напруги.

З точки зору індивідуально-особистісного підходу, який превалює в сучасній психологічній науці, потрібно наполегливо навчатися виявляти осіб, схильних до можливого зриву адаптаційних процесів, які поки що не проявилися в стані спокою, але можуть бути зафіксовані в умовах значних навантажень як на психологічному, так і психофізіологічному рівні.

Список використаних джерел

1. Бабак В. П., Малхазов О. Р., Харченко В. П. Впровадження спеціальних психофізіологічних технологій у систему профвідбору фахівців для авіаційної галузі України. *Наука та інновації*. 2007. № 5, т.3. С. 36–52.

2. Горго Ю. П. Оцінка та керування функціональними станами людини : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2005. 135 с.

3. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.02. Київ, 2004. 426 с.

4. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2003. 400 с.

5. Любченко Н. В. Експертна оцінка психофізіологічних чинників адаптації студентів перших курсів вищих навчальних закладів. Актуальні проблеми психології. Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія ; за ред. С. Д. Максименка. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. Т. 5, вип. 10. С. 154–159.

6. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія. Київ : ПП Золоті Ворота, 2012. 463 с.

7. Bradley M. M. Natural selective attention: orienting and emotion. *Psychophysiology*. 2009. Vol. 46. P. 1–11.

8. Tsuda I. Toward an interpretation of dynamic neural activity in terms of chaotic dynamical systems. *Behavioral and brain sciences*. 2001. Vol. 24. P. 793–847.

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

А. Авраменко

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Російсько-українська війна призвела до збільшення випадків посттравматичного стресового розладу, психосоматичним проблемам, тривожним розладам, емоційному вигоранню та іншим психічним захворюванням, серед військовослужбовців, які перебували в зоні бойових дій.

У значної кількості військовослужбовців, які отримали поранення в результаті бойових дій, спостерігаються психічні розлади, які виникають у зв'язку з переживанням несприятливих ситуацій та обставин. Такий стан справ вимагає проведення з ними всіх можливих реабілітаційних та лікувальних заходів.

Для забезпечення повноцінного лікування та підтримки психічного здоров'я військових, потрібні спеціальні психологічні та психотерапевтичні програми. Важливо також забезпечити належний доступ до медичної допомоги, включаючи фармацевтичні засоби. Завдяки цьому можна знімати стрес, створювати умови для адаптації та інтегрування у подальшому всіх військових в повсякденне життя. При цьому необхідно уважно відстежувати ефективність лікування та реагувати на будь-які зміни в стані психіки військових. З таким підходом до реабілітації і лікування поранених військовослужбовців можна максимально знизити ризик розвитку посттравматичного стресового розладу та зменшити вірогідність повторного поранення у бойових діях.

Актуальність даної теми полягає в тому, що психологічна реабілітація військовослужбовців, які мають статус учасника бойових дій є обов'язковою складовою заходів відновлення бойової готовності (боездатності) військових частин (підрозділів). Важливе значення має реабілітація військовослужбовців для повного відновлення їх функцій та можливості повноцінно працювати та адаптуватись в суспільстві після перебування в зоні бойових дій. Мається на увазі не лише фізична реабілітація, а й психологічна. Психологічної допомоги потребують більшість поранених бійців, проте до фахівців, на жаль, звертаються не всі.

Після повернення в пункт постійної дислокації військовослужбовці – учасники бойових дій Повітряних Сил Збройних Сил України, проходять повний огляд спеціалістами з орієнтацією на психологічну реабілітацію, включаючи медичних працівників, психологів, психотерапевтів та психіатрів.

Метою психологічної реабілітації військовослужбовців є:

1) збереження або відновлення фізичного та психічного здоров'я військовослужбовців;

2) зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм.

Основні принципи психологічної реабілітації військовослужбовців:

1) своєчасний початок, що забезпечує досягнення мети психологічної реабілітації військовослужбовців;

2) комплексність;

3) безперервне, поетапне та послідовне застосування заходів психологічної реабілітації військовослужбовців за певною визначеною послідовністю залежно від характеру психічного розладу та реальних можливостей;

4) партнерство, що передбачає залучення самих військовослужбовців до активної участі у відновлювальному процесі;

5) індивідуалізація програми психологічної реабілітації військовослужбовців, тобто застосування методів та засобів залежно від походження та особливостей відхилень (порушень), а також статі, віку, індивідуальних якостей особистості військовослужбовців, їх загального фізичного стану тощо;

6) єдність методів впливу;

7) колективність здійснення психологічної реабілітації військовослужбовців (у військовому підрозділі), що морально легше переноситься військовослужбовцями та підвищує її ефективність.

Основними завданнями проведення психологічної реабілітації військовослужбовців є:

1) діагностика та нормалізація психічних функцій отримувача послуг;

2) відновлення порушених (втрачених) психічних функцій до оптимального рівня їх виразності;

3) корекція особистості отримувача послуг для забезпечення ефективного функціонування його в соціумі;

4) надання допомоги в установленні (відновленні) конструктивних відносин у сім'ї та суспільстві;

5) відновлення адаптивних механізмів до екстремальних (бойових) дій;

6) опанування методів саморегуляції та керування стресом (заспокоєння);

7) запобігання психологічному травмуванню та психічним розладам;

8) проведення психопрофілактичної та психокорекційної роботи із сім'єю отримувача послуг;

9) формування позитивних реакцій, мотивації, соціальних установок на життя та професійну діяльність.

Проблемні питання процесу психологічної реабілітації.

Деякі військовослужбовці не проявляють бажання проходити психологічну реабілітацію після бойових дій. Вони вважають, що допомога лише для слабких і часто відмовляються від цього процесу. Згодом, після повернення до пункту постійної дислокації, вони можуть стикнутися з наслідками психічних травм, які не з'являються відразу.

Також на сьогодні гострою залишається проблема дефіциту професійних фахівців, які мають достатній практичний досвід та компетенції, щоб забезпечити повний обсяг допомоги військовослужбовцям у вирішенні психологічних проблем. Це ще більше ускладнює ситуацію з наданням правильної та ефективної психологічної реабілітації військовослужбовцям, які її потребують.

Реабілітація як процес відновлення фізичних, психічних та соціальних ресурсів військовослужбовців, учасників бойових дій повинна мати інтегративний характер, включати заходи психотерапевтичні, психодіагностичні, психокорекційні, профілактичні, профорієнтаційні, використовуючи як індивідуальні, так і групові форми психосоціальної роботи (консультування, групова корекція, аутотренінг, саморегуляція тощо). Ефективні реабілітаційні заходи спрямовуються не лише на виведення людини з кризового стану, а і на розвиток нових життєво важливих умінь. Успішними є результати соціально-психологічної роботи, коли не лише з'ясовуються причини розладів, а і формується у військовослужбовця потреба в особистісному зростанні та розвитку закладених можливостей.

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІЙСЬКОВИХ КОМАНД

І. Цапко

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Важливою функцією лідера є навчання та розвиток себе та своїх послідовників. Створюючи відповідні умови, лідер має подбати не просто про збільшення кількості знань, а про нарощення лідерського потенціалу. Загалом лідерський потенціал трактують як сукупність рис особистості, здатностей та навичок, які дозволяють людині ефективно впливати на інших, ставати лідером і досягати спільних цілей. Це можуть бути як вроджені риси, так і здобуті в процесі життєвого досвіду, навчання та самовдосконалення.

До основних рис лідерського потенціалу відносять вміння спілкуватися та слухати інших; здатність приймати рішення та вести людей до досягнення спільної мети; емоційну стійкість та гнучкість; відповідальність за результати своєї роботи та роботи команди; здатність до самокритики та розвитку.

Щодо лідерського потенціалу команди, то його частіше за все також визначають як сукупність якостей та здібностей, які мають члени команди для

того, щоб успішно керувати та досягати спільних цілей. Однак, говорити просто про сукупність якостей невірно, тому що багато чого залежить від згуртованості команди та її життєвого циклу.

Згуртованість команди, тобто її здатність до спільної діяльності та досягнення спільних цілей, впливає на формування лідерського потенціалу.

З одного боку, згуртованість команди може допомогти розвинути лідерські якості у її членів. У взаємодії з іншими учасниками команди, люди навчаються бути ефективними комунікаторами, розвивати вміння співпрацювати та вирішувати проблеми в групі, удосконалювати навички лідерства та керування людьми.

З іншого боку, якщо команда не згуртована, це може бути перешкодою для формування лідерського потенціалу. У такій команді люди можуть бути менш схильні співпрацювати та бути більш орієнтовані на власні інтереси, ніж на досягнення спільної мети. Це може призвести до того, що потенційні лідери не отримують достатньо можливостей для розвитку своїх лідерських якостей, або їхні зусилля в цьому напрямку будуть постійно перешкоджати.

Саме через те, що згуртованість команди може мати як позитивний, так і негативний вплив на формування лідерського потенціалу, важливо створити атмосферу взаємодії та співпраці, яка б сприяла розвитку лідерських якостей у всіх членах команди.

Концепція життєвого циклу військової команди передбачає розуміння сутності етапів розвитку та становлення цієї команди, які в свою чергу характеризуються своїми особливостями та завданнями. Загалом слід розрізняти такі етапи становлення команди.

1. Формування команди: цей етап передбачає підбір та складання команди, встановлення взаємин між її членами та забезпечення необхідного обладнання та засобів для виконання завдань.

2. Етап зародження: на цьому етапі команда тільки розпочинає свою спільну роботу, члени знайомляться між собою та навчаються спілкуватися, встановлюються ролі (в тому числі соціальні) та обов'язки.

3. Етап нарощування: на цьому етапі команда починає діяти більш ефективно, збільшується взаємодія між її членами, формуються та зміцнюються традиції та стандарти.

4. Етап зрілості: на цьому етапі команда досягає піку свого функціонування, члени її володіють достатньою кількістю знань та навичок, щоб виконувати завдання без втручання ззовні.

5. Етап спаду: на цьому етапі команда починає втрачати енергію та мотивацію, що може призвести до зниження ефективності її дій та негативно вплинути на проведення військових операцій.

6. Розпад команди: на цьому етапі команда втрачає своєї цілісності та перестає існувати як єдиний організм.

Починаючи з другого етапу можна говорити про формування саме лідерського потенціалу команди.

Особливу уваги слід приділити таким якостям та здібностям як комунікативність, вміння слухати, розуміння потреб та мотивацій інших членів команди, гнучкість, вміння приймати рішення та багато іншого. Оцінка лідерського потенціалу команди може бути корисною для покращення ефективності командної роботи та досягнення поставлених цілей. Для цього можуть використовуватися різноманітні інструменти та методики, такі як аналіз SWOT, тестування лідерських якостей, проведення тренінгів тощо.

Важливо також пам'ятати, що лідерські якості можуть розвиватися, тому важливо створювати сприятливі умови для розвитку та підтримки лідерського потенціалу усєї команди.

Сучасна соціально-психологічна технологія розвитку лідерських якостей особистості передбачає наявність таких елементів: транслювання теоретичних знань щодо проблеми лідерства; підготовку й реалізацію соціально-психологічних тренінгів; ігрові психолого-педагогічні програми; використання кейс-методу; створення реальних екстремальних ситуацій, де надається можливість перевірки власних лідерських якостей.

Можна визначити основні переваги групової форми роботи з формування лідерського потенціалу: сприяє вирішенню особистих проблем внаслідок залучення до ширшого соціального контексту; допомагає краще зрозуміти процеси й чинники, що відбуваються в команді; можливість реалізації зворотного зв'язку; підвищення якості рефлексії; підкріплення засвоєних соціальних навичок створенням доброзичливої, позитивної атмосфери; можливість відтворення соціальної поведінки інших людей; створення соціальної напруги як чиннику розвитку.

Оскільки формування лідерського потенціалу починається з освітніх закладів, то можна надати такі загальні орієнтири щодо впровадження базових ідей у процес виховання лідерського потенціалу майбутніх офіцерів: формування відповідної системи цінностей; орієнтація на патріотичні і національні аспекти; підтримка авторитету вихователів; залучення курсантів до широкого соціального контексту; максимальна відповідальність учасників освітнього процесу; нівелювання негативних нахилів особистості; координація діяльності фахівців освітнього закладу; спрямованість виховної роботи на вищі мотиви і почуття.

Список використаних джерел

1. Бойко О. В. Педагогічні умови впровадження у навчально-виховний процес вищих військових закладів освіти методики формування лідерської

компетентності майбутніх офіцерів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 4. С. 32-40.

2. Гура Т., Гуренко Ю. Особливості формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів в процесі професійної підготовки. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2021. № 3.

3. Кокун О.М. Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 4 (29). С. 170 - 174.

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВІДБІР ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

С. Чабанюк

Харківський національний університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба

Вимоги до військовослужбовців Повітряних Сил Збройних Сил України, що діють в бойових умовах, включають як фізичні, так і психологічні аспекти. У процесі професійно-психологічного відбору військовослужбовців Повітряних Сил до діяльності в бойових умовах необхідно звернути увагу на такі показники, як психологічна стійкість, здатність протистояти стресу, рівень мотивації, вміння працювати в команді, здатність до прийняття рішень у критичних ситуаціях, комунікативність, лідерські якості тощо.

Зважаючи на те, що особовий склад Повітряних Сил виконує специфічні обов'язки та завдання (наприклад, бойове пілотування, розвідка, контроль повітряного простору, несення бойового чергування) їхня підготовка включає також практичні заняття з управління літальними апаратами, застосування зенітного ракетного озброєння, експлуатації спеціального обладнання тощо.

Важливою складовою є психологічна підготовка військовослужбовців до дій в екстремальних умовах. Це тренування самоконтролю, стресостійкості, швидкого та правильного прийняття рішень, командної роботи та дій в умовах ізоляції. Структура підготовки льотчиків до виконання завдань в бойових умовах повинна включати всі аспекти, включаючи оперативну готовність до екстремальних умов, техніко-тактичну підготовку, знання міжнародного та національного права, комунікативні навички. Загалом структура підготовки льотчиків до роботи є складною та багатогранною. Вона включає фізичну підготовку, тактику, власне бойову підготовку, психологічну підготовку тощо.

Важливо забезпечити належний рівень підготовки та навчання військовослужбовців Повітряних Сил до роботи в особливих умовах, зокрема, використовуючи імітаційні тренажери та інші спеціалізовані засоби.

У процесі професійно-психологічного відбору необхідно враховувати специфіку діяльності різних категорій військовослужбовців Повітряних Сил та адаптувати критерії відбору до їхніх потреб.

Професійно-психологічний відбір військовослужбовців Повітряних Сил до діяльності в особливих умовах має бути проведений на належному рівні та з урахуванням важливості безпеки й ефективності військової діяльності.

У процесі професійно-психологічного відбору військовослужбовців Повітряних Сил до діяльності в особливих умовах важливо враховувати психологічні ризики, які можуть виникнути під час виконання військових завдань.

При професійно-психологічному відборі особового складу Повітряних Сил до діяльності в особливих умовах, важливо також враховувати міжособистісні взаємини між військовослужбовцями та їхню здатність працювати у команді. Уміння співпрацювати та комунікувати з іншими військовослужбовцями можуть виявитися критичними у випадках, коли вони повинні працювати разом для досягнення спільної мети.

Загалом, професійно-психологічний відбір військовослужбовців Повітряних Сил до діяльності в особливих умовах є важливим етапом у забезпеченні ефективної та безпечної діяльності військовослужбовців. Врахування психологічних факторів та особливостей кандидатів може допомогти підібрати «кращих» кандидатів для роботи в Повітряних Силах і забезпечити їм психологічну підтримку та навчання, що дозволить їм ефективно працювати у складних умовах і виконувати завдання за призначенням.

Список використаних джерел

1. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації) / Міністерство оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливанюк, О.В. Еверт. К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. 55 с.

2. Приходько І. І. Оцінка рівня сформованості професійно важливих психологічних якостей у майбутніх офіцерів внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України *Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил*. Х. : ХУПС, 2007. Вип. 1 (27). С. 174–181.

3. Приходько І. І. Розробка системи критеріїв оцінки та прогнозування професійної придатності курсантів вищого військового навчального закладу *Честь і закон*. 2007. № 1. С. 23–27.

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ВІД НЕГАТИВНОГО ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

В. Рymar

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Аналізуючи перебіг російсько-української війни, експерти та аналітики різних сфер констатують, що значну роль в ній відіграє саме інформаційно-психологічний вплив (далі ІПВ), який відчувають як цивільні, так і військовослужбовців. ІПВ – це вплив інформації на психіку людини, що може змінити її погляди, переконання, поведінку і емоції. Цей вплив може бути намаганням переконати, маніпулювати, підвищити або знизити настрій, змінити сприйняття фактів, подій або ідеологій.

З моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україні інформаційно-психологічні операції були спрямовані на дискредитацію української влади, просування ідеї нераціонального використання озброєння, невідповідності військ, «надможливості другої армії світу», застосування «брудної» бомби тощо.

ІПВ може мати велике значення для військовослужбовців, особливо під час воєнних конфліктів або операцій. Військовослужбовці можуть стикатися зі стресом, тривогою, страхом та іншими емоційними викликами, які можуть впливати на їхню рішучість, поведінку та здатність виконувати свої обов'язки.

Тому ІПВ може бути використаний як засіб для збереження та підвищення бойового духу, підтримки морального становища, формування та зміцнення національної ідеї та патріотизму військовослужбовців.

Інформаційний вплив на військовослужбовців може бути здійснений різними методами, такими як медіа-комунікації, міжособистісні контакти, використання символіки, емблематики, гасел, аудіовізуальних засобів, друковані матеріали й спеціально підібрані та підготовлені люди, які здійснюють ІПВ особисто спілкуючись з людьми тощо. Ці методи можуть використовуватися як для підвищення бойового духу та моралі військовослужбовців, так і для підтримки їхніх сімей та рідних.

Однак, важливо враховувати, що ІПВ може мати як позитивний, так і негативний вплив на військовослужбовців. Негативний вплив може полягати в тому, що він може спричинити дезінформацію, викликати паніку, створювати необґрунтовані очікування або ризики. Негативні наслідки можуть проявлятися у відношенні особистості до держави та у руйнуванні цілісності самої особистості.

Отже, використання ІПВ у військовій справі потребує обережного підходу та уважного врахування психологічних особливостей військовослужбовців.

На особовий склад ЗС України постійно здійснюється ІПВ з метою формування, підтримання у їх свідомості визначених соціальних ідей, поглядів, уявлень, переконань, негативних емоцій і почуттів, мотивів недовіри та незадоволення діями свого політичного і військового керівництва, усвідомлення свого складного, несприятливого стану, загрози благополуччю і життю, введення їх в оману та схилення до співробітництва, планомірна трансформація їх свідомості та поведінки для сприяння реалізації цілей і завдань військової акції (операції, кампанії).

Низкою досліджень сучасних війн та військових конфліктів доводиться той факт, що навіть при десяти відсотковій ефективності застосування ІПВ на людину викликається панічний стан навіть у добре організованому колективі.

Концепція МПЗ підготовки та ведення операцій та бойових дій ЗС України визначає, що захист військ (сил) від ІПВ противника – це комплекс узгоджених за місцем, часом та цілями заходів, що проводяться органами військового та державного управління усіх рівнів, штабами, командуючими, командирами, начальниками, офіцерами структур з МПЗ у воєнний та мирний часи з метою прогнозування, запобігання та зриву ІПВ противника, нейтралізації і усунення його наслідків, намагань дезінформувати, деморалізувати особовий склад та дезорганізувати його діяльність [1]. Загалом захист військ (сил) від ІПВ противника є комплексом погоджених заходів за місцем, часом та цілями, що проводяться у воєнний та мирний часи органами військового та державного управління усіх рівнів, командуючими, командирами, штабами, органами МПЗ з метою запобігання, зриву, нейтралізації і усунення наслідків негативного ІПВ противника на-селення країни та на особовий склад військ. У своїй структурі, захист військ від негативного ІПВ противника має такі етапи: прогнозування, запобігання, зрив та ліквідація наслідків його дій [2].

Основні дії фахівця МПЗ щодо протидії інформаційно-психологічному впливу включають:

1. Оцінка інформаційно-психологічної ситуації. Фахівець з МПЗ повинен аналізувати інформаційний простір, в якому опинився особовий склад, оцінювати наявні ризики і загрози, що можуть впливати на психологічний стан військовослужбовців. Аналіз і моніторинг ситуації. Фахівець МПЗ повинен проводити постійний аналіз та моніторинг ситуації щодо можливого інформаційно-психологічного впливу на особовий склад. Він повинен володіти достовірною інформацією та бути в курсі подій.

2. Розробка плану заходів з морально-психологічного забезпечення. Фахівець з МПЗ повинен розробити план заходів, які будуть спрямовані на збереження та підвищення бойового духу, моралі та мотивації особового складу.

3. Підготовка та проведення тренінгів та семінарів. Фахівець МПЗ повинен мати відповідні знання та навички щодо підготовки та проведення

тренінгів та семінарів з метою підвищення психологічної стійкості особового складу до інформаційно-психологічного впливу.

4. Розвиток соціально-психологічної адаптації. Фахівець МПЗ повинен сприяти розвитку соціально-психологічної адаптації особового складу в умовах можливого інформаційно-психологічного впливу.

5. Підтримка психологічного благополуччя. Фахівець МПЗ повинен забезпечувати підтримку психологічного благополуччя особового складу в умовах інформаційно-психологічного впливу, зокрема, за допомогою психологічної консультації та підтримки військовослужбовців у складних емоційних ситуаціях.

6. Взаємодія з родинами військовослужбовців. Фахівець з МПЗ може проводити роботу з родинами військовослужбовців з метою забезпечення їх психологічного благополуччя, підтримки та зменшення впливу негативного інформаційного простору на їх психологічний стан.

Ці дії здійснюється в декілька етапів [2].

Етап прогнозування полягає у виявленні особливостей і тенденцій розвитку інформаційної та морально-психологічної обстановки на арені воєнних дій; виявленні наявних сил, засобів, способів і прийомів, можливих рубежів і районів, особливостей змісту проведення противником ПСО; виявленні активності і спрямованості ворожих інформаційних потоків та комунікацій, можливих об'єктів і каналів потенційного негативного ППВ на війська (сили) тощо.

На етапі запобігання ППВ противника робота заступника командира підрозділу з морально-психологічного забезпечення спрямована на своєчасне визначення початку інформаційно-психологічних акцій і операцій противника; на проведення безперервного й психологічно доцільного суспільно-політичного та бойового інформування особового складу, роз'яснення йому цілей і завдань ведення противником підливних дій тощо.

Етап зриву ППВ полягає вчасному проведенні роботи з припинення панічних настроїв, поширення чуток, здійснення ізоляції та проведення профілактичної роботи з військовослужбовцями, що піддалися ППВ противника тощо.

Список використаних джерел

1. Стасюк В.В. Психологічне забезпечення діяльності військ (сил) К.: НУОУ, 2014. 504 с .

2. Юзова І., Пацек П. Інформаційно- психологічний вплив противника та протидія йому в умовах ведення гібридних війн *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*, 2020, № 3(40), С. 61-68.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СУЧАСНА ВІЙНА: ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

VII МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ПОВІТРЯНИХ СИЛ імені ІВАНА КОЖЕДУБА

Відповідальний за випуск *В. Кротюк*

Комп'ютерна верстка *К.Яндола*

Комп'ютерний дизайн обкладинки *Д. Клочко*

Техн. редактор *М.В. Дудко*

Коректор *Н.К. Гур'єва*

Формат 60 × 84/16

Ум.-друк. арк. – 6,00

Підписано до друку 19.05.2022

Ціна договірна Тираж 100 пр. Зам. 0329-17

Видавництво Харківського національного університету

Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2535 від 22.06.2006 р.

Адреса видавництва: 61023, Харків-23, вул. Сумська, 77/79

Віддруковано з готових оригінал-макетів у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Запис № 2480000000106167 від 08.01.2009 р.

61144, Харків, вул. Гв. Широнінців, 79в, к. 137

тел. (057) 778-60-34 e-mail: bookfabrik@mail.ua